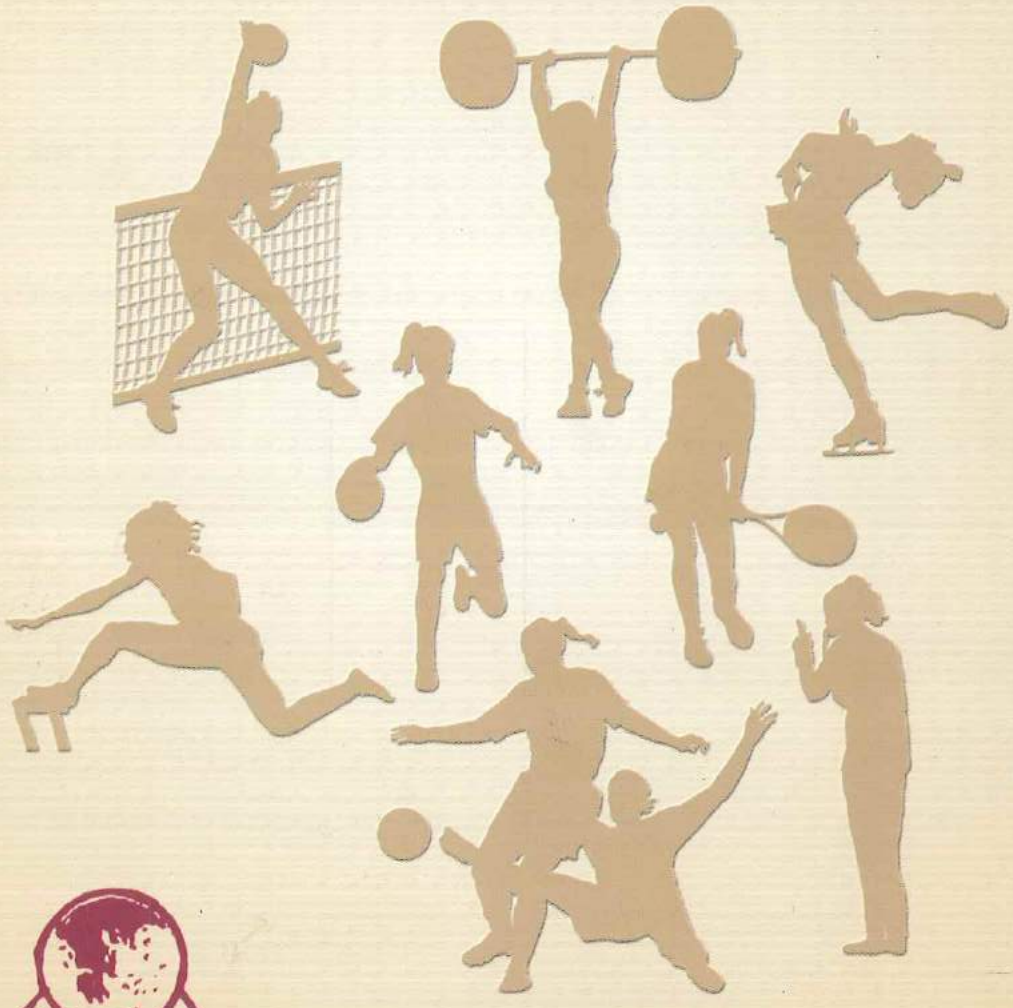
ΓΥΝΑΙΚΑ & ΑΘΛΗΣΗ

ΤΟΜΟΣ Χ · 2015/2016

ISSN 1109-4141

Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΑ ΣΠΟΡ (Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ.)

Περιεχόμενα

Από την Σύνταξη 5

Επιστημονικές Εργασίες 7

- Μελέτη φυσιολογικών, ψυχολογικών και τεχνικών παραγόντων για την απόδοση στο τζούντο
  Νασιούδης Χρ., Καμπίτσης Χρ., Χαραχούσου Υ., Λαϊλόγλου Α. 7
- Μέσα μαζικής ενημέρωσης και αλλαγές στους κανονισμούς αθλημάτων – η περίπτωση της ρυθμικής γυμναστικής
  Δράκου Α. 20
- Διαφορές ισοκινητικής ροπής κάτω άκρων σε υγιείς ηλικιωμένες γυναίκες με ή χωρίς ιστορικό πτώσεων. Η επίδραση ενός προγράμματος ισοκινητικής ενδυνάμωσης
  Σεμαλτιανού Ε. 28
- Διερεύνηση του προφίλ και των κύριων ανθρώπινων αναγκών στους αθλητικούς τουρίστες που επισκέπτονται την Κύπρο
  Τύμβιου Ε., Υφαντίδου Γ., Κώστα Γ. 37
- Αθλητική δραστηριότητα και προϋποθέσεις διασφάλισης για την ενσωμάτωση των γυναικών στα Ανώτατα Στρατιωτικά Εκπαιδευτικά Ιδρύματα στην Ελλάδα
  Κέφη-Χατζηχαμπέρη Ε. 45
- Φύλο και ηγετικές δεξιότητες: Το αθλητικό επιχειρείν
  Καμπερίδου Ε. 52

ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΗΓΕΤΙΚΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ: ΤΟ ΑΘΛΗΤΙΚΟ ΕΠΙΧΕΙΡΕΙΝ

Καμπερίδου Ε.
ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Η εργασία αυτή στοχεύει να αναδείξει σημαντικούς συσχετισμούς μεταξύ αθλητικής εμπειρίας και πετυχημένης επιχειρηματικότητας. Ερευνητικά στοιχεία τεκμηριώνουν ότι ένα ιστορικό αθλητικής εμπειρίας, ειδικά η συμμετοχή σε ομαδικά αθλήματα, αποτελεί χρήσιμο εργαλείο όσον αφορά στην καλλιέργεια ηγετικών δεξιοτήτων και την ανέλιξη επιχειρηματικών δράσεων. Η διεθνής έρευνα – που συμπεριλαμβάνει συνεντεύξεις με πρώην αθλήτριες και ολυμπιονίκες – δείχνει ότι ο αθλητισμός προάγει δεξιότητες που είναι σημαντικές για το επιχειρείν. Όσον αφορά στην Ελληνική πραγματικότητα, επτά Ελληνίδες αθλήτριες, γυμνάστριες και ακτιβίστριες που έχουν διαπρέψει στο αθλητικό επιχειρείν, μετά από σειρά συνεντεύξεων, επιβεβαιώνουν τη σχέση μεταξύ αθλητικής εμπειρίας και πετυχημένης επιχειρηματικότητας και παρέχουν πολύτιμες συμβουλές για επαγγελματική επιτυχία.

Λέξεις-κλειδιά: *αθλητική ταυτότητα, επιχειρηματικότητα, γυναίκα, έμφυλο χάσμα, ηγεσία.*

GENDER AND LEADERSHIP SKILLS: SPORT ENTREPREURSHIP

I. Kamberidou
Department of Physical Education and Sport Science, National & Kapodistrian University of Athens

Abstract

This article examines the relationship between sport experience and successful entrepreneurship. Studies confirm that sport participation of a background in professional sports, especially playing team sports, is a useful tool in cultivating transitional leadership skills and promoting professional advancement. International research, including interviews with former elite female athletes, shows that sport promotes skills that are vital to successful entrepreneurship. With regard to Greek experience, after a series of interviews conducted with seven successful women entrepreneurs (former and current athletes, gymnasts, Olympic champions),this paper presents their observations and leadership skills, concluding with their tips for professional success.

Key-words: *sport identity, entrepreneurship, women, gender gap, leadership.*

Αλληλογραφία
Ειρήνη Καμπερίδου
ΤΕΦΑΑ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Εθνικής Αντιστάσεως 41,
Δάφνη, 172 37 Αθήνα
Τηλ.: 210-7276093
E-mail: ikamper@phed.uoa.gr

Correspondence
Irene Kamberidou
Department of Physical Education & Sport Science, National & Kapadistrian University of Athens
Ethnikis Antistaseos 41,
Dafne, 172 37 Athens, Greece
Tel. +210-7276093, 210-2813887
E-mail: ikamper@phed.uoa.gr

Εισαγωγή

Στις 26 Οκτωβρίου 2016 το Παγκόσμιο Οικονομικό Forum δημοσιοποίησε την έκθεση για το κοινωνικο-οικονομικό χάσμα μεταξύ γυναικών και ανδρών (Global Gender Gap Report, 2016) στην οποία η Ελλάδα κατέχει την 92η θέση ανάμεσα σε *144 χώρες* και η Κύπρος την 84η θέση. Αυτή η έκθεση εστιάζει σε τέσσερις τομείς: την οικονομία, την υγεία, την εκπαίδευση και την πολιτική. Σε παγκόσμιο επίπεδο η έκθεση δείχνει ότι οι γυναίκες υποεκπροσωπούνται στην επιχειρηματικότητα και την ηγεσία. Η γυναικεία συμμετοχή στα διοικητικά συμβούλια εταιριών είναι μόλις 14%, στην επίσημη οικονομία 54% και το ποσοστό γυναικών CEOs είναι μόνο 3.4%.Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι στις ΗΠΑ ποσοστό γυναικών CEOs έπεσε στα 4% το 2016 από 4.8% το 2015 (Fortune, 2016). Ωστόσο, η έκθεση του McKinsey Global Institute (2015) τεκμηριώνει ότι μέχρι το 2025, αν ή όταν οι γυναίκες θα συμμετέχουν στην αγορά εργασίας στον ίδιο βαθμό με τους άντρες, τότε θα προστεθούν επιπλέον 28 τρισεκατομμύρια δολάρια (26%) στο ετήσιο-παγκόσμιο ΑΕΠ, αποτέλεσμα που ισοδυναμεί με τις σημερινές οικονομίες των ΗΠΑ και της Κίνας μαζί!

Ενθαρρυντική είναι η 3ετής έρευνα του EY Women Athletes Business Network, η οποία αναδεικνύει σημαντικούς συσχετισμούς μεταξύ πετυχημένης επιχειρηματικότητας και αθλητικής εμπειρίας(Global & Espn, 2015). Είναι ερευνητικά τεκμηριωμένο ότι ένα ιστορικό αθλητικής συμμετοχής αποτελεί χρήσιμο εργαλείο όσον αφορά στην καλλιέργεια ηγετικών δεξιοτήτων. Γυναίκες που υπήρξαν αθλήτριες ή είχαν συστηματική αθλητική δραστηριότητα βρίσκονται σε προνομιακή θέση να ηγηθούν στον κόσμο των επιχειρήσεων, όπως συμβαίνει και με τους άνδρες. Ποιοτικές και ποσοτικές αναλύσεις τεκμηριώνουν ότι ο αθλητισμός προάγει δεξιότητες που είναι σημαντικές για το *επιχειρείν* και την επαγγελματική επιτυχία (Dunn, 2014; O'Brien, 2013; Glass, 2013; Greer, 2009). Αυτό δεν σημαίνει εξ ορισμού ότι οι αθλήτριες/ες μπορούν να γίνουν ισχυρά και πετυχημένα στελέχη στον κόσμο των επιχειρήσεων. Σαφώς χρειάζονται κι άλλα προσόντα και παίζουν ρόλο παράγοντες όπως οι σπουδές.

Ωστόσο ένα ιστορικό αθλητικής εμπειρίας αποτελεί χρήσιμο εργαλείο για τις γυναίκες που υποεκπροσωπούνται εδώ, γεφυρώνοντας το έμφυλο χάσμα. Δεδομένου ότι η γυναίκα υποεκπροσωπείται στον επιχειρηματικό στίβο και την ηγεσία — όπως και στην αθλητική επιχειρηματικότητα και αθλητική ηγεσία — η μελέτη αυτή επικεντρώνεται στις «ανώνυμες ηρωίδες» του *επιχειρείν* οι οποίες σταδιακά αυξάνονται (Καμπερίδου, 2016 α, 2016, β).

Σύγχρονος διάλογος: 'Θηλυκές' δεξιότητες, αθλητισμός και ηγεσία

Οι Wooley και Malone (2011) στην έρευνά τους που δημοσιεύτηκε στο Harvard Business Review, υποστηρίζουν ότι η συλλογική νοημοσύνη μιας ομάδας αυξάνεται όταν συμμετέχουν περισσότερες γυναίκες, άσχετα με το δείκτη νοημοσύνης (IQ) των μελών της. Ερευνητικά δεδομένα (SheSpeaks, 2012; Wiseman, Allen & Foster, 2013; Wiseman, 2010) δείχνουν πως οι γυναίκες βρίσκονται ένα βήμα μπροστά από τους άντρες όσον αφορά κάποιες δεξιότητες, αποκαλούμενες στο παρελθόν «*θηλυκές*», όπως η **επικοινωνιακή-κοινωνική νοημοσύνη**: ξέρουν να ακούν, να μοιράζονται, να δέχονται την κριτική, να χτίζουν συναίνεση, να αναλαμβάνουν το ρόλο του διαμεσολαβητή –

ειρηνοποιού και να δημιουργούν κίνητρα συνεργασίας. Εμφανίζουν δε, υψηλότερα επίπεδα ενθαρρυντικής και μετατρεπτικής ηγεσίας (Kamberidou, 2013; SheSpeaks, 2012; Wiseman, Allen & Foster, 2013; Wiseman, 2010). Αποκαλούνται πολλαπλασιαστές δεδομένου ότι αυξάνουν σημαντικά την επίδοση της ομάδας τους ή των υπαλλήλων τους, ασκώντας μια ενθαρρυντική και εμπνευσμένη ηγεσία. Η σημερινή οικονομία απαιτεί αυτές τις αποκαλούμενες *θηλυκές δεξιότητες*, τις οποίες υιοθετούν όλο και περισσότεροι άνδρες επιχειρηματίες και στελέχη σήμερα, δεδομένου ότι εταιρείες που απασχολούν και προωθούν γυναίκες σε ηγετικούς ρόλους εμφανίζουν κατά μέσο όρο περισσότερα κέρδη και μεγαλύτερη βιωσιμότητα (Kamberidou, 2013; SheSpeaks, 2012; Wiseman, Allen & Foster, 2013; Wiseman, 2010; Καμπερίδου, 2015).

Όσον αφορά στην κοινωνική περιοχή του αθλητισμού και της αθλητικής επιχειρηματικότητας, πρόσφατες ποιοτικές και ποσοτικές αναλύσεις, καθώς και συνεντεύξεις με πρώην Ολυμπιονίκες τεκμηριώνουν ότι ο αθλητισμός προάγει δεξιότητες(και για τα δύο φύλα) που είναι σημαντικές για το *επιχειρείν* και την επαγγελματική επιτυχία (Women Athletes Business Network, 2016; Kamberidou & Chroni, 2016; Global & Espn, 2015; Women, 2015; Hock, 2014; Dunn, 2014; Woman-On-Top, 2014; O'Brien, 2013; Glass, 2013). Τεκμηριώνεται ότι ένα ιστορικό αθλητικής εμπειρίας, ένας αθλητικός προσανατολισμός και ειδικά ο ομαδικός αθλητισμός, συμβάλλουν στην καλλιέργεια και ανάπτυξη ηγετικών δεξιοτήτων όπως είναι το πειθαρχημένο εργασιακό ήθος, και η ομαδική εργασία και την κατάκτηση κορυφαίων θέσεων στον επιχειρηματικό κόσμο.

Έρευνα που πραγματοποιήθηκε από το αθλητικό δίκτυο espn W και το Português EY Women Athletes Business Network (2014) με τίτλο *Making the connection: women, sport and leadership*, στην οποία συμμετείχαν 400 γυναίκες επιχειρηματίες σε Ευρώπη, Αμερική και Ασιατικές χώρες του Ειρηνικού, υπογραμμίζει ότι ο αθλητισμός παίζει σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη και βελτίωση ηγετικών δεξιοτήτων. Το 94% αυτών των 400 καταξιωμένων γυναικών είχαν ενεργή συμμετοχή σε κάποια αθλητική ομάδα. Το 51% κατείχε διευθυντικές θέσεις (managerial positions) και το 49% ταξινομήθηκαν στο επίπεδο C – suite που σημαίνει ότι είναι διευθύνουσες σύμβουλοι (Chief Executive Officers). Όσον αφορά στο επίπεδο C – suite το 52% συμμετείχε στον κολεγιακό – πανεπιστημιακό αθλητισμό και το 75% δήλωσε ότι όταν προσλαμβάνουν υπαλλήλους, αξιολογούν ως προσόν την αθλητική εμπειρία. Το 53% συνεχίζει να συμμετέχει σε κάποια αθλητική δραστηριότητα και μόνο το 3% δεν είχε καμία αθλητική εμπειρία (Women, 2014; Hock, 2014). Εδώ επιβάλλεται να τονιστεί ότι σε παγκόσμιο επίπεδο το ποσοστό γυναικών CEOs είναι μόνο 3.4%. Ενδεικτικά, όσον αφορά στις ηγετικές δεξιότητες αυτών των 400 γυναικών, τα αποτελέσματα της έρευνας δείχνουν ότι:

- 74%υποστηρίζει ότι η αθλητική συμμετοχή – ειδικά το ανταγωνιστικό πνεύμα και η πειθαρχία – είναι απαραίτητο προσόν για την επιτυχία, διευκολύνει την επαγγελματική σταδιοδρομία και ειδικά την αναρρίχηση στην ηγεσία
- 61% συμφωνεί ότι η αθλητική τους συμμετοχή στο παρελθόν συνέβαλλε στην σημερινή τους επιτυχία
- 67% τονίζει ότι όταν επρόκειτο να προσλάβουν προσωπικό, η αθλητική εμπει-

ρία των υποψηφίων επηρεάζει την απόφασή τους

- 48% δηλώνει ότι οι υποψήφιοι που έχουν αθλητικά επιτεύγματα στο βιογραφικό τους έχουν τα προσόντα και το απαραίτητο εργασιακό ήθος για να πετύχουν στο στον κόσμο των επιχειρήσεων.

Όταν οι 400 γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα ερωτήθηκαν ποιοι ήταν οι μέντορές τους, ποια άτομα δηλαδή τους ενέπνευσαν (όχι απαραιτήτως ένα και μοναδικό) το 71% ανέδειξε την αθλητική ταυτότητα: 82% δήλωσαν ως μέντορες ηγέτες στο χώρο των επιχειρήσεων· 71% δήλωσαν αθλήτριες/ες· 69% δήλωσαν άτομα του στενού οικογενειακού περιβάλλοντος· 28% δήλωσαν celebrities· 26%δήλωσαν πολιτικούς/κυβερνητικά στελέχη (politicians).

Αναμφισβήτητα η αθλητική ταυτότητα αποτελεί ισχυρό πρότυπο και πηγή έμπνευσης για στελέχη των επιχειρήσεων επειδή το αθλητικό επίτευγμα —όπως υπογραμμίζουν οι γυναίκες που συμμετείχαν στην έρευνα— προϋποθέτει σκληρή δουλειά, επίμονη, πειθαρχία και αποφασιστικότητα.

Αθλητική ταυτότητα: ισχυρό πρότυπο και πηγή έμπνευσης

Η εταιρεία Ernst & Young (2013) πραγματοποίησε έρευνα με 821 διευθυντικά στελέχη (senior managers) και ανώτερα στελέχη (executives) —40% γυναίκες, 60% άνδρες— που εκπροσωπούσαν ένα ευρύ φάσμα εταιρειών με ετήσια έσοδα άνω των 250 εκατομμύριων δολαρίων. Αυτή η έρευνα με θέμα *Αντιλήψεις περί αθλητισμού και ομαδικότητας* δείχνει ότι η πλειονότητα των γυναικών (90%) είχαν κάποια συστηματική αθλητική ενασχόληση κατά την διάρκεια της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσής τους ή κατά την διάρκεια των πανεπιστημιακών τους σπουδών. Το 76% δηλώνει ότι όταν υιοθετούν αθλητικές τακτικές/στρατηγικές και αθλητικές συμπεριφορές στο εργασιακό τους περιβάλλον, βελτιώνεται η επίδοση της ομάδας τους.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το Português EY Women Athletes Business Network (2016) πρόσφατα εγκαινίασε ιστοσελίδα με στόχο να διευκολύνει την δικτύωση αθλητριών στην παγκόσμια αγορά εργασίας, ειδικά Πορτογαλίδες στο τέλος της αθλητικής τους σταδιοδρομίας. Παρέχει συμβουλευτική υποστήριξη σε εν ενεργεία αθλήτριες και σε πρώην αθλήτριες, που στοχεύουν να εργαστούν και να κατέχουν ηγετικές θέσεις σε άλλες κοινωνικές περιοχές: οικονομία, πολιτική, τεχνολογία, υγεία, κ.ά. Στην ιστοσελίδα αυτή εμφανίζονται οι συνεντεύξεις 29 καταξιωμένων-πετυχημένων γυναικών επιχειρηματιών (successful women entrepreneurs) οι οποίες στο παρελθόν υπήρξαν Ολυμπιονίκες (EY Women Athletes Business Network, 2016). Από τις συνεντεύξεις των 29 γυναικών επιλέχτηκαν οι συμβουλές τους και οι δεξιότητες που οι ίδιες τονίζουν ότι απέκτησαν χάρη στην αθλητική τους εμπειρία.

Ενδεικτικά συστήνουν:

- Βοηθήστε άλλες γυναίκες επιχειρηματίες να μάθουν τι σημαίνει συνεργασία, ομαδική προσπάθεια, να είσαι μέλος μιας ομάδας.
- Να είστε προετοιμασμένες για όλα, να δέχεστε συμβουλές, να αξιοποιείτε ευκαιρίες.
- Θετική σκέψη, κάτι που μάθαμε στον αθλητισμό. Πάντα υπάρχει τρόπος να λύσεις κάποιο πρόβλημα.
- Όταν αποτυγχάνετε μην απελπίζεστε. Στον αθλητισμό όταν χάναμε έναν αγώνα δεν εγκαταλείπαμε, ανασυγκροτούμασταν και συνεχίζαμε. Έτσι γίνεται και στον επιχειρηματικό κόσμο.
- Δείξτε εμπιστοσύνη και ακούτε τους συ-

νεργάτες και υπαλλήλους σας. Στον αθλητισμό μάθαμε να ακούμε συμβουλές και οδηγίες, να εμπιστευόμαστε τους προπονητές/τριες και την ομάδα μας.

- Καλλιεργήστε την αυτογνωσία, να είστε ευέλικτες.
- Χρησιμοποιείστε την τεχνολογία για να συνδεθείτε με μέντορες, συνεργάτες, πελάτες και βασικούς παίκτες από διάφορα μέρη του κόσμου.
- Οργάνωση και διαχείριση χρόνου, αποφύγετε το multi-tasking.
- Δείξτε εμπιστοσύνη και ακούτε τους συνεργάτες σας (άνδρες και γυναίκες). Στον αθλητισμό μάθαμε να ακούμε τις συμβουλές, τις οδηγίες και να εμπιστευόμαστε τους προπονητές/τριες, την ομάδα.
- Καλλιεργήστε την αυτογνωσία, δηλαδή να είστε ευέλικτες και προσαρμοστικές, να ξέρετε πότε και με ποιο τρόπο να αλλάζεται στάση και πλεύση.

Πράγματι, δεν μπορούμε να τα κάνουμε όλα [άνδρες και γυναίκες]! ...

Το *multi-tasking*, δηλαδή η ταυτόχρονη εκτέλεση πολλών εργασιών/υποχρεώσεων / καθηκόντων στο οποίο συνήθως επιδίδεται το γυναικείο φύλο, οδηγεί στην αποτυχία. Δεν υπάρχει η superwoman όπως δεν υπάρχει ο superman. Απαιτείται συνεργασία, η στήριξη του κοινωνικού και οικογενειακού περιβάλλοντος, ειδικά του συντρόφου, καθώς και ένα εργασιακό περιβάλλον που διευκολύνει την οικογενειακή ζωή, μεταξύ άλλων.

«Η ικανότητα για ηγεσία δεν έχει φύλο»

Τα ίδια, και όχι μόνο, τόνισαν στις συνεντεύξεις τους και καταξιωμένες Ελληνίδες του αθλητικού επιχειρείν (Kamperidou & Chroni, 2016). Προσεγγίστηκαν συνολικά επτά γυναίκες που κατέχουν ηγετικές δεξιότητες. Μετά από σειρά συνεντεύξεων, φάνηκε ότι η επιτυχία τους οφείλεται σε δεξιότητες που καλλιεργεί ο αθλητισμός.

Όσον αφορά στη γυναικεία ηγεσία και επιχειρηματικότητα, η καθηγήτρια Κ.Δ. – ιδρύτρια και πρώτη πρόεδρος του Εθνικού Συμβουλίου Καταπολέμησης Ντόπινγκ (ΕΣΚΑΝ) – η πρώτη στην Ελλάδα γυναίκα Πρόεδρος Τμήματος Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (2001-2006), στη συνέντευξη της τόνισε: *«Η ικανότητα για ηγεσία δεν έχει φύλο! Ποτέ το φύλο μου δεν υπήρξε εμπόδιο στην επαγγελματική μου σταδιοδρομία επειδή ως αθλήτρια είχα μάθει να πιστεύω στον εαυτό μου, να ξεπερνώ τα εμπόδια, να συνεργάζομαι με άλλους, να ακούω, να οραματίζομαι, να θέτω υψηλούς στόχους και να τους κατακτώ!»*

«Ήθος»

Συνέντευξη έδωσε και η Γ.Κ., η πρώτη γυναίκα Γενική Γραμματέας Αθλητισμού στην Ελλάδα (2012-2015), η οποία από αυτή τη θέση προωθούσε δυναμικά τον γυναικείο αθλητισμό. Κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Προεδρίας διοργάνωσε την πρώτη ημερίδα στην Ευρώπη για την προστασία των ανηλίκων από σεξουαλική βία στον αθλητισμό (Gender based violence in sport: minors protection/η έμφυλη βία στον αθλητισμός: η προστασία των ανηλίκων) στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι από 28 μέλη κράτη. Η Γ.Κ., που συνεχίζει και σήμερα να προωθεί δυναμικά τον γυναικείο αθλητισμό, συστήνει στις νέες γυναίκες και τα κορίτσια ήθος, σκληρή δουλεία, πειθαρχία, υπομονή, επιμονή και «να μην απογοητεύονται ποτέ, ακόμα και όταν έρχονται αποτυχίες, αλλά να χαλυβδώνονται και να πεισμώνουν για να πετύχουν στο μέλλον ότι δεν κατόρθωσαν μέχρι εκείνη την στιγμή».

«Ναι, ο δρόμος είναι ακόμα μακρύς...»

Η Ολυμπιονίκης Π.Β., η οποία μετά την

αθλητική της καριέρα εισχώρησε στη πολιτική, παρατηρεί: «Ναι, ο δρόμος είναι ακόμα μακρύς, αλλά με τα επιτεύγματα μικρά ή μεγάλα των γυναικών, επιβεβαιώθηκε ότι δεν είναι όλοι για όλα και ότι κάποιες γυναίκες μπορούν να τα καταφέρουν πολύ καλύτερα από κάποιους άνδρες».

Υπογραμμίζει, επίσης, ότι τα συστατικά της συνταγής της επιτυχίας για εκείνη ήταν η αγάπη της για τον αθλητισμό που συνοδευόταν «από έμπνευση, πείσμα, αυτοπειθαρχία, συνέπεια, προγραμματισμό, στόχευση, υπομονή και επιμονή, που υπερνικούν το όποιο εμπόδιο που μπορεί να ονομάζεται ανδροκρατούμενος χώρος».

«Ο Αθλητισμός ενώνει τα φύλα δεν τα χωρίζει»

«Ο Αθλητισμός ενώνει τα φύλα δεν τα χωρίζει», τόνισε στη συνέντευξή της η Χ.Υ., η πρώτη αθλητική επιστήμων που εισήγαγε θέματα φύλου και ισότητας στον αθλητισμό και τη φυσική αγωγή στα μαθήματά της στο Τ.Ε.Φ.Α.Α. του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης. Το 1995 η Χ.Υ. ίδρυσε την Πανελλήνια Ένωση για τον Αθλητισμό και τα Σπορ (Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ.) και ηγείτο ως Πρόεδρος μέχρι το 2010. Ίδρυσε επίσης το επιστημονικό περιοδικό *Γυναίκα & Άθληση*, έκδοση της Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ. το οποίο βγαίνει ετησίως μέχρι σήμερα.

«Η αγάπη μου για τα αντικείμενα της Κοινωνιολογίας και της Αθλητικής Κοινωνιολογίας» επισημαίνει, «καθώς και η συμμετοχή μου στις διαλέξεις του Τμήματος των Γυναικείων Σπουδών ήταν το έναυσμα για να δημιουργήσω μια γυναικεία οργάνωση με στόχο την προώθηση των γυναικών στον αθλητισμό και τα σπορ».

«Οι γυναίκες είναι ικανές να πετύχουν από το μηδέν το παν!»

Η Π.Σ., Αναπληρώτρια Καθηγήτρια της Σ.Ε.Φ.Α.Α./Α.Π.Θ., πρώην πρόεδρος της Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ. πρόσφατα ορίστηκε μέλος της Επιτροπής Φύλου και Ισότητας του Α.Π.Θ. Η επιτροπή έχει ως σκοπό την προαγωγή της ισότητας των φύλων σε όλα τα επίπεδα λειτουργίας του πανεπιστημίου. Η Π.Σ. συστήνει στα κορίτσια και τις γυναίκες: ψυχραιμία, υπομονή, επιμονή, εργατικότητα, οργάνωση, μεθοδικότητα και δυναμική διεκδίκηση ίσων ευκαιριών, προσθέτοντας «να έχουν πολλή αγάπη, δύναμη και πάθος για αυτό που κάνουν, και πίστη στις ικανότητές τους. Να διεκδικούν συνεχώς ίση αντιμετώπιση και ισότιμες ευκαιρίες. Είμαι βέβαιη ότι οι γυναίκες είναι ικανές να πετύχουν από το μηδέν το παν!»

«Δεν έχω συναντήσει κάποιο εμπόδιο στην αθλητική μου καριέρα»

Σημαντικό και το κοινωνικό έργο της αντιπροέδρου του Συλλόγου Ελλήνων Ολυμπιονικών (ΣΕΟ) Μ.Ε. η οποία χρησιμοποιεί την αθλητική της ταυτότητα, και προβολή στην καταπολέμηση του σχολικού εκφοβισμού (bullying) και του διαδικτυακού εκφοβισμού (cyberbullying), σε εκστρατείες ενημέρωσης για τον καρκίνο, επισκέψεις σε σχολεία της Αφρικής με το Διεθνές Κέντρο Ολυμπιακής Εκεχειρίας, επισκέψεις σε δημόσια σχολεία της Αθήνας, συμμετοχή με την ομάδα των παιδιών από τα Special Olympics στον Αυθεντικό Μαραθώνιο της Αθήνας, και ενεργή συμμετοχή στο πρόγραμμα «Κάνουμε Χώρο για περισσότερες γυναίκες στην Αθλητική Συμμετοχή, την Προπονητική Καθοδήγηση, και ειδικά τη Διοικητική Στελέχωση».

«Δεν έχω συναντήσει κάποιο εμπόδιο στην αθλητική μου καριέρα [...] Η μόνη διαφορά και όχι εμπόδιο στην καριέρα μιας γυναίκας αθλήτριας είναι η μητρότητα που στην περίπτωσή μου ήρθε μετά το πέρας της αθλητικής μου πορείας» δηλώνει

η Μ.Ε. και συστήνει στα κορίτσια και τις νέες γυναίκες: «Να μην εγκαταλείπουν ποτέ τα όνειρά τους. Να έχουν επίσης εμπιστοσύνη στις ικανότητές τους. Να διεκδικούν αυτό που θέλουν και να μην περιμένουν ότι κάποιος θα τους το χαρίσει απλόχερα».

«Ο δρόμος είναι ακόμη μακρύς για ισότιμη συμμετοχή, αλλά πλέον δεν είναι στρωμένος με αγκάθια»

Η Κ.Ξ., η πρώτη Ελληνίδα προπονήτρια ποδοσφαίρου που το 1979 εισχώρησε σε αυτόν τον αδροκρατούμενο χώρο τόνισε ότι: «Μετά από 40 χρόνια ενασχόλησης με τον αθλητισμό, τη Φυσική Αγωγή και ιδιαίτερα το γυναικείο ποδόσφαιρο, που ήταν ανύπαρκτο στην Ελλάδα το 1979 όταν ήμουν η πρώτη γυναίκα που ασχολήθηκα με αυτό σαν παίκτρια και προπονήτρια, νομίζω ότι αφήνω πίσω μου ένα άθλημα κοινωνικά αποδεκτό και οργανωμένο σε επίπεδο συλλόγων και εθνικών ομάδων, με τα κορίτσια να έχουν πολύ περισσότερες ευκαιρίες να ασχοληθούν ενεργά με αυτό χωρίς προκαταλήψεις.».

Προσεγγίστηκαν δηλαδή επτά γυναίκες που κατέχουν ηγετικές δεξιότητες και το *αθλητικό επιχειρείν* και έγινε σαφές ότι η επιτυχία τους οφείλεται σε δεξιότητες που καλλιεργεί ο Αθλητισμός. Ακολουθούν, ενδεικτικά, οι συμβουλές αυτών των επτά γυναικών καθώς και οι αθλητικές δεξιότητες που συνέβαλλαν, όπως υποστηρίζουν οι ίδιες, στην επαγγελματική τους επιτυχία:

- Ήθος
- Αλληλοβοήθεια
- Συνεργασία, ομαδικότητα, ομαδική εργασία
- Δράση, όχι παθητικότητα
- Ορατότητα, γιατί όταν κάτι δεν προβάλλεται ή υποεκπροσωπείται (όπως ο γυναικείος αθλητισμός στα ΜΜΕ) δεν αναπαράγεται
- Εισχωρείτε σε κοινωνικές περιοχές που θεωρούνται κατ εξοχήν ανδρικές
- Μην επιτρέπετε σε κανέναν να αμφισβητήσει τις ικανότητές σας λόγω φύλου, αναπηρίας, σεξουαλικού προσανατολισμού, ηλικίας
- Οραματισμός, έμπνευση, αφιέρωση, αφοσίωση, επιμονή
- Πειθαρχημένο εργασιακό ήθος, επικοινωνία
- Ικανότητα ανάθεσης ευθυνών/οργανωτικές ικανότητες
- Ακολουθήστε το πάθος σας, διεκδικείστε το όνειρό σας
- Αυτοπεποίθηση
- Το φύλο δεν είναι εμπόδιο
- Να έχετε πίστη, να εμπιστεύεστε τις ικανότητες σας
- Να είστε γενεές, να διεκδικείτε
- Να τολμάτε να αγγίξετε τον ουρανό

Αυτή η εργασία συμβάλλει στην συζήτηση που αφορά τη σχέση μεταξύ αθλητικής εμπειρίας και πετυχημένης επιχειρηματικότητας.

Ο αθλητισμός, και ειδικά η συμμετοχή σε ομαδικά αθλήματα, προάγει δεξιότητες που είναι σημαντικές για το *επιχειρείν*. Οι γυναίκες που ενεργοποιούνται στο χώρο του αθλητισμού και επιδιώκουν να ασκήσουν επιχειρηματικότητα ή να αναρριχηθούν σε θέσεις διοικητικής ευθύνης —μολονότι έχουν πολλά εμπόδια να υπερβούν (Καμπερίδου 2016b)— αποκτούν δεξιότητες που μπορούν να γεφυρώσουν το έμφυλο χάσμα στην ηγεσία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Dunn, K. (2014). "On your marks: the entrepreneurs with a background in professional sport." *The Guardian*, UK, November 5, 2014 http://www.theguardian.com/small-business-network/2014/nov/05/entrepreneurs-professional-sport-background (τελευταία πρόσβαση 19/11/2016).

Ernst & Young (2013). "Ernst & Young to Launch Leadership Network for Elite Female Athletes to Address Unmet Global Need", 8/3/2013, New York, N.Y., PRWeb: http://www.prweb.com/releases/2013/3/prweb10505195.htm (τελευταία πρόσβαση 11/17/2016).

Global, EY & Espn, W (2015). Where will you find your next leader? EY Building a better working world, Ey.com/womenfastforward and Espn W (τελευταία πρόσβαση 19/11/2016).

EY Women (2015)."Connecting elite female athletes with opportunity." EY Women Athletes Business Network: (http://www.ey.com/BR/pt/About-us/Our-sponsorships-and-programs/Women-Athletes-Global-Leadership-Network--Join-the-network

EY Women Athletes Business Network (2014).*Making the connection: women, sport and leadership.EY Building a Better Working World:* http://www.ey.com/br/pt/about-us/our-sponsorships-and-programs/women-athletes-global-leadership-network--infographic-women-sport-and-leadershipand http://www.ey.com/br/pt/about-us/our-sponsorships-and-programs/women-athletes-global-leadership-network--infographic-women-sport-and-leadership (τελευταία πρόσβαση 12/12/2016).

EY Women Athletes Business Network (2016). Athlete Interviews: *Interviews with athletes about their second acts after sport* http://www.ey.com/br/pt/about-us/our-sponsorships-and-programs/women-athletes-global-leadership-network--in-the-locker-room-with (τελευταίαπρόσβαση9/12/2016).

Fortune (2016). Percentage of Female CEOs in the Fortune 500 Drops to 4%, *Fortune*: http://fortune.com/2016/06/06/women-ceos-fortune-500-2016/ (τελευταία πρόσβαση 12/12/2016).

Glass, A. (2013). Ernst & Young Studies The Connection Between Female Executives And Sports. *FORBES*. 6/24/2013 @ 6:25 μμ, http://www.forbes.com/sites/alanaglass/2013/06/24/ernst-young-studies-the-connection-between-female-executives-and-sports/

Global Gender Gap (2016). The Global Gender Gap Report 2016. *World Economic Forum.(*Authors: Alexander Leopold, VesselinaRatcheva and SaadiaZahidi)http://reports.weforum.org/global-gender-gap-report-2016/the-global-gender-gap-report-2016/] (τελευταία πρόσβαση 29/11/2016).

Greer, M.L. (2009). *Women Athletes and Entrepreneurs: An Exploratory, Comparative Study*. Publisher Author House, Bloomington Indiana.

Hock, L. (2014)."New Survey shows playing team sports benefits women's careers", *The She Network*, Oct. 23, 2014: http://www.womenssportsfoundation.org/en/home/she-network/sports/new-survey-shows-playing-team-sports-benefits-womens-careers (τελευταία πρόσβαση 9/12/2016).

Kamberidou, I. (2013). Women Entrepreneurs: 'we cannot have change unless we have men in the room'. *Journal of Innovation and Entrepreneurship*, 2(6), pp. 1-17.A Springer Open Journal.DOI: 10.1186/2192-5372-2-6

Kamberidou, I., & Chroni, S. (2016). The Greek Experience: Outstanding Women in the Social Space of Sport. In *Inspirational Women in Europe: making a difference in Physical Education, Sport and Dance* (pp. 224–242). Juiz de Fora, Brazil: Rosa Diketmüller (editor): NGIME/UFJF, 2016, (IAPESGW Continent Series).Publication of the International Association of Physical Education and Sport for Girls and Women (IAPESGW), ISBN 978-85-67380-55-1.

McKinsey Global Institute (2015).*Women in the Workplace*, McKinsey & Company and Lean In. Org, Sept. 2015. http://www.mckinsey.com/business-functions/organization/our-insights/women-in-the-workplace (τελευταία πρόσβαση 12/12/2016).

O'Brien, J. (2013). Do sporty women make better entrepreneurs.BBC News Business, Washington 22 August 2013: http://www.bbc.com/news/business-23582532 (τελευταία πρόσβαση 12/12/2016).

SheSpeaks (2012). "Why She Shares", *She Speaks Inc*. Dec. 12, 2011, updatedFeb 29, 2012: http://www.shespeaks.com/pages/img/insightreports/SheSpeaks%20She-Shares%20Study_04302012140512.pdf (τελευταία πρόσβαση 11/29/2016).

Wiseman, L (2010). *Multipliers: How the Best Leaders Make Everyone Smarter*. Harper Collins Publisher, New York.

Wiseman, L., Allen, L.N., & Foster, E. (2013). *The Multiplier Effect: Tapping the Genius Inside Our Schools*. California: Corwin Publishers.

Woman-On-Top (2014). *"Playing sports may be the secret to women's career success"*. Woman-On-Top.Com, *UK, Oct. 22, 2014.* https://woman-on-top.com/playing-sports-may-secret-womens-career-success/ *[or Jaqueline Smith, J. (2014)*. Playing Sports May Be The Secret To Women's Career Success. *Business Insider*, Oct. 9, 2014: http://www.businessinsider.com/playing-sports-is-secret-to-womens-success-2014-10] (τελευταία πρόσβαση 12/12/2016).

Women Athletes Business Network (2016). For all the places sport will take you.EY Building a Better Working World: http://www.ey.com/br/pt/about-us/our-sponsorships-and-programs/women-athletes-global-leadership-network (τελευταία πρόσβαση 9/12/2016).

Woolley, A, & Malone, T. (2011). Defend your research: what makes a team smarter? More Women. *Harvard Business Review*: https://hbr.org/2011/06/defend-your-research-what-makes-a-team-smarter-more-women (τελευταία πρόσβαση 12/12/2016).

Καμπερίδου, Ει. (2015). Εμπνευσμένη ηγεσία-ενδυνάμωση ηγετικών δεξιοτήτων: γυναίκα, επιχειρηματικότητα και αθλητισμός, σελ. 28-30. *Europeanconference Tips4skills, High Heels consortium*. European Commission and Lifelong Learning Programme of the European Union 19/2/2015, Athens, Copyright: http://www.highheelsproject.eu/ (DOI: 10.13140/2.1.1622.7360).

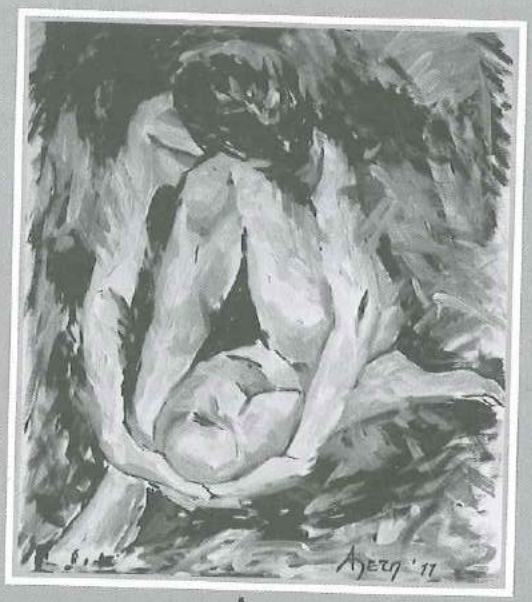
Καμπερίδου, Ει. (2016a). «*Επιχειρώντας Αλλιώς* στην εποχή της κρίσης: Η γυναικεία αθλητική επιχειρηματικότητα, ανεκμετάλλευτη πηγή κοινωνικού κεφαλαίου». Εισήγηση στην *Ημερίδα Γυναίκα και Αθλητισμός*, ΚΟΕ, υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας και Πολιτισμού, Ολυμπιακό Μέγαρο, Λευκωσία.

Καμπερίδου, Ει. (2016b). Φύλο και ηγετικές δεξιότητες: το Αθλητικό Επιχειρείν. Προφορική Ανακοίνωση στο 2ο Διεθνές Συνέδριο Αθλητικών Επιστημών, 25-27/12 2016, Κέντρο Διάδοσης Ερευνητικών Αποτελεσμάτων (ΚΕΔΕΑ), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ).

βιβλίο!

Ειρήνη Καμπερίδου

Κοινωνικό Φύλο, Κοινωνικό Κεφάλαιο, Πολυπολιτισμικότητα & Αθλητισμός

ΤΕΛΕΘΡΙΟ

Η συγγραφέας πραγματεύεται τις σύγχρονες συζητήσεις για το φύλο και το κοινωνικό κεφάλαιο υπό την οπτική της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της ισότιμης συμμετοχής και μεταχείρισης στα αθλητικά δρώμενα. Εστιάζει στο θέμα της προώθησης της έμφυλης ισότητας στη Φυσική Αγωγή και τον Αθλητισμό επισημαίνοντας ότι το ζήτημα αυτό δεν αφορά μόνο στο γυναικείο φύλο. Κοινωνικές διακρίσεις προκύπτουν και λόγω εθνικότητας, κοινωνικής τάξης, θρησκείας, σεξουαλικού προσανατολισμού, σωματικής αναπηρίας, ηλικίας κ.λπ.

Θεματολογία: κοινωνικό φύλο, αθλητική ταυτότητα, διαχρονικότητα του γυναικείου αποκλεισμού, γυναικεία υποεκπροσώπηση στην αθλητική ηγεσία, ελλειμματική κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού στα ΜΜΕ, σεξιστική προβολή της αθλήτριας και των εμπορευματοποιημένων - μοντελοποιημένων αθλητών/τριών, η κρίση των αρρένων με το σώμα τους (σύνδρομο του Άδωνη), αθλητισμός από ισλαμική σκοπιά, μουσουλμάνες αθλήτριες, ανάπτυξη μηχανισμών για την αντιμετώπιση των έμφυλων διακρίσεων, μετανάστευση και ξενοφοβία, παιδεία ειρήνης σήμερα, η χρήση του αθλητισμού στην αντιμετώπιση διαφόρων μορφών βίας: σεξιστικής, ρατσιστικής, ενδοσχολικής (bullying), ηλεκτρονικής (cyberbullying).

Κοινωνικό Φύλο, Κοινωνικό Κεφάλαιο, Πολυπολιτισμικότητα & Αθλητισμός

από την
Ειρήνη Καμπερίδου

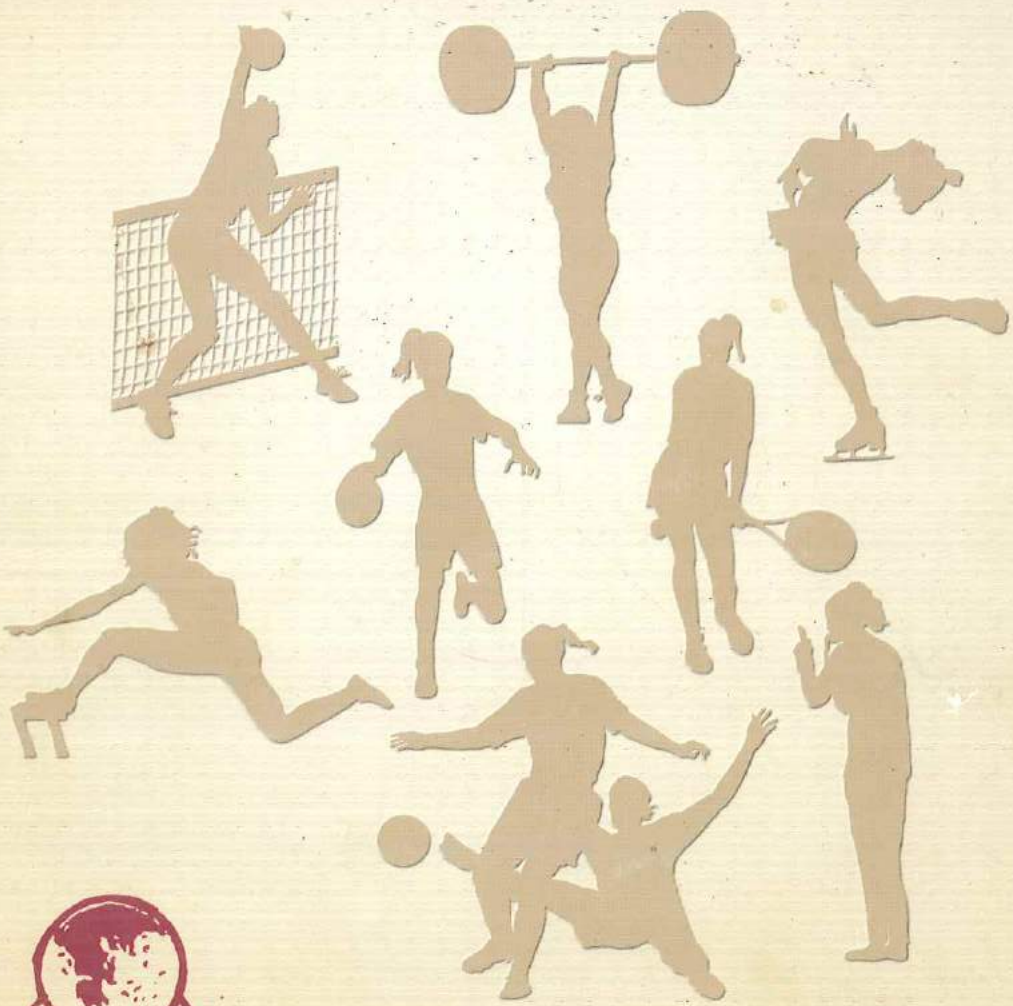
*Η **Ειρήνη Καμπερίδου**, παιδί του απόδημου Ελληνισμού, είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Κοινωνιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών και Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Πραγματοποίησε προπτυχιακές και μεταπτυχιακές σπουδές στη Βοστώνη και στο Παρίσι: Boston College, Emmanuel College και l' université Paris-Sorbonne (Paris IV).*

ΙΩΝ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:
Εκδοτικός Όμιλος ΙΩΝ
Σόλωνος 85, Αθήνα
www.iwn.gr

ΓΥΝΑΙΚΑ & ΑΘΛΗΣΗ

ΤΟΜΟΣ VII • 2009/2010

ISSN 1109-4141

Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΑ ΣΠΟΡ (Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ.)

Περιεχόμενα

Από τη σύνταξη 5

Επιστημονικές Εργασίες 7

- Κοινωνικό φύλο – βιολογικό φύλο: Το φύλο στον αθλητισμό και η διαχρονικότητα του γυναικείου αποκλεισμού
  Καμπερίδου Ε. 7
- Η επίδραση των ελληνικών παραδοσιακών χορών στην ευεξία ηλικιωμένων γυναικών
  Παπαϊωάννου Χ., Αργυριάδου Ε., Μαυροβουνιώτης Φ. 25
- Εικόνα σώματος, διαιτητικές διαταραχές και αθλητική τριάδα
  Παπαδοπούλου Σ.Κ., Παπαδοπούλου Σ.Δ., Χασαπίδου Μ. 39
- Γυναίκα και αθλητισμός στην Ιορδανία και στην «κορανική κοινωνία»
  Καμπερίδου Ε., Al Zyoud K. 54
- Ελεύθερος χρόνος και δημογραφικά χαρακτηριστικά των ηλικιωμένων γυναικών στην Ελλάδα
  Ματσούκα Ο., Τριγώνης Ι., Χαραχούσου Υ. 73
- Ζεϊμπέκικος χορός, έμφυλη ταυτότητα και κώδικας ηθικής. Η «τιμή» και η «ντροπή» ως δυαδικό σχήμα αναπαράστασης της ελληνικής ρεμπέτικης κοινωνίας
  Τυροβολά Β.Κ. 85
- Ο ρόλος των γυναικών στον χορό κατά τη διονυσιακή λατρεία στην αρχαία Ελλάδα
  Παπαϊωάννου Χ., Μουρατίδου Α., Μουρατίδης Ι., Δούκα Σ. 115

Από τη Σύνταξη

Αγαπητά μέλη και φίλοι της Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ., για πρώτη φορά στα χρονικά η εκλογή του νέου Δ.Σ. της Ένωσης, σήμανε μια αλλαγή εποχής με πολυσχιδείς ανανεωτικές μεταβατικές προσαρμογές, όπως και αυτής, της έκδοσης του περιοδικού της Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ., σε μια πολύ δύσκολη οικονομικά εποχή. Η ανάθεση στο πρόσωπό μου της Έκδοσης και Σύνταξης του μοναδικού επιστημονικού περιοδικού στην Ελλάδα με θέματα που αφορούν στη γυναίκα και τα σπορ, το οποίο υπηρετώ από το 2004, με γεμίζει με ακόμη μεγαλύτερο αίσθημα ευθύνης απέναντί σας. Με την ελπίδα να φανώ αντάξια των προσδοκιών σας και με σεβασμό στους στόχους του περιοδικού, καθώς και στη μεγάλη προσπάθεια και το μεράκι της προκατόχου μου κ. Υβόννης Χαραχούσου, ιδρύτριας της Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ., δεσμεύομαι για την προσεκτική επιλογή της ύλης και σας εύχομαι καλή ανάγνωση.

Στο ανανεωμένο επιστημονικό περιοδικό «Γυναίκα & Άθληση» της Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ., το πεδίο ενδιαφέροντος συνεχίζει να αποτελεί η διεπιστημονική προσέγγιση όλων των γνωστικών αντικειμένων της αθλητικής επιστήμης με ερευνητικό προσανατολισμό σε θέματα που αφορούν στη γυναίκα στη χώρα μας και διεθνώς, και με στόχο την προαγωγή του ρόλου της στο αθλητικό γίγνεσθαι. Στο παρόν τεύχος υπάρχουν τρεις ερευνητικές εργασίες και τέσσερις ανασκοπήσεις. Οι τρεις ερευνητικές εργασίες αφορούν στις δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου των Ελληνίδων ηλικιωμένων γυναικών, στην επίδραση των ελληνικών παραδοσιακών χορών στην ποιότητα ζωής τους και στην αθλητική δραστηριότητα των γυναικών της Ιορδανίας. Οι υπόλοιπες τέσσερις εργασίες αφορούν στις διατροφικές διαταραχές και την αθλητική τριάδα σε συνδυασμό με την εικόνα σώματος, στην κοινωνική ανισότητα του δομικού μηχανισμού του αθλητισμού και τον διαχρονικό γυναικείο αποκλεισμό, στη θέση των γυναικών κατά τη διονυσιακή λατρεία στην αρχαιότητα, και στον ζεϊμπέκικο χορό και τον κώδικα ηθικής της ελληνικής ρεμπέτικης κοινωνίας.

Πιο συγκεκριμένα, στην ανασκόπησή της η Καμπερίδου Ε. διερεύνησε τις αιτίες της σημερινής υπο-εκπροσώπησης των γυναικών σε θέσεις διοικητικής ευθύνης στους αθλητικούς θεσμούς και πρότεινε στρατηγικές ενσωμάτωσης. Στο τέλος καταλήγει ότι μόνο με τον εκδημοκρατισμό των αθλητικών θεσμών μπορούν να ευοδωθούν οι προσπάθειες για την ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στην αθλητική ηγεσία, σε θέσεις λήψης αποφάσεων.

Η Παπαϊωάννου Χ. με τους συνεργάτες της διερεύνησαν την επίδραση των ελληνικών παραδοσιακών χορών στη βελτίωση της ευεξίας ηλικιωμένων γυναικών. Οι ερευνητές συμπεραίνουν ότι οι ηλικιωμένες γυναίκες μετά τους ελληνικούς παραδοσιακούς χορούς σημειώνουν μείωση του περιστασιακού άγχος και ψυχολογικού στρες με σημαντική βελτίωση στην ψυχολογική και φυσική ευεξία.

Η Παπαδοπούλου Σ. και οι συνεργάτες της μελέτησαν την αντίληψη της εικόνας σώματος, τις διαιτητικές διαταραχές και την αθλητική τριάδα. Οι συγγραφείς κατέληξαν ότι υπάρχει επιτακτική ανάγκη επιμόρφωσης σχετικά με την ισορροπημένη διατροφή και την ασφαλή προπόνηση τόσο των αθλητριών όσο και των προπονητών, των γονέων, των επαγγελματιών υγείας και των κριτών και διοργανωτών αγώνων.

Η Καμπερίδου Ε. με τον συνεργάτη της εξέτασαν τους λόγους απομάκρυνσης ή αποκλεισμού της γυναίκας της Ιορδανίας από την αθλητική δραστηριότητα. Οι ερευνητές συμπεραίνουν ότι τα ήθη και έθιμα της αραβικής κοινωνίας, η θρησκεία, ο ενδυματολογικός κώδικας του Ισλάμ, οι κοινωνικές προκαταλήψεις, η έλλειψη αθλητικής κουλτούρας στην Ιορδανία κ.ά. αποτελούν σοβαρά εμπόδια για τη συμμετοχή των κοριτσιών και των γυναικών στο μάθημα της φυσικής αγωγής και στον αγωνιστικό αθλητισμό.

Η Ματσούκα Ο. και οι συνεργάτες της διερεύνησαν τη χρήση των δραστηριοτήτων ελευθέρου χρόνου, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά, καθώς και το επίπεδο υγείας των Ελληνίδων ηλικιωμένων γυναικών. Οι συγγραφείς κατέληξαν ότι ο ελεύθερος χρόνος πρέπει να αποτελέσει εργαλείο των φορέων που ενασχολούνται με την τρίτη ηλικία, για να εξομαλυνθεί η απώλεια του κοινωνικού τόυς ρόλου και οι δραστηριότητες αναψυχής θα πρέπει να συμβάλλουν στη βελτίωση της ψυχοσωματικής τους υγείας.

Η Τυροβολά Β. μελέτησε την ανάδειξη του κώδικα ηθικής των Ελλήνων ρεμπετών μέσα από το θεματικό περιεχόμενο των τραγουδιών του ζεϊμπέκικου χορού. Παράλληλα, αναδεικνύει τον ρόλο της γυναίκας που παρουσιάζεται σε απόλυτη αντιπαράθεση με αυτόν της γυναίκας μιας συμβατικής-παραδοσιακής κοινωνίας ενώ, ταυτόχρονα, ξετυλίγει το διπολικό σχήμα ανάμεσα στη μάνα και την ερωμένη, ως τα βασικά πρόσωπα που συνδιαλέγονται με τον ρεμπέτη και διαπραγματεύονται τη σχέση τους με αυτόν σε επίπεδα έξω από κάθε τρέχουσα συμβατική ηθική.

Η Παπαϊωάννου Χ. και οι συνεργάτες της διερεύνησαν τη θέση που είχαν οι γυναίκες κατά τη διονυσιακή λατρεία στην κλασική Ελλάδα, οι οποίες ως πιστές ακόλουθες του θεού τραγουδούσαν, χόρευαν κ.ά. και τέλος έπεφταν σε έκσταση και γίνονταν «ένθεες». Οι συγγραφείς καταλήγουν ότι η λατρεία του Διονύσου ήταν συνώνυμη με τον χορό και προσέλκυε κατά βάση γυναίκες γνωστές και ως Μαινάδες, οι οποίες πρωταγωνιστούσαν με κυρίαρχη θέση στις ιεροτελεστίες του Διονύσου.

Σοφία Παπαδοπούλου
Επ. Καθηγήτρια ΤΕΦΑΑ ΑΠΘ
Πρόεδρος ΠΕΠΓΑΣ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΒΙΟΛΟΓΙΚΟ ΦΥΛΟ: ΤΟ ΦΥΛΟ ΣΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ ΚΑΙ Η ΔΙΑΧΡΟΝΙΚΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΓΥΝΑΙΚΕΙΟΥ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΥ

Καμπερίδου Ε.

Τ.Ε.Φ.Α.Α., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να διερευνηθούν οι αιτίες που οδήγησαν στη σημερινή υποεκπροσώπηση των γυναικών όσον αφορά θέσεις διοικητικής ευθύνης στους αθλητικούς θεσμούς και να προταθούν στρατηγικές ενσωμάτωσης. Στην πρώτη ενότητα αναφέρονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις για το φύλο-κοινωνικό και βιολογικό. Εξετάστηκε το έμφυλο υποκείμενο καθώς και η έμφυλη ταυτότητα ως αποτέλεσμα συσχετισμού της βιολογικής διαφοράς με πολύπλοκες κοινωνικές διεργασίες. Το ενδιαφέρον επικεντρώθηκε στην έμφυλη ουδετερότητα, που αφορά στην πρόσβαση και ενσωμάτωση του υποκειμένου σε επιμέρους κοινωνικές περιοχές όπως της πολιτικής, του αθλητισμού κ.τ.λ. Διαπιστώθηκε ότι ιδιαίτερα

Αλληλογραφία

Ειρήνη Καμπερίδου

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τ.Ε.Φ.Α.Α., Ε.Κ.Π.Α.

Εθνικής Αντιστάσεως 41, Δάφνη,

172 37 Αθήνα

Τηλ: 210-7276173

e-mail: ikamper@phed.uoa.gr

SOCIAL GENDER AND BIOLOGICAL GENDER: GENDER IN SPORTS AND THE HISTORICITY OF WOMEN'S EXCLUSION

I. Kamberidou

Faculty of Physical Education & Sport Science, National and Kapodistrian University of Athens

Abstract

Women have come a long way since the 1952 Helsinki Games, where they represented only 10 percent of the Olympic athletes. At the 2008 Olympics in Beijing women represented approximately 43 percent of the total athlete delegation, up from 41 percent in the Athens 2004 Olympics. This does not mean that their biological make-up has changed. What has changed however are the socio-cultural perceptions pertaining to gender. On the other hand, women constitute an invisible minority in sport governing bodies today. This paper focuses on women's underrepresentation in sport governing bodies and proposes strategies-practices of gender inclusion, including the democratization of sport institutions. The first part of the

Correspondence

Irene Kamberidou

Assistant Professor

Faculty of Physical Education & Sport Science, University of Athens, Ethnikis Antistaseos 41, Dafne, 172 37 Athens, Greece

Tel: 210-7276173

e-mail: ikamper@phed.uoa.gr

στον υψηλό αθλητισμό, σε αντίθεση με άλλες κοινωνικές περιοχές, δεν συναντάται ως δομικό συστατικό μια έμφυλη συδετερότητα. Στη δεύτερη ενότητα διερευνήθηκαν οι παράγοντες υπο-εκπροσώπησης της γυναίκας στον αγωνιστικό αθλητισμό και στους αθλητικούς θεσμούς. Μελετήθηκε ο δομικός μηχανισμός του αθλητισμού, ως πεδίο κοινωνικής χειραφέτησης, αλλά κυρίως ως μηχανισμός παραγωγής κοινωνικής ανισότητας. Διαφάνηκε ότι σε επίπεδα τυπικών οργανωτικών δομών αθλητικής ανέλιξης, οι αγωνιστικές δραστηριότητες ταξινομούνται, χάριν της ισονομίας, με βάση τη βιολογική-γενετική διαφορά των συμμετεχόντων. Η έμφυλη διαφοροποίηση αναδείχθηκε ως η γενεσιουργός αιτία δημιουργίας διαφορετικών προσδοκιών στο κοινωνικό περιβάλλον όσον αφορά τον άντρα αθλητή και τη γυναίκα αθλήτρια, όπου διαμορφώνονται και παρέχονται δυνατότητες μιας αξιολογικής ιεράρχησης στη βάση κοινωνικών κριτηρίων σχετικά με την ικανότητα και την κοινωνική σημαντικότητα των επιδόσεων των δύο φύλων. Διαπιστώθηκε ότι η διαφορετικότητα των προσδοκιών βάσει βιολογικής διαφοράς και η αξιολογική ιεράρχηση των επιδόσεων, ενδέχεται ξεπερνώντας το πλαίσιο της καθαρά αθλητικής-αγωνιστικής δράσης να χρησιμοποιηθούν ως συστατικά κατασκευής στερεοτύπων και κατ' επέκταση ως αιτίες και συστατικά δόμησης κοινωνικών διακρίσεων. Η υπο-εκπροσώπηση των γυναικών όσον αφορά διοικητικές θέσεις στις εθνικές ή διεθνείς αθλητικές ομοσπονδίες αντανακλά και τις αιτίες και το μέγεθος αυτών των διακρίσεων. Συμπερασματικά, ο δομικός μηχανισμός του αθλητισμού αναδεικνύεται ως μηχανισμός παραγωγής κοινωνικής ανισότητας. Η βιολογική βάση του αξιολογικού χαρακτήρα της διχοτομίας των φύλων στον αθλητισμό αποτελεί κατά ένα μεγάλο μέρος κοινωνικό κατασκεύασμα. Οι οποιεσδήποτε προσπάθειες για την ισότιμη συμμετοχή των γυναικών στην αθλητική ηγεσία, σε θέσεις λήψης αποφάσεων δεν είναι πραγματοποιήσιμες, χωρίς τον εκδημοκρατισμό των αθλητικών θεσμών.

Λέξεις-κλειδιά: *κοινωνικό-βιολογικό φύλο, έμφυλο υποκείμενο, έμφυλη ουδετερότητα, αθλητισμός, κοινωνική χειραφέτηση, εκδημοκρατισμός, αθλητικοί θεσμοί.*

study examines current discussions on gender, gender neutrality, the gender subject and gender identity. In the new theoretical framework gender is being transformed from a static biological perception into a dynamic social category, affecting and changing identity, gender relations and the expectations of the social environment. Namely, in today's postmodernist reality discussions on gender no longer focus exclusively on the biological gender (sex) as an analytical category, but on the social gender which formulates, defines and redefines identity, according to evolving socio-cultural interpretations. Although the biological gender is losing its primacy as an analytical category in most social spaces (i.e. there is no regulated gender classification system in the political arena, in sports, etc.), it is enforced by rules and regulations in competitive sports, and not only. It seems to extend into sport governing bodies as well. The second part of the study explores the interrelation of outdated social theories, 'biologistic' approaches and anachronistic gender-based ideologies that established gender stereotypes, hierarchies in sports that continue to apply today. Women are still under-reprsented in executive bodies of national and international sport organizations, federations and institutions, such as the IOC: there are only 14 women who represent 14.1% of the total of 113 IOC members. Consequently, a critical issue which needs to be addressed extensively, among others, is the democratization of the IOC structures since exclusions based on genetic characteristics are a contradiction to the value system of sport.

Key-words: *gender identity, gender neutrality, democratization of the IOC.*

Εισαγωγή

Στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας το 1896 δεν υπήρχε καμία γυναικεία συμμετοχή, στους αντίστοιχους του Ελσίνκι το 1952 το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών ήταν μόνο 10%, ενώ στους Ολυμπιακούς του Πεκίνου το 2008 το ποσοστό ανερχόταν σε περίπου 43%, συμμετοχή ρεκόρ! Σαφέστατα τα «επιστημονικά» επιχειρήματα του παρελθόντος (Moebius, 1908; Weininger, 1917; Webster, 1930; Pfister, 1990) σύμφωνα με τα οποία η ανατομική, φυσιολογική, ορμονική και η εν γένει βιολογική ιδιαιτερότητα της γυναίκας την παρεμποδίζει για μια ισότιμη συμμετοχή στον αθλητικό ανταγωνισμό δεν έχουν κανένα νόημα πλέον. Η αυξημένη συμμετοχή των γυναικών στο επίπεδο, για παράδειγμα, του ολυμπιακού ανταγωνισμού δεν είναι φυσικά αποτέλεσμα εξελικτικών αλλαγών της φυσιο-βιολογικής δομής της γυναικείας οντότητας κατά την τελευταία εκατονταετία, αλλά είναι αποτέλεσμα μεταβολής εκείνων των κοινωνικών-πολιτισμικών παραγόντων που καθορίζουν τις αντιλήψεις περί φύλου. Ωστόσο, αν και ο αριθμός των γυναικών που συμμετέχουν στα επίπεδα του αθλητισμού των υψηλών επιδόσεων σήμερα προσεγγίζει βαθμηδόν εξισωτικά αυτόν των ανδρών, εντούτοις η γυναίκα εξακολουθεί να αποτελεί «αόρατη μειονότητα» όσον αφορά θέσεις διοικητικής ευθύνης στους αθλητικούς θεσμούς (Χαραχούσου, 2003; Patsantaras & Kamberidou, 2006). Οι γυναίκες που εισχωρούν στην κοινωνική περιοχή του αθλητισμού αντιμετωπίζουν τη «γυάλινη οροφή» (glass ceiling), δηλαδή δεν εξελίσσονται όσον αφορά στην αναρρίχησή τους στην αθλητική θεσμική ιεραρχία, ενώ οι ελάχιστες που εισχωρούν δεν κοινωνικοποιούνται, δεν ενσωματώνονται, δεν ανατροφοδοτούνται, δεν αναπαράγονται και ως αποτέλεσμα σταδιακά αποχωρούν (leaky pipeline) (Patsantaras, & Kamberidou, 2006). Σκοπός της εργασίας αυτής είναι να διερευνήσει τις αιτίες που οδήγησαν στη σημερινή υπο-εκπροσώπηση των γυναικών όσον αφορά θέσεις διοικητικής ευθύνης στους αθλητικούς θεσμούς και να προταθούν στρατηγικές ενσωμάτωσης.

Δημιουργούνται επομένως τα ακόλουθα ερωτήματα: Μήπως ο δομικός μηχανισμός του αθλητισμού που επικεντρώνεται στις *διαφορές* των φύλων αποτελεί ταυτόχρονα μηχανισμό παραγωγής κοινωνικής ανισότητας; Μήπως η επικέντρωση στην έμφυλη *διαφορά/κατηγοριοποίηση* στον αγωνιστικό αθλητισμό –που επεκτείνεται και πέραν της αγωνιστικής δράσης: στην αθλητική ηγεσία, στις αθλητικές ομοσπονδίες, οργανώσεις κλπ.– αποτελεί αφορμή για την αναπαραγωγή κοινωνικών ανισοτήτων; Μήπως η βιολογική βάση του αξιολογικού χαρακτήρα της διχοτομίας των φύλων στον αθλητισμό αποτελεί κατά ένα μεγάλο μέρος κοινωνικό κατασκεύασμα;

Για να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα, στην πρώτη ενότητα, πραγματοποιείται ανασκόπηση της βιβλιογραφίας και των θεωρητικών προσεγγίσεων, στο πλαίσιο των οποίων διαμορφώνεται ο σύγχρονος επιστημονικός διάλογος για το φύλο (gender) (Mc Nay, 2000; Hargreaves, 2000; Kirk, 2002; Evans & Penney 2002; Hey-wood & Dworkin 2003; Mills, 2003; Kimmel, 2004; Creedon, 2006; Holmes, 2007; McDonagh & Pappano, 2007; Messner & Connell, 2007). Σε έναν υπό εξέλιξη θεωρητικό διάλογο για το κοινωνικό φύλο (social gender), το βιολογικό φύλο (biological gender ή sex), το έμφυλο υποκείμενο (gender subject) και την έμφυλη ταυτότητα, χρησιμοποιώντας τα εργαλεία των κοινωνικών επιστημών (Holmes 2007, McNay, 2000) και τη θεωρία της κοινωνικής δόμη-

σης (Kimmel 2004) –κοινωνική κατασκευή, λειτουργία και δόμηση του φύλου και της έμφυλης ταυτότητας– αναδεικνύεται ότι το «ανήκειν σε ένα φύλο» είναι αποτέλεσμα πολλών και πολύπλοκων κοινωνικών διεργασιών πέραν της βιολογικής διαφοράς των γενετικών χαρακτηριστικών[1].

Το νόημα του αγγλοσαξονικής προέλευσης όρου *gender* (φύλο/κοινωνικό φύλο/έμφυλο υποκείμενο) παραπέμπει στο κοινωνικό υποκείμενο χωρίς να λαμβάνει υπόψη ως αναλυτική κατηγορία τα γενετικά χαρακτηριστικά. Η εννοιολόγηση του έμφυλου υποκειμένου δεν υπονοεί την κατάργηση του βιολογικού φύλου (sex), αλλά την ισότιμη κοινωνική παρουσία των υποκειμένων ανεξαρτήτως φύλου. Το κοινωνικό φύλο/το έμφυλο υποκείμενο –είτε αρσενικό είτε θηλυκό– προσδιορίζεται ως φορέας πολλαπλών κοινωνικών ιδιοτήτων και ταυτοτήτων, ως κοινωνικό-πολιτισμικό σύμβολο, ως κοινωνική ομάδα δράσης, ως μία δυναμική κοινωνική κατηγορία σε κάποιες δραστηριότητες, χωρίς να λαμβάνετε υπόψη η βιολογική διαφορά ως αναλυτική κατηγορία ή συστατικό κατηγοριοποίησης ή διάκρισης. Ακολούθως, διερευνάται η σύγχρονη συζήτηση περί διαφοράς (difference), ποικιλότητας (diversity) και πολλαπλών ταυτοτήτων, «αρσενικοτήτων» και «θηλυκοτήτων» (masculinites, feminities) του έμφυλου υποκειμένου (Μαλουτά, 2002; Evans & Penney 2003; Kimmel, 2004).

Ουσιαστικά, ο σύγχρονος διάλογος περί φύλου (gender) διαπραγματεύεται μια μορφή *έμφυλης ουδετερότητας*, όσον αφορά στην ισότιμη πρόσβαση και ενσωμάτωση του υποκειμένου σε διάφορες κοινωνικές περιοχές, όπως αυτές της τεχνολογίας, της οικονομίας, της πολιτικής, του αθλητισμού κτλ. Ωστόσο, στην κοινωνική περιοχή του αθλητισμού ταξινομούνται οι δραστηριότητες κατά κύριο λόγο με βάση τα γενετικά χαρακτηριστικά, τη βιολογική-γενετική «διαφορά» των συμμετεχόντων, σε αντίθεση με άλλες κοινωνικές περιοχές (π.χ., οικονομία, πολιτική, τεχνολογία), ακόμα και όσον αφορά διοικητικές θέσεις, όπως με ευκρίνεια γίνεται κατανοητό στη δεύτερη ενότητα.

Στη δεύτερη ενότητα, εξετάζονται οι παράγοντες που οδήγησαν στη σημερινή υπο-εκπροσώπηση των γυναικών στους αθλητικούς θεσμούς, ξεκινώντας με αναφορές στις αναχρονιστικές «βιολογιστικές» θεωρίες του 19ου και αρχές του 20ού αιώνα που ενσωματώθηκαν στις πολιτιστικές επιρροές και κοινωνικές δομές και θεωρήσεις. Οι πραγματικά υφιστάμενες βιολογικές διαφορές μεταξύ των φύλων, όπως επισημαίνεται στη δεύτερη ενότητα, αποτέλεσαν κατά το παρελθόν μάλλον αφορμή παρά αιτία αποκλεισμού της γυναίκας. Για να ανιχνεύσουμε τις αιτίες αυτής της υποεκπροσώπησης δεν αρκεί η μονοσήμαντη αποδοχή της βιολογικής *διαφοράς*. Η χαμηλότερη σε σχέση με τους άνδρες συμμετοχή των γυναικών στους θεσμούς αθλητικής διοίκησης σήμερα έχει πολυσύνθετο χαρακτήρα. Σχετίζεται με κοινωνικές-πολιτισμικές παραμέτρους που ασκούν μεγαλύτερη επιρροή απ' ό,τι η παράμετρος βιολογικό φύλο. Στη σημερινή μετανεωτερική ολυμπιακή πραγματικότητα, αμφισβητούνται και επαναπροσδιορίζονται τα βιολογικά «δεδομένα» και θεω-

[1] Φυσικά στις θετικές επιστήμες, όσον αφορά στον ορισμό περί φύλου, δεν υφίσταται ο διαχωρισμός μεταξύ κοινωνικού φύλου και βιολογικού φύλου (gender/sex), ενώ στις κοινωνικές επιστήμες οι συζητήσεις περί φύλου (gender) αφορούν και επεξεργάζονται κοινωνικά θέματα και την κοινωνική δόμηση του φύλου (Καμπερίδου, 2009).

ρίες βάσει των οποίων θεσμοθετήθηκαν και δομήθηκαν οι έμφυλες ιεραρχίες στον αθλητισμό. Ο δομικός μηχανισμός του αθλητισμού αναδεικνύεται –όχι μόνο ως πεδίο κοινωνικής χειραφέτησης– αλλά ταυτόχρονα ως μηχανισμός παραγωγής κοινωνικής ανισότητας. Η γυναικεία υπο-εκπροσώπηση στις εθνικές ή διεθνείς αθλητικές ομοσπονδίες αντανακλά και τις αιτίες και το μέγεθος αυτών των διακρίσεων (Παπαδοπούλου, 2003).

Κοινωνικό φύλο – βιολογικό φύλο

«Καθημερινά ακούγεται ότι οι άνδρες και οι γυναίκες είναι διαφορετικοί. Λες και προερχόμαστε από διαφορετικούς πλανήτες. [...] Διαδίδεται ότι έχουμε διαφορετικούς τρόπους συνειδητοποίησης, διαφορετικό τρόπο να ακούμε την εσωτερική μας ηθική φωνή, διαφορετικό τρόπο έκφρασης [...]. Θα νομίζατε ότι ανήκαμε σε δύο διαφορετικά είδη, όπως ο αστακός και η καμηλοπάρδαλη, ή ότι είμαστε από διαφορετικούς πλανήτες, τον Άρη και την Αφροδίτη [...] Παρόλες αυτές τις υποτιθέμενες διαπλανητικές διαφορές βρισκόμαστε όλοι μαζί στον ίδιο χώρο εργασίας όπου αξιολογούμαστε με τα ίδια κριτήρια, όσον αφορά μισθολογικές αυξήσεις, προαγωγές, επιδόματα και μονιμότητα. Καθόμαστε στις ίδιες αίθουσες διδασκαλίας, γευματίζουμε στις ίδιες τραπεζαρίες, διαβάζουμε τα ίδια βιβλία, υποβαλλόμαστε στα ίδια κριτήρια βαθμολόγησης ή αξιολόγησης, παρακολουθούμε τις ίδιες εφημερίδες [...] Ουσιαστικά, όλη η διαθέσιμη έρευνα των κοινωνικών επιστημών και των επιστημών της συμπεριφοράς, αναδεικνύει ότι οι γυναίκες και οι άνδρες δεν είναι από την Αφροδίτη και τον Άρη, αλλά και οι δύο είναι από τον πλανήτη Γη. Δεν είμαστε αντίθετα φύλα, αλλά συγγενευόμενα (neighbouring) φύλα –έχουμε περισσότερα κοινά μεταξύ μας παρά διαφορές. Έχουμε σχεδόν τις ίδιες δυνατότητες και θέλουμε ουσιαστικά τα ίδια πράγματα από τη ζωή μας» (Kimmel, 2004).

Οι φεμινιστικές θεωρίες που επικεντρώνονται στη «*διαφορά*» (Hargreaves, 2000; Clarke, 2002) ως αναλυτική κατηγορία –ή στις διαφορές των φύλων όσον αφορά στην κατασκευή της ταυτότητας– άρχισαν να αμφισβητούνται το δεύτερο ήμισυ της δεκαετίας του 1980 και ιδιαίτερα στις αρχές του 1990, δημιουργώντας ένα ανοιχτό πλαίσιο για συζητήσεις περί φύλου[2]. Στα μέσα του 1990 εντάθηκε ο διάλογος περί διαφοράς (difference), κοινωνικού φύλου (gender), βιολογικού φύλου (sex), έμφυλης ταυτότητας (gender identity), θηλυκότητες (femininities), αρσενικότητες (masculinities) κ.ά. (Hargreaves, 2000; Clarke, 2002; Kimmel, 2004). Μία νέα θεωρητική προσέγγιση περί φύλου και έμφυλης ταυτότητας άρχισε να επικρατεί με στόχο να εξουδετερώσει την επικέντρωση στη *διαφορά* και ως επακόλουθο να προάγει την *έμφυλη ουδετερότητα*. Λόγου χάρη, ο αγγλικός όρος gender *equality* (έμφυλη ισότητα ή ισότητα των φύλων) αντικατέστησε τον όρο *equality of the sexes*. Ο όρος *sex*, που χρησιμοποιείται ελάχιστα σήμερα στην αγγλική βιβλιογραφία, προσδιορίζει τις βιολογικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών: χρωμοσώματα, χημεία, ανατομία κτλ. Αντιθέτως, ο αγγλοσαξονικός όρος

[2] Αναλυτικότερα, μέχρι τη δεκαετία του 1970, κοινωνικοί επιστήμονες κατέγραφαν μόνο την τάξη (class) και το γένος/έθνος (race) ως οι κύριες ιδιότητες του κοινωνικού καθεστώτος (social status), δηλαδή της κοινωνικής θέσης που προσδιόριζε και προέγραφε την κοινωνική ζωή. Σήμερα, όσον αφορά τα θεμέλια της ατομικής ταυτότητας, το φύλο/κοινωνικό φύλο (gender), ως αναλυτική κατηγορία, έχει συμπεριληφθεί στο γένος/εθνικότητα (race) και στην τάξη (class). Αποτελεί έναν από τους άξονες γύρω από τον οποίο η κοινωνική ζωή οργανώνεται, και διαμέσου του οποίου κατανοούνται και βιώνονται οι εμπειρίες (Kimmel, 2004).

gender αναφέρεται, όχι μόνο στο βιολογικό φύλο, αλλά κυρίως στο κοινωνικό φύλο που διαμορφώνει την κοινωνική ταυτότητα (Evans & Penney 2002; Holle, 2003; Kimmel, 2004). Στον σύγχρονο διάλογο περί κοινωνικού φύλου, ο άνδρας και η γυναίκα προσδιορίζονται, γίνονται αντιληπτοί ως έμφυλα υποκείμενα (Μαλουτά, 2003) –μια προσέγγιση που στοχεύει στην απενεργοποίηση της *διαφοράς* ως αναλυτική κατηγορία, και ως συνέπεια στην προβολή του σεβασμού της ποικιλότητας (diversity)– των πολλών-πολυσύνθετων-πολλαπλών ιδιαιτεροτήτων του έμφυλου υποκειμένου. Στον υπό εξέλιξη αυτό διάλογο για το έμφυλο υποκείμενο (gender subject) επισημαίνεται ότι η έμφυλη ταυτότητα δεν εμφανίζεται απλά και μόνο ως αποτέλεσμα των γενετικών χαρακτηριστικών, αλλά ως αποτέλεσμα συσχετισμού του βιολογικού φύλου με πολύπλοκες κοινωνικές διεργασίες.

Αυτό δεν σημαίνει ότι χάνεται το βιολογικό φύλο (biological gender/sex) ή ότι θα πάψει να υπάρχει ως κοινωνική κατηγορία. Επίσης, δεν σημαίνει ότι το έμφυλο υποκείμενο έχει γίνει ή θα γίνει άφυλο ή ότι θα «ευνουχιστεί» κοινωνικά. Σημαίνει, εντούτοις, ότι ο βιολογικός παράγοντας, τα γενετικά χαρακτηριστικά, ως αναλυτική κατηγορία, ως συστατικό στοιχείο και ως συντελεστής που οδηγεί σε κοινωνικές διακρίσεις και αποκλεισμούς συσχετίζεται όλο και λιγότερο με παραδοσιακές ή αναχρονιστικές αντιλήψεις και στερεότυπα περί ταυτότητας. Ουσιαστικά, ο σύγχρονος διάλογος διαπραγματεύεται μια μορφή «έμφυλης ουδετερότητας» (Kamberidou & Patsantaras, 2007), όσον αφορά στην πρόσβαση και ενσωμάτωση του υποκειμένου σε διάφορες κοινωνικές περιοχές (π.χ., οικονομία, τεχνολογία, πολιτική; αθλητισμός).

Στην εξελικτική διαδικασία των κοινωνιών η έννοια του φύλου, η κοινωνική κατηγορία φύλο, σταδιακά μεταβάλλεται από μία *στατική* βιολογική αντίληψη (sex), σε μία *δυναμική* κοινωνική κατηγορία (το κοινωνικό φύλο), επηρεάζοντας και αλλάζοντας ως αποτέλεσμα τις προσδοκίες του κοινωνικού περιβάλλοντος. Εν ολίγοις, το κοινωνικό φύλο διαμορφώνει, προσδιορίζει και επαναπροσδιορίζει την ταυτότητά του. Αναφέρεται στην κοινωνική ομάδα δράσης, στην κοινωνική ιδιότητα, στον κοινωνικό φορέα, στο κοινωνικό-πολιτισμικό σύμβολο, στην κοινωνική ταυτότητα, χωρίς να λαμβάνει υπόψη ως αναλυτική κατηγορία τη βιολογική «*διαφορά*». Συγκεκριμένα, προσανατολίζεται στην επικέντρωση σε κάποια διπολικότητα ή δυαδική αντίθεση όπως γυναίκα-άνδρας, λευκός-μαύρος, «φυσιολογικό» άτομο-άτομο με ειδικές ανάγκες ή διαφορετικό σεξουαλικό προσανατολισμό κτλ.

Τα τελευταία χρόνια, οι θεωρητικές προσεγγίσεις για το κοινωνικό φύλο/έμφυλο υποκείμενο αποστασιοποιούνται από την προσκόλληση σε δυαδικές αντιθέσεις και γενικευμένες δηλώσεις σχετικά με τη στερεότυπη συμπεριφορά όλων των γυναικών και όλων των ανδρών (McNay, 2000; Μαλουτά, 2002; Aitchison, 2003; Mills, 2003; Holmes, 2007; Kimmel, 2004). Αντί να προσεγγίζουν το κοινωνικό φύλο ως κάτι που αποκτήθηκε, κάτι στατικό ή μια δέσμη καθιερωμένων συμπεριφορών που έχουν επιβληθεί στο άτομο από την κοινωνία (όπως έχουν κάνει πολλοί θεωρητικοί του εσσενσιαλισμού μέχρι τώρα), θεωρητικοί του φεμινισμού και των κοινωνικών επιστημών (Holmes et al., 2007) εξετάζουν το έμφυλο υποκείμενο / το κοινωνικό φύλο ως «ένα δυνητικό πεδίο διαμάχης» (Mills, 2003). Το βασικό ερώτημα είναι το εξής: πώς μπορεί να αναπτυχθεί ένα πολυσύνθετο πραγματολογικό μοντέλο αλληλεπίδρασης

που να μπορεί να ερμηνεύει τον τρόπο με τον οποίο το έμφυλο υποκείμενο –είτε άνδρας, είτε γυναίκα– αλληλεπιδρώντας με άλλες μεταβλητές όπως η κοινωνική τάξη, η φυλή, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, το χρώμα του δέρματος κ.ά. επηρεάζει την παραγωγή της έμφυλης ταυτότητας (του κοινωνικού φύλου) δηλαδή τις πολύπλοκες διαπραγματεύσεις που επιχειρεί το έμφυλο υποκείμενο καθώς υιοθετεί μια ταυτότητα κοινωνικού φύλου. Όπως εύστοχα παρατήρησε και ο Holle (2003), «κατακερματίζονται τα πολιτιστικά πεδία της τάξης, των φύλων, της σεξουαλικότητας, της εθνότητας, της φυλής και της εθνικότητας, που μέχρι σήμερα μας έδιναν *σταθερές συντεταγμένες* ως κοινωνικά υποκείμενα».

Αναλυτικότερα, στις σύγχρονες συζητήσεις για το φύλο, η έννοια του αγγλοσαξονικής προέλευσης όρου gender (κοινωνικού φύλο/βιολογικό φύλο) –που αντικατέστησε τον όρο sex– αναφέρεται στο έμφυλο υποκειμένου (gender subject) –είτε άνδρας είτε γυναίκα– χωρίς να λαμβάνει υπόψη τα γενετικά χαρακτηριστικά (φύλο, χρώμα του δέρματος κτλ.) ως συστατικό στοιχείο ή συντελεστή κοινωνικής κατηγοριοποίησης, κωδικοποίησης, διάκρισης ή διχοτομίας. Στις κοινωνικές επιστήμες το έμφυλο υποκείμενο ταυτίζεται με κοινωνικά θέματα[3]. Ωστόσο, η εννοιολόγηση του έμφυλου υποκειμένου δεν υπονοεί την κατάργηση του βιολογικού φύλου (sex) αλλά την ισότιμη κοινωνική παρουσία των υποκειμένων ανεξαρτήτως φύλου ή κάποια άλλη διπολικότητα ή δυαδική αντίθεση. Αξιοσημείωτο παράδειγμα αυτής της *έμφυλης ουδετερότητας* αποτελεί η αυξανόμενη ανδρική συμμετοχή στη ρυθμική γυμναστική σήμερα (Kamberidou, Tsopani, Dallas & Patsantaras, 2009). Η Ισπανία είναι η πρώτη χώρα που αναγνώρισε επίσημα τη συμμετοχή των ανδρών στο γυναικείο ολυμπιακό άθλημα της ρυθμικής γυμναστικής, εγχείρημα που αποτελεί τεράστια καινοτομία[4].

Στον σύγχρονο διάλογο περί *gender* (κοινωνικού φύλου) οι άνδρες και οι γυναίκες προσδιορίζονται ως έμφυλα υποκείμενα – αντίληψη, σύλληψη (concept), έννοια και εργαλείο ανάλυσης που στοχεύει στην απενεργοποίηση της επικέντρωσης στη *διαφορά* (difference). Η επικέντρωση στη διαφορά –στην έρευνα, στις θεωρητικές προσεγγίσεις, στα ΜΜΕ και στις κοινωνικές στάσεις γενικότερα– αναπαράγει κοινωνικούς αποκλεισμούς και κοινωνικές διακρίσεις και ανισότητες. Από την άλλη πλευρά, η εννοιολόγηση του όρου ποικιλότητα (diversity), ως αντίληψη στις νέες θεωρητικές προσεγγίσεις (Mills 2003; Kimmel 2004; Holmes, 2007), επιχειρεί να αντικαταστήσει, ως εργαλείο ανάλυσης, την επικέντρωση στη *διαφορά* με τον σε-

---

[3] Στις θετικές επιστήμες –π.χ., στην ιατρική, στη βιολογία, στην ανατομία– δεν γίνεται αυτή η διάκριση, το φύλο είναι ένα, δηλαδή δεν υφίστανται οι δύο όροι βιολογικό φύλο και κοινωνικό φύλο (Καμπερίδου, 2009)

[4] Ο πρόεδρος της Ισπανικής Γυμναστικής Ομοσπονδίας, Esteban Cerdán, ανακοίνωσε τη δημιουργία του πρώτου εθνικού πρωταθλήματος ανδρικής ρυθμικής γυμναστικής και στο πλευρό της ομοσπονδίας βρίσκεται και η ισπανική κυβέρνηση. Εδώ και δύο δεκαετίες υπήρχαν ανδρικές επιδείξεις σε διάφορα μέρη του κόσμου, ποτέ όμως ένα πρωτάθλημα αναγνωρισμένο από κάποια ομοσπονδία. Το επόμενο βήμα της ομοσπονδίας είναι να καθίσει στο ίδιο τραπέζι με την FIG προκειμένου να ζητήσει την επίσημη αναγνώριση του αθλήματος. Με την απόφαση αυτή η Ισπανία γίνεται η πρώτη χώρα στον κόσμο που προχωρεί επισήμως στην κατάργηση μιας αθλητικής διάκρισης λόγω φύλου (Kamberidou et al., 2009).

βασμό και την αποδοχή της ποικιλότητας, δηλαδή των πολλών-πολυσύνθετων-πολλαπλών ιδιαιτεροτήτων του έμφυλου υποκειμένου. Για παράδειγμα, όταν ένα άτομο, μια κοινωνική ομάδα ή ένα έθνος κατηγοριοποιείται, προσδιορίζεται, προσεγγίζεται και αναλύεται ως *διαφορετικό*, τότε προβάλλεται η κοινωνική διάκριση-ανισότητα και περιθωριοποίηση. Η επικέντρωση στη διαφορά προβάλλει την *Ανοχή* για το *Άλλο*, και όχι την αποδοχή την εμπιστοσύνη, τον *αλληλοσεβασμό*, την αναγνώριση και τους κοινωνικούς δεσμούς. Ακόμη και ως όροι –το *Άλλο* και η *Ανοχή*– υπονοούν ή προσδιορίζουν κάτι υποδεέστερο ή κατώτερο. Η έλλειψη ερευνών περί «ομοιοτήτων» (Kimmel, 2004) είναι αποτέλεσμα αυτής της επικέντρωσης στη *διαφορά* και στην κοινωνική διαφοροποίηση. Όσον αφορά στην επικέντρωση στη διαφορά (ή σε κάποια δυαδική αντίθεση) ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί η προβολή της αθλήτριας και του αθλητή στα ΜΜΕ (Heywood & Dworkin, 2003; Γιάσογλου, Παπαδοπούλου, Χαραχούσου & Καμπίτση, 2004; Creedon, 2006; Messner & Connell 2007; Καμπερίδου, 2009). Πολλές συζητήσεις και ερωτήματα προκαλούνται σήμερα σχετικά με τη διαφορετική μεταχείριση στα ΜΜΕ μεταξύ αθλητών και αθλητριών: εξωραϊσμός των ανδρικών επιτευγμάτων και υποβάθμιση των γυναικείων, μεγαλύτερη προβολή του ανδρικού αθλητισμού, ελάχιστη κάλυψη του γυναικείου, η μοντελοποίηση της αθλήτριας, η θηλυκοποίηση του αθλητή κ.ά.

Οι δύο θεωρίες που κυριαρχούν και χρησιμοποιούνται στην έρευνα σήμερα, ο βιολογικός ντετερμινισμός και η διαφορετική κοινωνικοποίηση των αγοριών και των κοριτσιών –που είναι και οι παλαιότερες θεωρήσεις– μοιράζονται δύο θεμελιώδεις υποθέσεις. Διακρίνουν τους άνδρες και τις γυναίκες ως διαφορετικούς, επικεντρώνονται στις διαφορές των φύλων. Αυτή η κοινωνική διαφοροποίηση αναπαράγεται από την υπόθεση ότι οι διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών είναι περισσότερες, πολύ μεγαλύτερες και πιο αποφασιστικές –και συνεπώς άξιες ανάλυσης, διερεύνησης και μελέτης– από ό,τι είναι οι διαφορές που παρατηρούνται μεταξύ των ίδιων των ανδρών και εκείνες που παρατηρούνται μεταξύ των ίδιων των γυναικών μέσα στην ίδια κοινωνία, ανάλογα με την κοινωνικο-οικονομική τάξη, το χρώμα του δέρματος, την εθνικότητα, τον σεξουαλικό προσανατολισμό, τη σωματική αναπηρία, την ηλικία κτλ. Επικεντρώνονται στις διαφορές των φύλων, στη διαδικασία της κοινωνικής διαφοροποίησης, αγνοώντας ως αποτέλεσμα τις «ομοιότητες» (commonalities, sameness), την «ποικιλότητα» (diversity), τις «πολλαπλές ταυτότητες» και μείγματα των αποκαλούμενων «αρσενικοτήτων» και «θηλυκοτήτων» (masculinites, feminities) του έμφυλου υποκειμένου (Clarke, 2002; Kimmel, 2004). Δεν αποτελούν όλες οι γυναίκες μια συλλογική οντότητα ή μια κοινωνική κατηγορία. Το ίδιο ισχύει και για τους άνδρες. Οι γυναίκες και οι άνδρες έχουν πολλαπλές ταυτότητες, «πολλαπλές θηλυκότητες» και «πολλαπλές αρσενικότητες» (Evans & Penney 2002). Ο άνδρας έχει μείγματα των αποκαλούμενων αρσενικοτήτων/αρρενωποτήτων και θηλυκοτήτων και η γυναίκα έχει μείγματα αρσενικοτήτων και θηλυκοτήτων, έννοιες που αλλάζουν και μεταβάλλονται μέσα στον κοινωνικό χώρο-χρόνο, μέσα σε κάθε κοινωνία και κουλτούρα. Και τα δύο φύλα αποτελούν φορείς πολλαπλών-ποικίλων κοινωνικών ιδιοτήτων, ρόλων και ομάδων. Ανήκουν συγχρόνως σε πολλές κοινωνικές ιδιότητες, φορείς και ομάδες δράσης πέραν του βιολογικού φύλου π.χ., είναι ταυ-

τόχρονα γονείς, σύζυγοι, υπάλληλοι, διδάσκαλοι, συνδικαλιστές, δικηγόροι, αθλητές/τριες, γυμναστές/τριες, εθελοντές/τριες, ακτιβιστές κλπ. Μέσα σε οποιαδήποτε κοινωνία κάθε στιγμή, συνυπάρχουν πολλές έννοιες περί αρρενωπότητας/αρσενικότητας και θηλυκότητας. Συνεπώς, δεν μπορεί πραγματικά να αναφέρεται κάποιος σε αρσενικότητες και θηλυκότητες (ή για το κοινωνικό φύλο) σαν να ήταν στατικές και παγκόσμιες ουσίες, κοινές για όλες τις γυναίκες και κοινές για όλους τους άνδρες του κόσμου. Ωστόσο, στον αθλητισμό, σε αντίθεση με άλλες κοινωνικές περιοχές, το φύλο αποτελεί στατικό στοιχείο κοινό για όλες τις γυναίκες και όλους τους άνδρες του κόσμου. Για παράδειγμα, στον αθλητισμό των επιδόσεων, στον πρωταθλητισμό, το έμφυλο υποκείμενο γίνεται αντιληπτό ως μια στατική βιολογική-ανατομική μονάδα, αντί για μία ολότητα εξελισσόμενων κοινωνικών-πολιτιστικών αναπαραστάσεων.

Αναλυτικότερα, ο σύγχρονος διάλογος, όπως ήδη επισημάνθηκε, διαπραγματεύεται μια μορφή «έμφυλης ουδετερότητας» (Kamberidou & Patsantaras, 2007), όσον αφορά στην πρόσβαση και ενσωμάτωση του υποκειμένου σε διάφορες κοινωνικές περιοχές. Μολονότι αυτό σήμερα είναι εφικτό στην πλειονότητα των κοινωνικών δραστηριοτήτων (π.χ., στην πολιτική, στην οικονομία, στην κοινωνία της πληροφορίας, στην τεχνολογία), στον αθλητισμό δεν υφίσταται. Στον αθλητισμό δεν συναντιέται μια έμφυλη ουδετερότητα, δηλαδή, ο αθλητής και η αθλήτρια προσδιορίζονται αποκλειστικά στη βάση βιολογικών δεδομένων. Το έμφυλο υποκείμενο –είτε αθλητής είτε αθλήτρια– εκτιμάται ως μια φυσιο-οργανική οντότητα, ως μέσο ή ως εργαλείο για μέγιστη επίδοση, για «νίκη» με κάθε κόστος, συμπεριλαμβανομένων και των μεταμορφώσεων του σώματος που εμφανίζονται ως αποτέλεσμα των διαδικασιών της εντατικής προπόνησης και της χρήσης απαγορευμένων ουσιών/ντόπινγκ.

Στον αθλητισμό των επιδόσεων η έμφυλη κατηγοριοποίηση-διχοτομία είναι ξεκάθαρα θεσμοθετημένη ως δομική κατηγορία, δηλαδή επιβάλλεται από κανόνες και κανονισμούς[5], σε αντίθεση με άλλες κοινωνικές περιοχές. Αυτή η ταξινόμηση δραστηριοτήτων με βάση βιολογικά-γενετικά χαρακτηριστικά, αν και πραγματώνεται, όπως μέχρι σήμερα είναι γνωστό, χάριν της «ισονομίας», εντούτοις εγείρει κάποια σημαντικά ερωτήματα όπως: Παράγει αυτή η δομικά διασφαλισμένη *διαφορά*, αυτή η έμφυλη διχοτόμηση της αθλητικής δραστηριότητας κοινωνική ανισότητα σε άλλα επίπεδα που έρχεται σε σύγκρουση με τις αθλητικές-ολυμπιακές αξίες; Μήπως λοιπόν η διχοτόμηση των φύλων γενικά στον αθλητισμό των επιδόσεων –που πραγματοποιείται σύμφωνα με τις κρατούσες αντιλήψεις χάριν της ισονομίας– είναι η αιτία άνισης κατανομής της θεσμικής εξουσίας μεταξύ ανδρών και γυναικών; Αν γίνει αποδεκτό ότι η έμφυλη κατηγοριοποίηση του αθλητισμού είναι σωστή και επιβάλλεται στο όνομα της ισονομίας και της ισότητας, τότε πρέπει να θέσουμε το ερώτημα γιατί συνεχίζεται και πέραν της αγωνιστικής δράσης, δηλαδή στους θεσμούς αθλητικής διοίκησης. Γιατί επεκτείνεται στην αθλητική θεσμική ιεραρχία, στην αθλητική ηγεσία; Γιατί

[5] Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να αναφέρουμε ότι αυτό δεν ισχύει σε ολόκληρη την αθλητική κοινωνική περιοχή π.χ., δεν επικρατεί στη φυσική αγωγή, στον σχολικό αθλητισμό, στον μαζικό αθλητισμό. Εντοπίζεται κυρίως στην ακραία εμπορευματοποιημένη περιοχή του πρωταθλητισμού (Καμπερίδου, 2009).

απουσιάζουν οι γυναίκες, ακόμα και σήμερα, από την αθλητική θεσμική ιεραρχία, και όχι μόνο στην Ελλάδα.

Οι *διαφορές* και οι ανισότητες δεν είναι γνωρίσματα των χρωμοσωμάτων μας. Δεν γεννιέται κανείς με βιολογική προδιάθεση για ανισότητα. Είναι αποτέλεσμα της διαφορετικής πολιτισμικής και κοινωνικής αξιολόγησης των εμπειριών των ανδρών και αυτών των γυναικών σε μια κοινωνία που οι οργανισμοί και θεσμοί, όπως εκείνοι του αθλητισμού, αναπαράγουν τις «διαφορές» μεταξύ των δύο φύλων. Στον διαχωρισμό του γυναικείου αθλητισμού από τον αντίστοιχο ανδρικό υποβόσκει μια αξιολογική ιεράρχηση, η οποία ενισχύεται ακόμα και σήμερα από τις κοινωνικές-ιστορικές καταβολές του ολυμπιακού κινήματος. Η βιολογική βάση του αξιολογικού χαρακτήρα της διχοτομίας των φύλων στον αθλητισμό αποτελεί κατά ένα μεγάλο μέρος κοινωνικό κατασκεύασμα, όπως με ευκρίνεια γίνεται κατανοητό στη συνέχεια[6].

Το φύλο στον αθλητισμό: η διαχρονικότητα του γυναικείου αποκλεισμού και οι πρώτοι «Ολυμπιακοί Αγώνες γυναικών»

Ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τον αποκλεισμό των γυναικών από τους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας το 1896, η Σταματία Ροβίθη από τη Σύρο –τριανταπεντάχρονη μητέρα επτά παιδιών– διήνυσε την επίσημη μαραθώνια ολυμπιακή διαδρομή, από τον Μαραθώνα μέχρι το Παναθηναϊκό Στάδιο, σε 5½ ώρες («Άστυ», 31 Μαρτίου 1896).

Η αθλητική ταυτότητα συνδέεται με διάφορες κοινωνικο-πολιτισμικές έννοιες και νοήματα από την αρχή των Ολυμπιακών Αγώνων τον 19ο αιώνα, όταν οι γυναίκες ήταν αποκλεισμένες όχι μόνο από τον αθλητισμό αλλά από τον ευρύτερο κοινωνικό-δημόσιο τομέα. Τα «επιστημονικά» επιχειρήματα επί των οποίων βασίστηκε ο αποκλεισμός των γυναικών από τον αθλητισμό των υψηλών επιδόσεων και κατ' επέκταση από τον ολυμπιακό αθλητισμό στις διάφορες φάσεις της νεωτερικότητας σχετίζονταν με τις κρατούσες αντιλήψεις για την κοινωνική αποστολή της θηλυκής οντότητας. Συγκεκριμένα, τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, χρονική περίοδο που επιδιωκόταν η ανασύσταση των ολυμπιακών Αγώνων, ταυτόχρονα αναπτύσσονταν «επιστημονικά» ενισχυμένες αντιλήψεις (Moebius, 1908; Weininger, 1917), που αποσκοπούσαν στον αποκλεισμό των γυναικών από δημόσιου χαρακτήρα δραστηριότητες. Εδώ δεν πρέπει να διαφεύγει το γεγονός ότι ο ρόλος της αθλήτριας ήταν πάντα και παραμένει δημόσιος. Σύμφωνα λοιπόν με τις κυρίαρχες επιστημονικές, κοινωνικές και εθιμοτυπικές αντιλήψεις της εποχής, η ενασχόληση της γυναίκας με τον αγωνιστικό αθλητισμό θεωρούνταν βιολογικά και ψυχικά επιβλαβής (Pfister, 1990; Kirk, 2002; Πατσαντάρας, 2007).

Είναι χαρακτηριστικό ότι, μέχρι και τις αρχές του 20ού αιώνα, εκπρόσωποι κυρίως από τον ιατρικό χώρο και τον χώρο της ψυχολογίας υποστήριζαν ότι η άθληση, η γυμναστική και τα αθλητικά παιχνίδια είχαν αρνητικές επιπτώσεις, όχι μόνο στη φυσική και ψυχική υγεία της γυναίκας, αλλά και στην εκπλήρωση των κοινωνικών της αποστολών όπως αυτές καθορίζονταν από τον ρόλο της συζύγου και της μητέρας (Sandow 1898, Moebius 1908, Weininger 1917, Webster 1930). Έτσι, κατασκευάστηκε και παγιώθηκε ο κοινωνικός μύθος του

[6] Αρχικά οι Ολυμπιακοί Αγώνες απέκλειαν από τη θεσμική τους ιεραρχία, όχι μόνο τις γυναίκες αλλά και τους άνδρες των αποκαλούμενων τριτοκοσμικών χωρών (Πατσαντάρας, 2007).

«αδύνατου φύλου» κυρίως με βάση αντιλήψεις ιατρικής προέλευσης. Οι επικλήσεις στις απόψεις της ιατρικής αλλά και σε αντίστοιχες της ψυχολογίας (Moebius, 1908; Weininger, 1917) ήταν συνηθισμένο φαινόμενο όταν οι γυναίκες απειλούσαν κοινωνικά ανδροκρατούμενους τόπους. Αλλά ακόμα και η φιλοσοφία και η ανθρωπολογία καταπιάστηκαν δραστικά με την ψυχή και τη «φύση» της γυναίκας για να περιχαρακώσουν επιστημονικά τον κοινωνικό της αποκλεισμό (Pfister, 1990).

Συντονισμένες με το πνεύμα της εποχής ήταν και οι απόψεις του εμπνευστή των σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων, του βαρόνου Pierre de Coubertin, ο οποίος –αν και θεωρούσε ότι στην ολυμπιακή δραστηριότητα πρέπει να έχουν πρόσβαση όλοι οι άνθρωποι ανεξαρτήτου κοινωνικών χαρακτηριστικών– υποστήριζε ότι η γυναίκα στον ρόλο της συζύγου και της μητέρας ολοκλήρωνε και εξαντλούσε τη φυσική ατομική-προσωπική και κοινωνική της αποστολή. Ο Coubertin υπογράμμιζε επανειλημμένα ότι οποιαδήποτε αθλητική δραστηριοποίηση του «αδύνατου φύλου» όφειλε να μην έχει δημόσιο χαρακτήρα. Οι σύγχρονοι Ολυμπιακοί Αγώνες όφειλαν τόσο για τον εμπνευστή τους, όσο και για τα υπόλοιπα μέλη της ΔΟΕ, να είναι προσβάσιμοι μόνο στους νεαρούς άνδρες, ακριβώς κατά τα αρχαία ελληνικά πρότυπα και η συμμετοχή των γυναικών να περιορίζεται στο να στεφανώνουν τους άνδρες ολυμπιονίκες. Ακόμα και μετά την απόσυρσή του από τη ΔΟΕ το 1924, ο Coubertin δήλωνε ότι η συμμετοχή των γυναικών στους Ολυμπιακούς Αγώνες αποτελούσε ένα είδος «κοινωνικής και ηθικής απόκλισης» (Πατσαντάρας, 2007).

Η αντίληψη ότι ο κοινωνικός ρόλος της γυναίκας εξαντλείται στο πλαίσιο της οικογένειας βρήκε αντίθετες πολλές γυναίκες και αθλήτριες της εποχής, όπως την Ελληνίδα από τη Σύρο Σταματία Ροβίθου και τη Γαλλίδα Alice Milliet. Στην ημερήσια αθηναϊκή εφημερίδα «Άστυ» της 31ης Μαρτίου 1896 αναφέρεται μια πράγματι αξιοθαύμαστη για την εποχή αθλητική και με ευρύτερες φυσικά κοινωνικές προεκτάσεις, πράξη. Ως ένδειξη διαμαρτυρίας και αντίδρασης για τον αποκλεισμό των γυναικών από τους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας το 1896, η Σταματία Ροβίθου από τη Σύρο –τριανταπεντάχρονη μητέρα επτά παιδιών– διήνυσε την επίσημη μαραθώνια ολυμπιακή διαδρομή, από τον Μαραθώνα μέχρι το Παναθηναϊκό Στάδιο, σε 5½ ώρες (Πατσαντάρας, 2007)[7].

Όσον αφορά τη Γαλλίδα Alice Milliet, τον Οκτώβρη του 1921 ίδρυσε, μαζί με γυναίκες αντιπροσώπους από πέντε ακόμα χώρες, την Παγκόσμια Ομοσπονδία Γυναικείου Αθλητισμού (Federation Sportive Feminine Internationale) και τον ίδιο χρόνο διοργανώνει στο Μονακό, με τη συμμετοχή αθλητριών από τη Γαλλία, τη Μ. Βρετανία, τη Νορβηγία, την Ιταλία και την Ελβετία, τους πρώτους «Ολυμπιακούς Αγώνες γυναικών» (Pfister 1998: 170). Στη συνέχεια, τον Αύγουστο του 1922, η Alice Milliet διοργάνωσε στο Παρίσι τους δεύτερους «Ολυμπιακούς Αγώνες Γυναικών» με τη συμμετοχή 300 αθλητριών από τις προαναφερόμενες χώρες και επιπρόσθετα από την Τσεχοσλοβακία και το Βέλγιο. Οι αγώνες αυτοί αργότερα και κάτω από τις σθεναρές πιέσεις της ΔΟΕ μετονομάστηκαν σε «παγκόσμιους αγώνες γυναικών», οι οποίοι διεξάγονται επίσης στον ρυθμό της τε-

[7] Το αγώνισμα του Μαραθωνίου γυναικών, συμπεριλήφθηκε στο ολυμπιακό πρόγραμμα μόλις το 1984, ύστερα από πιέσεις της IAAF (Παγκόσμια Ομοσπονδία Κλασικού Αθλητισμού).

τραετίας (Πατσαντάρας, 2007).

Τον Οκτώβριο του 1902, σε άρθρο του στο *Revue Olympique*, ο Coubertin διακηρύσσει ότι ο αγωνιστικός αθλητισμός είναι φαινόμενο που «εναντιώνεται στον φυσικό προορισμό της γυναίκας»[8]. Το 1911, σε εισήγησή του με τίτλο "Les Femmes et l'Escrime", επισημαίνει τους κινδύνους και τις διαστρεβλώσεις που ελλοχεύουν για την αριστοκρατική τέχνη της ξιφασκίας, εάν αυτή «θηλυκοποιηθεί» (Coubertin, 1911). Το 1912 εισηγείται, σε άλλο άρθρο, να παραμείνει ο ολυμπιακός αθλητισμός τόπος αποκλειστικά για άνδρες, μολονότι διάσπαρτα συμμετείχαν οι γυναίκες στις μέχρι τότε ολυμπιακές διοργανώσεις (Coubertin, 1912). Μέχρι το 1925 ο Coubertin διαδραμάτιζε έναν κυρίαρχο ρόλο στην οργάνωση και έκφραση του ολυμπιακού κινήματος και τρία χρόνια πριν τον θάνατό του, το 1934, προειδοποιεί τους αθλητές για τις αρνητικές επιπτώσεις που θα εμφανίζονταν με την παρουσία των αθλητριών στους αθλητικούς αγωνιστικούς χώρους.

Η αρνητική έως και εχθρική στάση της ΔΟΕ συνεχίστηκε και όταν ανέλαβε την προεδρία ο Baillet-Latour (1925), ο οποίος το 1930, στην ολυμπιακή συνεδρία του Βερολίνου επεδίωξε έναν περιορισμό της γυναικείας συμμετοχής στους αγώνες. Με κύριο στόχο να αμβλύνει τη γυναικεία αξίωση για συμμετοχή στα αγωνίσματα στίβου, πρότεινε να επιτραπεί στις γυναίκες η πρόσβαση σε αγωνίσματα «αισθητικού χαρακτήρα» (Πατσαντάρας, 2007). Ιδιαίτερα σκληρός και αυστηρός, όσον αφορά στη γυναικεία συμμετοχή, εμφανίσθηκε και ο Avery Brundage, πρόεδρος της ΔΟΕ από το 1952 έως το 1972. Πριν αναλάβει την προεδρία της ΔΟΕ ο Brundage –ως πρόεδρος της IAAF (Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Κλασικού Αθλητισμού)– βρισκόταν συχνά σε δημόσια αντιπαράθεση με τους υπέρμαχους του γυναικείου αθλητισμού (Pfister,1990), σε αντίθεση, π.χ., με την Παγκόσμια Ομοσπονδία Κολύμβησης (FINA), η οποία κρατούσε μια περισσότερο φιλελεύθερη στάση απέναντι στα γυναικεία αθλητικά ζητήματα. Προσαρμοσμένοι λοιπόν στο πνεύμα της εποχής τους, οι εκπρόσωποι των σημαντικότερων θεσμών του αθλητισμού των επιδόσεων ήταν απορριπτικοί όσον αφορά στη συμμετοχή των γυναικών.

Από το 1924 που πραγματοποιήθηκαν οι τελευταίοι Ολυμπιακοί Αγώνες υπό την προεδρία του Coubertin μέχρι το 1972 που αποχώρησε από την προεδρία της ΔΟΕ ο Avery Brundage, ο αριθμός των αγωνισμάτων στα οποία συμμετείχαν οι γυναίκες αυξήθηκαν από 11 σε 43. Φυσικά δεν πρέπει να παραβλέψουμε το γεγονός ότι αυτό οφείλεται κυρίως στα –αποδεκτά για τη γυναικεία οντότητα– ατομικά αγωνίσματα της καλλιτεχνικής γυμναστικής (1952) και στα εννέα της κολύμβησης (1956-1968) που εισήχθησαν στο πρόγραμμα των αγώνων χάρη στις πιέσεις των αντίστοιχων διεθνών ομοσπονδιών, οι οποίες επέβαλαν στη ΔΟΕ τις απαιτήσεις τους. Ο ολυμπιακός αθλητισμός επομένως, ως το σημαντικότερο αθλητικό γεγονός, εμφανίζεται από τις αρχές της κοινωνικής του παρουσίας ως εκείνος ο θεσμός ο οποίος εμφανέστατα περιθωριοποίησε τις γυναικείες αξιώσεις για συμμετοχή στα ολυμπιακά δρώμενα, φαινόμενο που εντοπίζεται και σήμερα στη συγκρότηση των οργανωτικών του σχημάτων.

Σαφώς ευρύτεροι κοινωνικοί αγώνες, ευρύτερες δομικές αλλαγές της κοινωνικής συγκρότησης μετά τους δύο παγκόσμιους πολέμους, καθώς και μεταβολές

[8] Βλ. επίσης, Revue Olympique, October 1902, σ. 61.

των αντιλήψεων περί έμφυλων ρόλων (Kirk, 2002; Holmes, 2007) συνέβαλλαν στη σταδιακά αυξανόμενη πρόσβαση των γυναικών σε πολλές ανδροκρατούμενες κοινωνικές περιοχές. Η αξίωση των γυναικών για συμμετοχή στα ολυμπιακά δρώμενα εμφανίζεται σε μια ιστορική περίοδο που λαμβάνουν χώρα ευρύτεροι κοινωνικοί και οικονομικοί μετασχηματισμοί. Κατά την πρώτη κυρίως εικοσαετία του 20ού αιώνα, οι αγώνες και κατακτήσεις του γυναικείου κινήματος στον ευρύτερο κοινωνικό τομέα (Pfister, 1998) ανάγκασαν βαθμηδόν τη ΔΟΕ, τις αθλητικές ομοσπονδίες και γενικά τους αθλητικούς θεσμούς να διατυπώσουν με σαφήνεια τα αίτια του αποκλεισμού των γυναικών από τα αθλητικά-αγωνιστικά ολυμπιακά δρώμενα και να θεσπίσουν κλιμακωτά ιδιαίτερους κανόνες συμμετοχής για το κοινωνικά κατασκευασμένο «αδύνατο φύλο». Εν ολίγοις, θεσπίστηκαν σε αρκετά αθλήματα ιδιαίτερα κανονιστικά πλαίσια ανέλιξης της αθλητικής-αγωνιστικής δραστηριότητας των γυναικών. Αυτά τα κανονιστικά πλαίσια είχαν ως βάση τη βιολογική *διαφορά*, τα γενετικά χαρακτηριστικά.

Η αποδοχή μιας τέτοιας έμφυλης κατηγοριοποίησης, δηλαδή διαφοροποίησης με βάση τα γενετικά χαρακτηριστικά (τη βιολογική διαφορά), σε συνδυασμό με τον χαρακτηρισμό πολλών αθλημάτων ως τυπικά ανδρικών, δημιουργούσε πολλές δυσκολίες πρόσβασης στις γυναίκες στην πλειονότητα των ολυμπιακών αθλημάτων. Ο κατάλογος των αθλημάτων από τα οποία οι γυναίκες ήταν αποκλεισμένες αμβλύνθηκε ουσιαστικά μετά τη δεκαετία του 1960. Καταλυτικό παράγοντα κοινωνικής αποδοχής του γυναικείου ολυμπιακού αθλητισμού αποτέλεσε η εμπορευματοποίηση της ολυμπιακής αθλητικής δραστηριότητας, ιδιαίτερα μετά το 1981, έτος κατά το οποίο παραγράφεται το άρθρο περί ερασιτεχνισμού από τον Ολυμπιακό Καταστατικό Χάρτη. Επομένως, η εμπορευματοποίηση της αθλητικής-ολυμπιακής δραστηριότητας αποτέλεσε ουσιαστικό παράγοντα κοινωνικής προβολής και αποδοχής του γυναικείου αθλητισμού.

Ο αθλητισμός ως πεδίο κοινωνικής χειραφέτησης

Δεν υπήρχε γυναικεία συμμετοχή στους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες της Αθήνας το 1896. Στους δεύτερους Ολυμπιακούς Αγώνες στο Παρίσι το 1900, δεν έγινε καμία γυναικεία συμμετοχή επίσημα δεκτή από τη ΔΟΕ. Εντούτοις, οι υπεύθυνοι διοργανωτές της Διεθνούς Έκθεσης του Παρισιού –στα πλαίσια της οποίας πραγματοποιήθηκαν και οι Ολυμπιακοί Αγώνες– επέτρεψαν τη συμμετοχή 19 αθλητριών από πέντε χώρες σε τρία αγωνίσματα (τένις, γκολφ και ιστιοπλοΐα). Τέσσερα χρόνια αργότερα, στο St. Louis των ΗΠΑ το 1904, έξι αθλήτριες διεκδίκησαν το χρυσό μετάλλιο στο άθλημα της τοξοβολίας. Το 1908 στο Λονδίνο, 36 αθλήτριες από τέσσερις χώρες συμμετείχαν σε τρία αγωνίσματα. Στη συνεδρία του Λουξεμβούργου το 1910 και σε αυτή της Βουδαπέστης το 1911, κατάφεραν τα προερχόμενα από την Μ. Βρετανία μέλη της ΔΟΕ να επιτραπεί στους αγώνες της Στοκχόλμης το 1912 η συμμετοχή γυναικών στην κολύμβηση, παρά την έντονη αντίθεση του Coubertin. Αυτό θεωρήθηκε πολύ σημαντική κατάκτηση για τις γυναίκες κυρίως εξαιτίας του επίμαχου θέματος της προκλητικής για την εποχή εμφάνισης των αθλητριών με μαγιό!

Σε αυτούς τους αγώνες ο αριθμός των χωρών που έστειλαν αθλήτριες ξεπερνάει για πρώτη φορά τις δέκα, ενώ συμμετείχαν σε επιδείξεις γυμναστικής εκτός του προγράμματος των αγώνων και 236 γυμνά-

στριες απ' όλα τα σκανδιναβικά κράτη. Από την περίοδο αυτή και μετά παρατηρείται ένας κλιμακωτά αυξανόμενος αριθμός συμμετοχής αθλητριών στις ολυμπιακές διοργανώσεις. Αυξάνονται επίσης τα αθλήματα των γυναικών στο πρόγραμμα των Ολυμπιακών Αγώνων και παρατηρείται ότι οι γυναίκες διεκδικώντας ισόνομη μεταχείριση επέλεγαν κατά κύριο λόγο να διεκδικούν συμμετοχή σε αθλήματα τα οποία θεωρούνταν κατεξοχήν ανδρικά, όπως αυτά του στίβου. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι αθλήτριες προσπαθούσαν να καταλύσουν ή να υπερβούν τη *βιολογική διαφορετικότητα*, αλλά επεδίωκαν να διακηρύξουν την αξίωσή τους για ευρύτερη κοινωνικά ισόνομη μεταχείριση και να δημιουργήσουν προϋποθέσεις για επαναπροσδιορισμό των έμφυλων σχέσεων στον αθλητισμό και της αθλητικής τους ταυτότητας. Αναμφισβήτητα, ο ολυμπιακός αθλητισμός ως κοινωνική περιοχή, αποτέλεσε και «ένα κατεξοχήν πεδίο κοινωνικής χειραφέτησης» (Πατσαντάρας, 2007).

Ο αθλητισμός, ανάλογα με τη χρήση-εκμετάλλευση που υφίσταται από τα πρωτεύοντα κοινωνικά συστήματα –όπως οικονομία και πολιτική– και τους σκοπούς που επιδιώκονται αποτελεί άλλοτε μέσον διά του οποίου αναδεικνύονται κοινωνικές ανισότητες και άλλοτε μέσον κοινωνικής χειραφέτησης. Για παράδειγμα, ο ολυμπιακός αθλητισμός ως μία πιο εύκολα προσβάσιμη κοινωνική περιοχή –για μη-δεσπόζουσες, περιθωριακές ή μειονοτικές κοινωνικές ομάδες– παρείχε και παρέχει το απαραίτητο θεσμικό και κοινωνικό πλαίσιο για την προβολή, γνωστοποίηση και διακήρυξη αιτημάτων και αντιθέσεων με το κατεστημένο. Λειτούργησε και λειτουργεί ως ένα μέσον κοινωνικής χειραφέτησης, όχι μόνο για τη γυναίκα, αλλά και για άλλες αποκλεισμένες κοινωνικές ομάδες, π.χ., εθνικές-θρησκευτικές και ευρύτερα κοινωνικές μειονότητες (Kamberidou, 2008). Χρησιμοποιείται ακόμα και στη μετανεωτερικότητα για τη χειραφέτηση των γυναικών από καταπιεστικές εθνικο-θρησκευτικές ή κρατικές δομές. Αυτό φαίνεται με σαφήνεια στις χώρες του ισλαμικού κόσμου όπου οι γυναίκες συναντούν ακόμα και σήμερα πάρα πολλά και πολλές φορές ανυπέρβλητα εμπόδια κατά την ενασχόλησή τους με τον αθλητισμό (Αλξίουντ, 2008).

Αυτό είναι εφικτό επειδή ο ολυμπιακός αθλητισμός ανελίσσεται σε θεσμικά-κανονιστικά πλαίσια εντός των οποίων καταλύονται κοινωνικές κατηγορίες, όπως κοινωνική τάξη, φυλετικά χαρακτηριστικά, εθνική, κοινωνική, γεωγραφική και πολιτισμική προέλευση κ.ά. Δηλαδή, ο ολυμπιακός αθλητισμός πραγματοποιείται σε κοινά για όλους τους συμμετέχοντες και καθολικά αποδεκτά από όλους κανονιστικά πλαίσια. Η έμφυλη κατηγοριοποίηση, δηλαδή η διχοτόμηση των δραστηριοτήτων στον αγωνιστικό αθλητισμό των επιδόσεων με βάση τα γενετικά χαρακτηριστικά (βιολογικό φύλο) και η υπαγωγή του γυναικείου αθλητισμού σε διαφορετικό, πολλές φορές, κατά άθλημα κανονιστικό πλαίσιο πραγματοποιείται με στόχο την ενεργοποίηση σημαντικών για την κοινωνική συμβίωση αξιών, όπως αυτές της ισότητας και της κοινωνικής δικαιοσύνης. Εν ολίγοις η έμφυλη κατηγοριοποίηση του αγωνιστικού αθλητισμού επιβάλλεται στο όνομα της ισονομίας και της ισότητας. Γιατί όμως συνεχίζεται και πέραν της αγωνιστικής δράσης; Οι γυναίκες απουσιάζουν, ακόμα και σήμερα, από την αθλητική θεσμική ιεραρχία, και όχι μόνο στην Ελλάδα (Χαραχούσου, 2003; Καμπερίδου, 2009).

Εδώ εντοπίζεται μια ουσιαστική απόκλιση από τον Ολυμπιακό Χάρτη, σύμφωνα με τον οποίο: «Η ΔΟΕ δραστικά εν-

Γυναικεία υποεκπροσώπηση στο ολυμπιακό κίνημα[9]

Νοέμβριος 2006	**Γυναίκες**	**Άνδρες**	**Σύνολο**	**%**
Executive Board/Εκτελεστικό Σώμα	1	14	15	6.6
IOC members/ ΔΟΕ	14	99	113	14.1
Commissions/ Επιτροπές	34	209	243	13.9
Ιανουάριος 2005	**Γυναίκες**	**Άνδρες**	**Σύνολο**	**%**
Executive Board/ Εκτελεστικό Σώμα	1	14	15	6.6
IOC members/ ΔΟΕ	12	103	115	10.4
Commissions/ Επιτροπές	35	200	235	14.9
Ιανουάριος 2004	**Γυναίκες**	**Άνδρες**	**Σύνολο**	**%**
Executive Board/Εκτελεστικό Σώμα	1	14	15	6.6
IOC members/ ΔΟΕ	12	113	125	9.6
Commissions/ Επιτροπές	28	210	238	11.8
Ιανουάριος 2003	**Γυναίκες**	**Άνδρες**	**Σύνολο**	**%**
Executive Board/ Εκτελεστικό Σώμα	1	14	15	6.6
IOC members/ ΔΟΕ	12	114	116	10.3
Commissions/ Επιτροπές	25	242	267	9.3

θαρρύνει, με τα κατάλληλα μέσα, την προώθηση των γυναικών σε όλα τα επίπεδα και σε όλες τις δομές, ιδιαίτερα στα εκτελεστικά σώματα των εθνικών και διεθνών αθλητικών οργανώσεων συμβαδίζοντας με την αυστηρή εφαρμογή των αρχών της ισότητας και της ισονομίας μεταξύ ανδρών και γυναικών» (Olympic Charter, rule 2, paragraph 5, 18/07/1996).

Από το 1981 μέχρι σήμερα (2010) μόνο 21 γυναίκες έχουν υπηρετήσει ως μέλη της ΔΟΕ[10]. Η εικόνα της ΔΟΕ από το 1896 μέχρι το 1981 υπήρξε αποκλειστικά ανδρική. Το 1981, μετά από πρωτοβουλία του Προέδρου της ΔΟΕ Samaranch, μόνο δύο γυναίκες εκλέχθηκαν. Σήμερα, από τα 113 μέλη της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής (ΔΟΕ), μόνο τα 14 είναι γυναίκες, δηλαδή 14.1%. Αναμφισβήτητα η σημερινή γυναικεία υποεκπροσώπηση στο ολυμπιακό κίνημα δεν οφείλεται στην έλλειψη προσφοράς γυναικών ή αθλητριών, όπως συνέβαινε στο παρελθόν. Αυτό φαίνεται ξεκάθαρα από τον αριθμό των συμμετεχουσών γυναικών στους Ολυμπιακούς Αγώνες τις τελευταίες δεκαετίες. Για παράδειγμα, στους Ολυμπιακούς Αγώνες της Ατλάντα το 1996, το ποσοστό συμμετοχής των γυναικών ήταν 34%. Στο Σίδνεϋ, το 2000, το ποσοστό της γυναικείας συμμετοχής έφτασε 38,2%. Στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 2004 στην Αθήνα, το 40,7% ήταν γυναίκες (www.athens2004.com). Στο Πεκίνο το 2008 η γυναικεία συμμετοχή ανέρχεται σε περίπου 43%, συμμετοχή ρεκόρ! Ο αριθμός των γυναικών στα πλαίσια του ολυ-

[9] Βλ.: International Olympic Committee (http://multimedia.olympic.org/pdf/en_report_992.pdf) Women in the Olympic Movement- Women's Representation in the IOC, p.1/1. (Retrieved 29/09/09).

[10] Βλ.: http://multimedia.olympic.org/pdf/en_report_992.pdf. (Retrieved 29/09/09).

μπιακού αθλητισμού προσεγγίζει βαθμηδόν εξισωτικά αυτόν των ανδρών! Εντούτοις σήμερα, όπως προαναφέρθηκε, από τα 113 μέλη της ΔΟΕ, μόνο τα 14 είναι γυναίκες.

Αδιαμφισβήτητα στον διαχωρισμό του γυναικείου αθλητισμού από τον ανδρικό αθλητισμό υποβόσκει μια αξιολογική ιεράρχηση η οποία ενισχύεται ακόμα και σήμερα από τις κοινωνικές-ιστορικές καταβολές του ολυμπιακού κινήματος, σχετίζεται δηλαδή με κοινωνικές-πολιτισμικές παραμέτρους που ασκούν μεγαλύτερη επιρροή απ' ό,τι η παράμετρος βιολογικό φύλο. Η έμφυλη διχοτομία που πραγματοποιείται σύμφωνα με τις κρατούσες αντιλήψεις χάριν της ισονομίας, είναι όπως φαίνεται η αιτία άνισης κατανομής της θεσμικής εξουσίας μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Συμπεράσματα

Ο ολυμπιακός αθλητισμός εμφανίζεται από τις αρχές της κοινωνικής του παρουσίας ως εκείνος ο θεσμός ο οποίος εμφανέστατα περιθωριοποίησε τις γυναικείες αξιώσεις για συμμετοχή στα ολυμπιακά δρώμενα, φαινόμενο που εντοπίζεται και σήμερα στη συγκρότηση των οργανωτικών του σχημάτων. Συγχρόνως λειτούργησε και λειτουργεί ως ένα μέσον κοινωνικής χειραφέτησης, όχι μόνο για τις γυναίκες, αλλά και για άλλες αποκλεισμένες κοινωνικές ομάδες, π.χ., εθνικές-θρησκευτικές και ευρύτερα κοινωνικές μειονότητες. Καταλυτικό παράγοντα κοινωνικής αποδοχής του γυναικείου ολυμπιακού αθλητισμού αποτέλεσε η εμπορευματοποίηση της ολυμπιακής αθλητικής δραστηριότητας, ιδιαίτερα μετά το 1981, έτος κατά το οποίο παραγράφεται το άρθρο περί ερασιτεχνισμού από τον ολυμπιακό καταστατικό χάρτη. Στον διαχωρισμό του γυναικείου αθλητισμού από τον ανδρικό αθλητισμό, όπως προαναφέρθηκε, υποβόσκει μια αξιολογική ιεράρχηση η οποία ενισχύεται ακόμα και σήμερα από τις κοινωνικές-ιστορικές καταβολές του ολυμπιακού κινήματος. Η διχοτόμηση των φύλων που πραγματοποιείται σύμφωνα με τις κρατούσες αντιλήψεις χάριν της ισονομίας, είναι όπως φαίνεται η αιτία άνισης κατανομής της θεσμικής εξουσίας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Παρ' όλες τις ρητορικές διακηρύξεις του ολυμπιακού κινήματος περί ισονομίας και έμφυλης ισότητας σε όλα τα επίπεδα (Ολυμπιακή Χάρτα/18.07.1996, παρ. 5, καν. 2), οι γυναίκες εξακολουθούν να αποτελούν αόρατη μειονότητα στους αθλητικούς θεσμούς σήμερα. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι η ΔΟΕ, σε θεσμικό οργανωτικό επίπεδο, εξακολουθεί να είναι ευθυγραμμισμένη, όσον αφορά το θέμα γυναίκα, στις ιδεολογικές συνιστώσες των απόψεων της εποχής του Coubertin. Συνεπώς, επιβάλλεται ένας ριζοσπαστικός μετασχηματισμός-εκδημοκρατισμός της σύνθεσης της ΔΟΕ.

Για να εξαλειφθούν αυτά τα πρότυπα κοινωνικού αποκλεισμού απαιτείται:

- Η συστηματική προώθηση γυναικών στους αθλητικούς θεσμούς: η ισότιμη συμμετοχή των γυναικών σε θέσεις λήψης αποφάσεων και κυρίως στη ΔΟΕ. Οι οποιεσδήποτε προσπάθειες αλλαγής των πρακτικών, των στάσεων, των θεσμών κτλ. στον ολυμπιακό αθλητισμό δεν είναι πραγματοποιήσιμες χωρίς έναν εκδημοκρατισμό και μετασχηματισμό της ΔΟΕ. Για παράδειγμα, η προσπάθεια της Παγκόσμιας Ομοσπονδίας Γυναικείου Αθλητισμού[11] (FSFI) να διοργανώσει σε βάθος χρόνου αυτόνομους γυναικείους Ολυμπιακούς Αγώνες απέτυχε εξαιτίας των σχέσεων εξουσίας.

[11] Όπως ήδη αναφέρθηκε, τον Οκτώβρη του 1921 η Γαλλίδα Alice Milliat ίδρυσε την FSFI μαζί με γυναίκες αντιπροσώπους από πέντε ακόμα χώρες.

• Η ουσιαστική στήριξη της έρευνας στις αθλητικές επιστήμες, και όχι μόνο! Απαιτείται μια ευρύτερη κοινωνικο-πολιτισμική θεωρητική προσέγγιση περί φύλου, η προώθηση της έρευνας σε θέματα φύλου (gender diversity mainstreaming). Συγκεκριμένα στο πλαίσιο μιας ποιοτικής προσέγγισης ή αυτοαναφοράς (self-reflective perspective) και όχι αποκλειστικά μιας εμπειρικής-ποσοτικής μέτρησης.

• Συμμαχίες και κοινωνικά δίκτυα, και συγκεκριμένα η συγκρότηση ενός πολυεθνικού-πολυπολιτισμικού διεπιστημονικού δικτύου ερευνητών: «*Ερευνητές/τριες Χωρίς Σύνορα*» έτσι ώστε να τεθούν οι βάσεις για έναν γόνιμο διάλογο για θέματα όπως: (α) η αυστηρή εφαρμογή των πολιτικών ισονομίας (diversity policies), (β) η εκπαίδευση/προετοιμασία εμπειρογνωμόνων και προγραμμάτων (diversity officers, diversity programs), (γ) ο επαναπροσδιορισμός της αθλητικής ταυτότητας, (δ) η αύξηση της κάλυψης/προβολής του γυναικείου αθλητισμού στα ΜΜΕ, (ε) πώς θα διδάσκεται η αθλητική δημοσιογραφία στους μελλοντικούς δημοσιογράφους και συγγραφείς, (στ) τα περιεχόμενα και οι επιπτώσεις των τηλεοπτικών μηνυμάτων, (ζ) οι αξίες των ΜΜΕ και η δημοσιογραφική δεοντολογία, (η) η προώθηση και στήριξη γυναικών στην αθλητική δημοσιογραφία, (θ) η διαμόρφωση εναλλακτικών προτάσεων, αθλητικών μοντέλων, προτύπων και μεντόρων κ.ά.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να υπογραμμιστεί ότι ιδιαίτερη ανησυχία προκαλούν και οι νέες αθλητικές ταυτότητες που προβάλλονται στα ΜΜΕ σήμερα, όπως οι μεταμορφώσεις-μετασχηματισμοί του ανθρώπινου σώματος: μια θηλυκοποίηση του αθλητή και μια αρσενικοποίηση-ανδροποίηση της αθλήτριας, η μοντελοποίηση των αθλητών/τριών καθώς και η σταδιακή προβολή μιας άφυλης ρευστότητας: ο άφυλος αθλητής και η άφυλη αθλήτρια – το ανθρώπινο εμπόριο του καταναλωτισμού, της ψυχαγωγίας και του θεάματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Aitchison, C.C. (2003). *Gender and leisure: social and cultural perspectives*. Routledge, London.

Αλξιούντ, Χ.Μ. (2008). Επιπτώσεις από τα ήθη και τα έθιμα στην αθλητική δραστηριότητα της γυναίκας στην Ιορδανία. *Διδακτορική διατριβή*, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας.

Γιάσογλου, Β., Παπαδοπούλου, Σ.Δ., Χαραχούσου, Υ., & Καμπίτση, Α. (2004). Η Απεικόνιση των Ελληνίδων Αθλητριών στον Έντυπο Αθλητικό Τύπο. *Γυναίκα & Άθληση*, 3(1), 46-56.

Clarke, G. (2002). Difference matters: sexuality and physical education, In Penney, Dawn (ed.) *Gender and Physical Education, Contemporary Issues and Future Directions* New York: Routledge, 41-56.

Creedon, P.J. (2006). *Women, Media and Sport: Challenging Gender Values*. Sage Publications.

Evans, J., & Penney, D. (2002). Talking Gender. In *Gender and Physical Education: contemporary issues and future directions*, P., Dawn (ed.). London and New York: Routledge, 13-24.

Hargreaves, J. (2000). *Heroins of Sport: the politics of difference and identity*. London and New York: Routledge.

Heywood, L., & Dworkin, L.S. (2003). *Built to Win: the female athlete as cultural icon*. Sports and Culture Series, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Holle, S. (2003). Το ζήτημα της πολιτιστικής ταυτότητας. Στο S., Holle, & H., McGrow, *Η Νεωτερικότητα Σήμερα: Οικονομία, Κοινωνία, Πολιτισμός*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα.

Holmes, M. (2007). *What is gender?: Sociological Approaches*. Sage Publications Ltd.

Kamberidou, I. (2008). Promoting a Culture of Peacemaking: Peace Games and Peace Education. *International Journal of Physical Education*, 4, 176-88.

Καμπερίδου, Ε. *(2009). Φύλο και Αθλητισμός ΦυλοΠαιδεία*, ηλεκτρονική εγκυκλοπαίδεια για θέματα φύλου του Προγράμματος ΘΕ.ΦΥΛ.ΙΣ, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. (http://www.thefylis.uoa.gr/fylopedia/index).

Kamberidou, I., & Patsantaras, N. (2007). A New Concept in European Sport Governance: Sport as Social Capital. *Biology of Exercise*, 3, 21-34.

Kamberidou, I., Tsopani, D., Dallas, G., & Patsantaras, N. (2009). A Question of Identity and Equality in Sports: Men's Participation in Rhythmic Gymnastics. *NEBULA: A Journal of Multidisciplinary Scholarship*, Nebula 6.4, Australia, 220-37 (online *Nebula* 6.4 at http://www.nobleworld.biz).

Kimmel, M. (2004). *The Gendered Society*. Oxford University Press, New York.

Kirk, D. (2002) Physical Education: a gendered history. Στο *Gender and Physical Education*, Contemporary Issues and Future Directions. P., Dawn (ed.), New York, 24-37.

Μαλουτά-Παντελίδου, Μ. (2002). *Το Φύλο της Δημοκρατίας, Ιδιότητα του Πολίτη και Έμφυλα Υποκείμενα*. Εκδόσεις Σαββάλας.

McDonagh, E., & Pappano, L. (2007). *Playing with the boys: why separate is not equal in sports*. Oxford University press.

McNay, L. (2000). *Gender and Agency: reconfiguring the subject in feminist and social theory*. Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd., Cambridge, UK, Malden, MA, USA.

Messner, M.A., & Connell, R. (2007). Out of Play: Critical Essays on Gender and Sport. In *Suny series on sport culture and social relations*, State University of New York Press, Albany, USA.

Mills, S. (2003). *Κοινωνιογλωσσολογία: Κοινωνικό Φύλο και Ευγένεια*. Εκδόσεις Πατάκη.

Moebius, P.J. (1908). *Ueber den physiologischen Schwachsinn des Weibes*. Halle.

Παπαδοπούλου, Σ. (2003). Η Θέση και Προοπτικές της Γυναίκας Προπονήτριας. *Γυναίκα & Άθληση*, 2(2), 144-52.

Patsantaras, N., & Kamberidou, I. (2006). Gender Equity in Olympic Sports: Absenteeism and Invisibility. *Pandektis International Sports Law Review (IASL)*, 6(3/4), 361-75.

Πατσαντάρας, Ν. (2007). *Το Ολυμπιακό Φαινόμενο*. Νομική Βιβλιοθήκη.

Pfister, G. (1990). The Medical Discourse on Female Physical Culture in Germany in the 19th and early 20th Centuries. *Journal of Sport History*, 17, 183-99.

Sandow, E. (1898). Should Wives Work? *Physical Culture. Sandow's Monthly Magazine*. Publishers Gale & Polden LTD. London: 298-9.

Webster, F.A.M (1930). *Athletics of To-day for Women: History, Development and Training*. Frederick Warne & Co., Ltd., London & New York.

Weininger, O. (1917). *Geschlecht und Charakter*. Eine prinzipielle Untersuchung. Wien, Leipzig.

Χαραχούσου, Υ. (2003). Γυναίκες σε ηγετικούς ρόλους του αθλητισμού: τρόποι αποτελεσματικής συμβολής. *Γυναίκα & Άθληση*, 1(1), 21-8.

ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΙΟΡΔΑΝΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ «ΚΟΡΑΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»

Καμπερίδου Ε.[1], K. Al Zyoud[2]

1. Τ.Ε.Φ.Α.Α., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

2. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα

Περίληψη

Σκοπός της εργασίας αυτής ήταν να εξετάσει τους λόγους που απομακρύνουν ή αποκλείουν τη γυναίκα της Ιορδανίας από την αθλητική δραστηριότητα. Χρησιμοποιώντας τα εργαλεία των κοινωνικών επιστημών και την κοινωνιολογική προσέγγιση, στην πρώτη ενότητα μελετήθηκαν η θέση της γυναίκας στο Ισλάμ και την Ιορδανία (Al-Faruqi, 1984), καθώς και ο αθλητισμός από ισλαμική σκοπιά (Najy, 1995; Mansour, 2000; Alkakei, 2001; Yones, 2001; Mouner, 2003; Yones & Ibrahem, 2003; El-Azhary, 2005; Αλζιούντ, 2008). Στόχος της δεύτερης ενότητας ήταν να διερευνηθούν οι επιπτώσεις των ηθών και εθίμων στην αθλητική δραστηριότητα των μαθητριών της ιορδανικής κοινωνίας –τόσο στην περιφέρεια όσο και την πόλη– και ο βαθμός παρέμβασης των κηδεμόνων/γονέων τους. Τα ερωτηματολόγια διανεμήθηκαν συνολικά σε 2.000 μαθήτριες και κηδεμόνες/γονείς: 1.000 μαθήτριες της Ιορδανίας, ηλικίας 14-16 ετών, εκ των οποίων οι 580 εκπροσωπούσαν την αστική κοινωνία και οι 420 την αγροτική και αντίστοιχα ο ίδιος αριθμός ερωτηματολογίων μοιράστηκε στους κηδεμό-

Αλληλογραφία

Ειρήνη Καμπερίδου

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τ.Ε.Φ.Α.Α., Ε.Κ.Π.Α.

Εθνικής Αντιστάσεως 41, Δάφνη,

172 37 Αθήνα

Τηλ: 210-7276173

e-mail: ikamper@phed.uoa.gr

WOMEN AND SPORTS IN JORDAN AND IN "KORANIC SOCIETY"

I. Kamberidou[1], K. Al Zyoud[2]

1. Faculty of Physical Education & Sport Science, National and Kapodistrian University of Athens

2. Panteio University of Social and Political Sciences, Athens

Abstract

This study examines the participation of Muslim girls and women in physical education classes and competitive sports in Jordanian society. The first part of the study, using a sociological approach, focuses on international dialogue on the position of "Women in a Qur'anic Society" (Al-Faruqi, 1984), namely in Islamic cultures, including Jordanian society, and subsequently examines sport from an Islamic perspective (Najy, 1995; Mansour, 2000; Alkakei, 2001; Yones, 2001; Mouner, 2003; Yones & Ibrahem, 2003; El-Azhary, 2005; Αλζιούντ, 2008). The second part examines socio-cultural attitudes concerning Jordanian girls' and women's participation in sports. Questionnaires were distributed to 1.000 female high school students in Jordan between the ages of 14-16 – 580 from urban areas and 420 from agricultural. An equivalent number (1.000 questionnaires) was also distributed to their male parents or legal guardians. According to Jordanian legislation (law 34:1973) a female (the mother) is not recognized as a le-

Correspondence

Irene Kamberidou

Assistant Professor

Faculty of Physical Education & Sport Science, University of Athens, Ethnikis Antistaseos 41, Dafne, 172 37 Athens, Greece

Tel: 210-7276173

e-mail: ikamper@phed.uoa.gr

νες/γονείς τους. Ως κηδεμόνας των εν λόγω μαθητριών ορίζεται ο πατέρας ή ο μεγαλύτερος αδελφός. Η ιορδανική νομοθεσία δεν αναγνωρίζει τη μητέρα ως κηδεμόνα της κόρης της. Συμπεράσματα: Αναδεικνύεται ότι τα ήθη και έθιμα της αραβικής κοινωνίας, η θρησκεία, οι εθνικο-θρησκευτικές και κρατικές δομές, ο αναλφαβητισμός, ο ενδυματολογικός κώδικας του Ισλάμ, οι κοινωνικές προκαταλήψεις, η έλλειψη αθλητικών χώρων αποκλειστικά για γυναίκες, η ανεπάρκεια «κατάλληλης» αθλητικής ενδυμασίας για τη μουσουλμάνα, καθώς και η έλλειψη αθλητικής κουλτούρας στην Ιορδανία, αποτελούν σοβαρά εμπόδια για τη συμμετοχή των κοριτσιών και των γυναικών στο μάθημα της φυσικής αγωγής και στον αγωνιστικό αθλητισμό.

Λέξεις-κλειδιά: *αθλητισμός από ισλαμική σκοπιά, εμπόδια στην αθλητική δραστηριότητα, ήθη και έθιμα, κοινωνικο-θρησκευτικοί περιορισμοί, «κατάλληλη» αθλητική ενδυμασία.*

gal guardian. The results of the study indicate that the reasons that Jordanian girls and women are discouraged or forbidden from participating in sport activities –although there are exceptions to the rule– are due to cultural perspectives, socio-religious barriers and perceptions concerning women's bodies as well as the lack of "appropriate sport attire", social prejudices and attitudes, the scarcity of exclusively female sport spaces/installations and so forth. In Jordanian society girls and women still confront many obstacles to sport participation.

Key-words: *sport from an Islamic perspective, women's bodies, socio-religious barriers, Muslim women in sports, "appropriate" sport attire.*

Εισαγωγή

Στην παρούσα μελέτη με βάση τη βιβλιογραφική ανασκόπηση και τη χρήση ερωτηματολογίων εξετάστηκαν οι επιπτώσεις που έχουν τα ήθη και έθιμα της ιορδανικής κοινωνίας στη γυναικεία αθλητική δραστηριότητα. Αρχικά εξετάστηκε η θέση της γυναίκας στο Ισλάμ, στην «κορανική κοινωνία» (Al-Faruqi, 1984) και στη συνέχεια ο αθλητισμός από ισλαμική σκοπιά (Najy, 1995; Mansour, 2000; Alkakei, 2001; Yones, 2001; Mouner, 2003; Yones & Ibrahem, 2003; El-Azhary, 2005; Αλζιούντ, 2008). Χρησιμοποιώντας ως εργαλεία τις κοινωνικές επιστήμες και την κοινωνιολογική προσέγγιση (Φίλιας, 1996; Κυριαζή, 2002), παρατηρήθηκε ότι η κριτική που ασκείται για τη θέση της γυναίκας στο Ισλάμ, τις σχέσεις των δύο φύλων, την πολυγαμία, την επιβαλλόμενη ενδυμασία, την ελευθερία κινήσεων των μουσουλμάνων γυναικών και την περιορισμένη συμμετοχή τους σε κοινωνικές δραστηριότητες, όπως στον αθλητισμό –μολονότι σε πολλά σημεία ήταν σωστή– δεν ίσχυε για όλες τις ισλαμικές χώρες. Στάσεις και αντιλήψεις διαμορφώνονταν κυρίως με βάση τις τοπικές παραδόσεις, δηλαδή τα ήθη και έθιμα, τα οποία δεν ίσχυαν κατά τον ίδιο τρόπο σε όλες τις ισλαμικές χώρες.

Συνοπτικά, παρατηρήθηκαν διακυμάνσεις στις στάσεις και αντιλήψεις σε κάθε περιοχή του ισλαμικού κόσμου. Για παράδειγμα, υπήρχαν μουσουλμάνες σε διάφορες περιοχές του αραβικού κόσμου που αποκτούσαν πολιτική φωνή, συμμετείχαν στον αθλητισμό, την κοινωνική ζωή κ.ά. Επίσης, για πολλές μουσουλμάνες η ενδυμασία/μαντήλα αποτελούσε συνειδητή επιλογή και έκφραση πολιτιστικής διαφοροποίησης και ιδιαιτερότητας (Αλζιούντ, 2008).

Σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνήσει τις επιπτώσεις που έχουν τα ήθη και

έθιμα στη συμμετοχή της μουσουλμάνας στον αθλητισμό, κυρίως για να εντοπιστούν οι λόγοι που απομακρύνουν, αποθαρρύνουν ή αποκλείουν το κορίτσι και τη γυναίκα της Ιορδανίας από την αθλητική δραστηριότητα. Στόχος ακόμη ήταν να μελετήσει τις επιπτώσεις των ηθών και εθίμων στην αθλητική δραστηριότητα των μαθητριών στην ιορδανική κοινωνία –τόσο στην περιφέρεια όσο και στην πόλη– καθώς και τον βαθμό παρέμβασης των κηδεμόνων/γονέων. Επίσης, να εξετάσει αν οι στάσεις και αντιλήψεις για τη γυναικεία άθληση διαφοροποιούνται μεταξύ της αστικής και αγροτικής κοινωνίας.

Η θέση της γυναίκας στην «Κορανική κοινωνία»

Η γυναίκα του ισλαμικού κόσμου έχει αποκλειστεί από πολλούς τομείς της κοινωνικής ζωής (Αλζιούντ, 2008; Benn, Pfister, Jawad, & Bailey, 2010). Δικαιώματα και ελευθερίες που θεωρούνται δεδομένα για τις γυναίκες του δυτικού κόσμου –όπως η παιδεία, η εργασία, η συμμετοχή σε θέσεις λήψης αποφάσεων, η ελευθερία κινήσεων εκτός οικίας χωρίς συνοδεία ή επιτήρηση και η επιλογή συζύγου– θεωρούνται αδιανόητα. Ο αποκλεισμός των γυναικών από δημόσιου χαρακτήρα δραστηριότητες, όπως είναι και η ενασχόληση με τον αθλητισμό, εντοπίζεται στις αντιλήψεις που επικρατούν και αποδίδονται στα ήθη και τα έθιμα των αραβικών κοινωνιών όπου κυριαρχεί η αντίληψη ότι ο μοναδικός ρόλος της γυναίκας είναι η τεκνοποίηση και η φροντίδα της οικογένειας (Najy, 1995; Mansour, 2000; Alkakei, 2001; Yones, 2001; Mouner, 2003; Yones & Ibrahem, 2003; El-Azhary, 2005; Αλζιούντ, 2008). Σαφέστατα υπάρχουν διαφορές και διακυμάνσεις στις στάσεις και αντιλήψεις σε κάθε περιοχή του ισλαμικού κόσμου (Benn et al., 2010). Ορισμένοι ερευνητές υποστηρίζουν ότι το Κοράνι δεν συστήνει τον αποκλεισμό της γυναίκας από την κοινωνική ζωή και ότι ο γυναικείος αποκλεισμός οφείλεται σε ένα μείγμα του Ισλάμ και των πατριαρχικών παραδόσεων, δηλαδή ερμηνείες του Κορανίου που δόθηκαν μετά τον θάνατο του Προφήτη Μωάμεθ (Hekmat, 1997; Mansour, 2000; Alkakei, 2001; El-Azhary, 2005; Αλ Μούμιν, 2007).

Η Αλ Μούμιν (2007), αναλυτής του Ινστιτούτου Μέσης Ανατολής, επισημαίνει ότι θεωρητικά η ισότητα της γυναίκας με τον άνδρα είναι βαθιά ριζωμένη στο Ισλάμ[1]. Παρατηρεί, επίσης, ότι στα λόγια του Μωάμεθ δόθηκαν άλλες ερμηνείες οι οποίες στόχευαν στον πλήρη έλεγχο της κοινωνίας, επισημαίνοντας ότι προϋπόθεση για τον πλήρη έλεγχο της κοινωνίας ήταν ο πλήρης έλεγχος της οικογένειας και κατ' επέκταση των γυναικών. Με υπερβάλλοντα ζήλο εφαρμόζονται και σήμερα πολλές διακρίσεις που αναφέρονται στο Κοράνι, το ιερό βιβλίο του Ισλάμ, όπως η πολυγαμία, ή μάλλον η πολυγυνία, η υποχρεωτική κάλυψη του γυναικείου προσώπου και σώματος, ο ξυλοδαρμός της ανυπάκουης συζύγου κ.ά. (Hekmat, 1997; Koran, 1997; Benn et al., 2010). Για παράδειγμα, στο Ιράν και τη Σαουδική Αραβία σήμερα επιβάλλεται η κάλυψη του γυναικείου προσώπου και σώματος εκτός οικίας. Στη Σαουδική Αραβία οι γυναίκες στερούνται τη συμμετοχή στην κοινωνική ζωή, το δικαίωμα ψήφου, το δικαίωμα να οδηγήσουν αυτοκίνητο, να ταξιδέψουν χωρίς

[1] Αναλυτικότερα βλ.: «Η Γυναίκα στον Κόσμο του Ισλάμ», Φωνή της Αμερικής, *09-03-2007*, ιστοσελίδα http://www.voanews.com/greek/archive/2007-03/2007-03-09-voa2.

την άδεια του συζύγου ή του αρσενικού κηδεμόνα τους και συλλαμβάνονται από τη θρησκευτική αστυνομία όταν κυκλοφορούν ασυνόδευτες.

Σαφέστατα η θέση και ο ρόλος της γυναίκας διαφέρει ανάλογα με τη χώρα, την κοινωνικο-οικονομική τάξη, την περιοχή (αγροτική ή αστική) κ.ά. Μάλιστα, στην «κορανική κοινωνία» (Al-Faruqi, 1984) υπάρχουν γυναίκες που συμμετέχουν στην κοινωνική ζωή, προοδεύουν και αποκτούν πολιτική φωνή. Στο Ιράκ, για παράδειγμα, οι γυναίκες διαδραματίζουν σήμερα ενεργό ρόλο στην κυβέρνηση. Στο Κουβέιτ πέρσι, έγιναν οι πρώτες βουλευτικές εκλογές στις οποίες πήραν μέρος γυναίκες ως ψηφοφόροι και ως υποψήφιες βουλευτίνες. Σε πολλές χώρες της περιοχής υπάρχουν ήδη γυναίκες υπουργοί και πρόσφατα τα Ηνωμένα Αραβικά Εμιράτα διόρισαν την πρώτη γυναίκα δικαστή. Γυναίκα σε υπουργικό αξίωμα διόρισε πρόσφατα και η θεοκρατική Σαουδική Αραβία. Η 53χρονη Νορά αλ Φαγέζα ανέλαβε καθήκοντα Υφυπουργού Παιδείας αρμόδιας για την εκπαίδευση των γυναικών, γεγονός που εξόργισε τους σκληροπυρηνικούς ισλαμιστές. Η Σαμπίκα μπιντ Ιμπραΐμ αλ Χαλίφα του Μπαχρέιν, η «πρώτη σύζυγος» του βασιλιά Χαμάντ μπιν Ισα αλ Χαλίφα, μέσα από τοπικές οργανώσεις και συλλόγους, παλεύει εδώ και χρόνια για τη βελτίωση της θέσης των γυναικών στον αραβικό κόσμο[2]. Στο Πακιστάν η Μπεναζίρ Μπούτο κατάφερε να αναδειχτεί στο υψηλότερο ηγετικό αξίωμα της χώρας, υπήρξε πρωθυπουργός δύο φορές. Υπήρξε η πρώτη γυναίκα πρωθυπουργός ισλαμικής χώρας στην ιστορία. Διετέλεσε αντιπρόεδρος της χώρας της το 1986, εκλέχτηκε πρωθυπουργός του Πακιστάν το 1988 και το 1993 εκλέχτηκε ξανά πρωθυπουργός, θέση στην οποία παρέμεινε μέχρι το 1996. Στη συνέχεια, υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει τη χώρα και μέχρι το 2007 ζούσε εξόριστη στο Λονδίνο και στο Ντουμπάι. Επέστρεψε στο Πακιστάν προκειμένου να συμμετάσχει στις εκλογές και την ημέρα της υποδοχής της, στις 18 Οκτωβρίου 2007, έγινε βομβιστική επίθεση, απόπειρα από καμικάζι με αποτέλεσμα να σκοτωθούν 140 άτομα. Τότε είχε σωθεί. Όμως στις 27 Δεκεμβρίου του ίδιου έτους, σε προεκλογική συγκέντρωση της Μπεναζίρ Μπούτο, καμικάζι στο Ραβαλπίντι τη δολοφόνησαν πυροβολώντας την αρχικά τρεις φορές και στη συνέχεια, ενεργοποιώντας εκρηκτικά, παρέσυραν στον θάνατο άλλα 16 άτομα[3].

Για τις γυναίκες του Ισλάμ, και ιδιαίτερα για τις «ανώνυμες ηρωίδες» των μηπρονομιούχων κοινωνικών στρωμάτων, ο δρόμος για την ισότητα σε σχέση με τους άνδρες και για ίσες ευκαιρίες στην παιδεία, στην εκπαίδευση και στην εργασία εξακολουθούσε να είναι μακρύς.

Η θέση της γυναίκας στην Ιορδανία

Το Χασεμιτικό Βασίλειο της Ιορδανίας είναι ένα κράτος της Μέσης Ανατολής, το οποίο συνορεύει με τη Συρία στα βόρεια, με το Ιράκ βορειοανατολικά, τη Σαουδική Αραβία νοτιοανατολικά και το Ισραήλ και τη Δυτική Όχθη στα δυτικά. Το 98% των κατοίκων της είναι Άραβες – το 96% του πληθυσμού είναι σουνίτες μουσουλμάνοι

[2] *Ο Φιλελεύθερος της Κυριακής*, 15 Μαρτίου 2009, βλ. http://www.philenews.com/AssetService/Image.ashx?t=2&pg=3658& (Retrieved 13/03/2010).

[3] Αναλυτικότερα βλ. www.skai.gr/articles/news/views/Μπεναζίρ-Μπούτο.

και το 4% χριστιανοί. Επικρατεί και εκεί η αντίληψη ότι ο ρόλος της γυναίκας είναι η τεκνοποίηση και η φροντίδα των παιδιών και της οικογένειας (Mansour, 2000; Alkakei, 2001; El-Azhary, 2005). Αναμφίβολα, η θέση της γυναίκας και στην Ιορδανία από πολλές απόψεις είναι μειονεκτική έναντι του άνδρα. Το κορίτσι, μετά την ηλικία των 12 ετών, απομονώνεται από το κοινωνικό περιβάλλον έτσι ώστε να «προστατευτεί» και να διατηρηθεί η «αγνότητά» της και η καλή της «φήμη», προσόντα που δημιουργούν πρόσφορο έδαφος για την προοπτική ενός καλού γάμου (Αλζιούντ, 2008). Η συμπεριφορά της αντανακλά και εκπροσωπεί την τιμή ολόκληρης της οικογένειας και ειδικότερα της μητέρας της, που θεωρείται ως η κύρια υπεύθυνη για την ανατροφή και διαπαιδαγώγηση της κόρης της. Ωστόσο, εντός της οικογένειας όλες οι αποφάσεις λαμβάνονται από τον πατέρα και τους υπόλοιπους άνδρες και όχι από τη μητέρα, επειδή ο ρόλος της συζύγου και των υπόλοιπων γυναικών της οικογένειας είναι «κατώτερος» και συμπληρωματικός των ανδρών (Αλζιούντ, 2008).

Ο ισλαμικός νόμος και η καθημερινή ζωή επικεντρώνεται στην ανάγκη να προφυλάσσουν τις γυναίκες και τους άνδρες από τον σεξουαλικό πειρασμό. Αυτό δεν σημαίνει ότι η σεξουαλικότητα στο Ισλάμ αποτελεί απειλή ή «αμαρτία», αλλά περιορίζεται στο πλαίσιο του έγγαμου βίου (Αλζιούντ, 2008). Η σεξουαλικότητα ελέγχεται με την έμφυλη διχοτομία (χαρέμι), τον περιορισμό των γυναικών στην οικία, την επιτήρησή τους εκτός οικίας ή με τη χρήση της καλύπτρας/μαντήλας και του πανωφοριού (Walther, 1995; Hekmat, 1997; Mansour, 2000; Alkakei, 2001; Καμπερίδου, 2002; El-Azhary, 2005; Kamberidou, 2006). Ο στόχος αυτών των περιορισμών, που διαφοροποιούνται από περιοχή σε περιοχή, είναι η προφύλαξη της παρθενίας των κοριτσιών και των γυναικών. Η «αγνότητα» της γυναίκας αποτελεί θέμα τιμής για ολόκληρη την οικογένεια. Επίσης, η τιμή αντιπροσωπεύει την ικανότητα του άνδρα να προστατέψει και να διαφυλάξει την «αγνότητα» των συζύγων του (από τις οποίες κάθε μουσουλμάνος δικαιούται τέσσερις), των θηλυκών αδελφών του, των θυγατέρων του και των θηλυκών συγγενών του και να εκδικηθεί κάθε παραβίαση.

Στην Ιορδανία θεωρείται ότι ο προορισμός των ανδρών και των γυναικών είναι η δημιουργία οικογένειας και τα ανύπαντρα μέλη της ιορδανικής κοινωνίας –άνδρες και γυναίκες– περιθωριοποιούνται και στιγματίζονται. Ο άνδρας, ως σύζυγος, είναι υπεύθυνος για την οικονομική υποστήριξη της οικογένειας και έχει το δικαίωμα να αποκτήσει τέσσερις συζύγους, με την προϋπόθεση ότι μπορεί να τις συντηρεί (Αλζιούντ, 2008). Ωστόσο, η πρώτη σύζυγος και η οικογένειά της θεωρούν αυτό το γεγονός εξευτελιστικό. Έτσι οι γονείς συνηθίζουν να αναζητούν άνδρες για τις κόρες τους οι οποίοι δεν έχουν σκοπό να ασκήσουν αυτό το δικαίωμα που τους παρέχει το Κοράνι. Επίσης, εάν η σύζυγος αποκτήσει γιο ή γιους ισχυροποιεί και ενδυναμώνει τη θέση της στην οικογένεια μειώνοντας έτσι την πιθανότητα να εισέλθει δεύτερη σύζυγος.

Όσον αφορά θέματα εκπαίδευσης, ο μεγάλος αριθμός των μελών της ιορδανικής οικογένειας δεν επιτρέπει την παροχή ίσων ευκαιριών στην παιδεία σε όλα τα μέλη της. Προτεραιότητα έχουν τα αγόρια, ενώ οι γονείς εκπληρώνουν το καθήκον τους προς τις κόρες τους με την εξασφάλιση της προίκας (νέκγια) (Mouner, 2003; Αλζιούντ, 2008). Η εκπαίδευση των κοριτσιών επικεντρώνεται σε θέματα που ενισχύουν τον ρόλο της συζύγου και της μητέρας. Δη-

λαδή, οι γονείς θεωρούν σημαντική τη μόρφωση/εκπαίδευση του κοριτσιού και τη στηρίζουν μόνο όταν περιορίζεται στην ενίσχυση της θρησκευτικής της πίστης και της παρέχει επιπλέον προσόντα που θα τη βοηθήσουν στον μελλοντικό της γάμο. Ωστόσο, ο γάμος ως προτεραιότητα αποτελεί λόγο διακοπής της εκπαιδευτικής διαδικασίας, η οποία συνήθως διακόπτεται στην εφηβεία. Όσον αφορά στις γυναίκες που ακολουθούν πανεπιστημιακές σπουδές –οι οποίες αποτελούν μειονότητα– περιορίζονται στις θεωρητικές, κοινωνικές ή ανθρωπιστικές επιστήμες. Παρατηρείται, επίσης, ότι δεν πρόκειται να εργαστούν ποτέ μετά τις σπουδές τους, επειδή μετά τον γάμο τους θα αφιερωθούν αποκλειστικά στις οικογενειακές τους υποχρεώσεις, στον ρόλο της συζύγου και της μητέρας.

Υπάρχουν και γυναίκες που υπερβαίνουν τις κοινωνικο-θρησκευτικές προκαταλήψεις, αλλά συνήθως ανήκουν στις πιο προνομιούχες κοινωνικές ομάδες. Για παράδειγμα, η σύζυγος του βασιλιά της Ιορδανίας, η βασίλισσα Rania Al Abdullah, αγωνίζεται κυρίως για τα δικαιώματα των κοριτσιών στην εκπαίδευση, και ευρύτερα. Το 2008, η βασίλισσα *Rania* ξεκίνησε μια πρωτοβουλία/εκστρατεία με τίτλο «Το σχολείο μου», ώστε να ανακαινιστούν 500 από τα πιο ερειπωμένα δημόσια σχολεία και να διασφαλιστεί σε όλα τα παιδιά της Ιορδανίας ανεξαρτήτου φύλου, η πρόσβαση σε φωτεινές, ασφαλείς και καλά εξοπλισμένες αίθουσες διδασκαλίας. Επίσης, το Υπουργείο Παιδείας της Ιορδανίας υιοθέτησε πολιτική ανάπτυξης προγραμμάτων για την εξάλειψη του αναλφαβητισμού με αποτέλεσμα η Ιορδανία να έχει πετύχει το χαμηλότερο ποσοστό αναλφαβητισμού σε σύγκριση με τον υπόλοιπο αραβικό κόσμο[4]. Η 39χρονη Rania, μητέρα τεσσάρων παιδιών, αποτελεί το πρόσωπο της «νέας Ιορδανίας». Επίσης, θεωρείται το «νέο αστέρι» του διαδικτύου – εγκαινίασε δικό της κανάλι στο YouTube και διαθέτει δική της ιστοσελίδα. Στόχος της είναι, μεταξύ άλλων, να αλλάξει τα στερεότυπα γύρω από τους Άραβες και τους μουσουλμάνους/νες.

Όχι μόνο η σύζυγος του βασιλιά της Ιορδανίας αλλά και η αδελφή του, η πριγκίπισσα Haya (Χάγια) –που είναι η «δεύτερη» σύζυγος του Εμίρη Μοχάμεντ του Ντουμπάι και μητέρα του 19ου παιδιού του– σπάει τα ταμπού και τις κοινωνικο-θρησκευτικές προκαταλήψεις του αραβικού κόσμου. Εκπροσωπεί τη χώρα της σε διεθνείς ιππικούς αγώνες, σπανίως εμφανίζεται με μαντήλα, φωτογραφίζεται για περιοδικά και εμφανίζεται στα ΜΜΕ χωρίς το επιβαλλόμενο «κάλυμμα» της μουσουλμάνας. Στην τελετή έναρξης των Ολυμπιακών Αγώνων στο Σίδνεϋ το 2000 παρέλασε ως σημαιοφόρος της Ιορδανίας, ένα θέμα που προκάλεσε έντονες συζητήσεις και διατριβές σε πολλές αραβικές χώρες[5]. Σε αυτό το σημείο πρέπει να αναφέρουμε ότι στους Ολυμπιακούς Αγώνες στη Σεούλ το 1988 το Ιράν απείλησε να αποχωρήσει αν οι διοργανωτές δεν τοποθετούσαν άνδρα μπροστά από την αποστολή τους στην τελετή έναρξης, αντί για τη γυναίκα που είχε οριστεί[6]. Η 35χρονη πριγκίπισσα Haya, μέλος της ΔΟΕ από το

[4] Σύμφωνα με στοιχεία της Γενικής Στατιστικής Υπηρεσίας, το ποσοστό αναλφαβητισμού της Ιορδανίας ανέρχεται σε 9,4% (www.jordanembassy.org).

[5] Βλ.: http://antipolon.com/2009/11/_15.html και http://www.tganews.com (Retrieved 25/02/2010).

[6] Αυτή η διαφορά ηλικιών (14-16) στη Β΄ Γυμνασίου οφείλεται στο γεγονός ότι οι μαθήτριες καθυστέρησαν αρχικά να εγγραφούν στο σχολείο ή είχαν μείνει στην ίδια τάξη.

2007, είναι Πρόεδρος της Διεθνούς Ομοσπονδίας Ιππασίας (FEI) και γνωστή ως πρέσβειρα καλής θέλησης του Παγκόσμιου Επισιτιστικού Προγράμματος του ΟΗΕ. Επισκέφτηκε πρόσφατα (12/3/2010) τη χώρα μας με αφορμή την 9η Διεθνή Σύνοδο για προέδρους και διευθυντές Εθνικών Ολυμπιακών Επιτροπών για να συμμετάσχει στη συνάντηση της Επιτροπής της ΔΟΕ για τον Πολιτισμό και την Παιδεία στην Αρχαία Ολυμπία. Παρακολούθησε τις εργασίες της Επιτροπής και συμμετείχε στις συζητήσεις για τη διάδοση της Ολυμπιακής Παιδείας και Εκπαίδευσης σε όλο τον κόσμο[7].

Γυναίκα και αθλητική δραστηριότητα: Μουσουλμάνες αθλήτριες

Η ισλαμική θρησκεία δεν απαγορεύει τη συμμετοχή της γυναίκας στον αθλητισμό, αρκεί να τηρούνται ορισμένες προϋποθέσεις, όπως να μην συναθλείται με άνδρες, να μην παρακολουθείται από άντρες, να μην προβάλλεται στα ΜΜΕ, εκτός αν τηρεί τον επιβαλλόμενο ενδυματολογικό κώδικα και να απέχει από την εξαντλητική φυσική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια των θρησκευτικών νηστειών (Najy, 1995; Yones, 2001; Yones & Ibrahem, 2003). Εντούτοις, αυτοί οι περιορισμοί δεν εμποδίζουν όλες τις μουσουλμάνες να βγαίνουν δυναμικά στο προσκήνιο, όπως δεν εμπόδισαν και εκείνες που βγήκαν στο πολιτικό προσκήνιο.

Μολονότι επικρατεί η άποψη ότι η μουσουλμάνα δεν συμμετέχει στον αγωνιστικό αθλητισμό –ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι στους Ολυμπιακούς Αγώνες του Πεκίνου το 2008, όπου σχεδόν οι μισοί συμμετέχοντες ήταν γυναίκες, οι αθλήτριες από ισλαμικές χώρες αποτελούσαν μια αόρατη μειονότητα–, το ενδιαφέρον και η συμμετοχή μουσουλμάνων γυναικών στον αθλητισμό αυξάνεται αργά αλλά σταδιακά (Benn, Pfister, Jawad & Bailey 2010). Για παράδειγμα, το 2008, για πρώτη φορά, τα Αραβικά Εμιράτα και το Ομάν έστειλαν γυναίκες αθλήτριες στους Ολυμπιακούς του Πεκίνου. Στην Αθήνα το 2004, αθλήτρια από το Ιράν κέρδισε το πρώτο ολυμπιακό μετάλλιο στη σκοποβολή ενώ το Αφγανιστάν, που είχε απεμπλακεί από το καθεστώς των Ταλιμπάν, έστειλε στην ελληνική πρωτεύουσα δύο αθλήτριες και μία αντίστοιχα το Μπαχρέιν. Στους Ολυμπιακούς της Βαρκελώνης το 1992, η Αλγερινή Hassiba Boulmerka κέρδισε την πρωτιά στα 1.500 μέτρα και κατά την επιστροφή της στην Αλγερία χιλιάδες γυναίκες την υποδέχτηκαν στους δρόμους ως εθνική ηρωίδα και την έρραναν με άνθη, γλυκά και σπόρους από άσπρο σιτάρι, ένα έθιμο που παρατηρείται στους γάμους. Αυτή η θερμή υποδοχή ανέδειξε ότι οι μουσουλμάνες στήριζαν αυτήν την «υπέρβαση» στα ήθη και έθιμα, δηλαδή τη συμμετοχή και ορατότητα της γυναίκας στην κοινωνική ζωή. Από την άλλη πλευρά, λίγο μετά την επιστροφή της στην Αλγερία η Boulmerka αντιμετώπισε μια οργάνωση φονταμενταλιστών/φανατικών μουσουλμάνων που απείλησε τη ζωή της επειδή δέχθηκε να τρέξει στους αγώνες φορώντας σορτσάκι, δηλαδή με τα πόδια γυμνά και εκτεθειμένα στα μάτια αλλοθρήσκων. Στη συνέχεια, καταδικάστηκε από φονταμενταλιστές και αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χώρα της για την Ευρώπη. Τέλος, αξίζει να αναφερθεί και η Μαροκινή Nawal El Mouta-

[7] Όσον αφορά στις θρησκευτικές-κοινωνικές επιταγές, αναλυτικότερα βλέπε El-Azhary, 2005; Yones & Ibrahem, 2003.

wakel, που κέρδισε στα 400 μέτρα στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1984.

Όταν επιλέξει η μουσουλμάνα να συμμετάσχει στον αθλητισμό, τα ήθη και έθιμα επιβάλλουν μια «σεμνή» και «συντηρητική» αθλητική ενδυμασία (Αλζιούντ, 2008), όπως προκύπτει και στη συνέχεια της παρούσας έρευνας. Συγκεκριμένα, πρώτον, απαγορεύεται το σορτσάκι, το μαγιό, το κορμάκι κλπ., δεύτερον, πρέπει να διασφαλισθεί το γεγονός ότι δεν θα παρακολουθείται από άνδρες και φυσικά δεν θα συναθλείται με άνδρες. Τρίτον, δεν επιτρέπεται η φωτογράφιση και η τηλεοπτική κάλυψη, εκτός αν η αθλήτρια είναι ντυμένη «σεμνά», σύμφωνα με τα ισλαμικά κριτήρια (Najy, 1995; Yones, 2001; Yones & Ibrahem, 2003). Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι οι αθλήτριες της Ιορδανίας που εκπροσωπούν τη χώρα τους σε αθλητικές διοργανώσεις συνήθως ανήκουν στη χριστιανική μειονότητα και κατά συνέπεια δεν αντιμετωπίζουν τέτοιους περιορισμούς ή είναι μουσουλμάνες που ανήκουν στις υψηλότερες κοινωνικο-οικονομικές τάξεις (Αλζιούντ, 2008).

Η Elham Seyed, 26χρονη μουσουλμάνα αθλήτρια του τάι κβο ντο, το 2008, αντιμετώπισε το δίλημμα να εναντιωθεί στη θρησκεία της όσον αφορά στον ενδυματολογικό κώδικα του Ισλάμ ή να μην πάρει μέρος σε ένα σημαντικό τουρνουά στον Καναδά. Πριν από δυο χρόνια στο Κεμπέκ μουσουλμάνες αθλήτριες είχαν αποβληθεί/αποκλειστεί από τουρνουά ποδοσφαίρου και από τουρνουά του τάι κβο ντο επειδή φορούσαν τις μαντήλες τους. Οι διοργανωτές επικαλέστηκαν ως επιχείρημα ότι υπάρχουν κίνδυνοι για την ασφάλεια των αθλητριών επειδή η μαντήλα έχει μεγάλο μήκος και βρίσκεται έξω από τα ρούχα. Η Elham Seyed λοιπόν –καθώς οι κανονισμοί απαγόρευαν στις μουσουλμάνες να παίζουν σπορ με μαντήλες– σχεδίασε μια ελαστική μαντήλα που την ονόμασε *ReSport* και θα διατίθεται σύντομα στην αγορά (Εικόνα 1). Αυτή η μαντήλα αποτελεί μέρος μιας εσωτερικής μπλούζας και καλύπτει το κεφάλι αφήνοντας ελεύθερο το πρόσωπο. Εκείνη την περίοδο η επαρχία του Κεμπέκ είχε θέσει το θέμα της εξωτερικής εμφάνισης των μειονοτήτων και κατά πόσο θα έπρεπε να σέβεται, να υποχωρεί και να αποδέχεται τις θρησκευτικές και πολιτιστικές ιδιαιτερότητες. Έτσι, η ελαστική μαντήλα θεωρήθηκε ασφαλής για

Εικόνα 1. Ειδική αθλητική μαντήλα για μουσουλμάνες: ReSport.

τις αθλήτριες και τους επιτράπηκε να παίξουν[8].

«Προτιμότερο μια κοινωνία των δύο φύλων παρά μία *unisex* κοινωνία»

Ερμηνευτές του Κορανίου επισημαίνουν ότι εκτός από το πρόσωπο και τα χέρια, η έφηβη πρέπει να καλύπτει και τα άλλα μέλη του σώματός της (Αλζιούντ, 2008). Οι κοινωνικο-θρησκευτικές επιταγές προσδιορίζουν ότι η ενδυμασία των μουσουλμάνων γυναικών, για να μην προκαλούν το αντίθετο φύλο, πρέπει να καλύπτει ολόκληρο το σώμα και το πρόσωπο (Yones, 2001; Mansour, 2000), και όχι μόνο. Σύμφωνα με χαντίθ «η ενδυμασία των γυναικών δεν πρέπει να προκαλεί ούτε και τις ίδιες τις γυναίκες» (Αλζιούντ, 2008). Τα ήθη και τα έθιμα απαγορεύουν τις «τολμηρές» εμφανίσεις, ακόμη κι όταν οι γυναίκες βρίσκονται μεταξύ τους, έτσι ώστε να μην καλλιεργούνται σεξουαλικές επιθυμίες, να μην στιγματίζονται κοινωνικά και να μην «ντροπιάζουν» την οικογένειά τους (Αλζιούντ, 2008).

Οι Yones και Ibrahem (2003) υπογραμμίζουν ότι «τα κορίτσια μας για να γυμνάζονται και να αθλούνται άνετα και εμείς να έχουμε το κεφάλι μας ήσυχο, πρέπει να φοράνε φαρδιά και συντηρητικά ενδύματα και να γυμνάζονται μακριά από τα βλέμματα των αρρωστημένων». Ο Yones (2001), στη μελέτη του για τον ρόλο του αθλητισμού στον περιορισμό των σεξουαλικών επιθυμιών, αναφέρει, μεταξύ άλλων, πως «όταν οι άνθρωποι αθλούνται με τον τρόπο που παρατηρείται σήμερα [στις δυτικές κοινωνίες] είναι αναπόφευκτη αφενός η διάλυση της κοινωνίας και αφετέρου η απώλεια της ταυτότητάς μας ως Άραβες και μουσουλμάνους». Η Al-Faruqi (1984) στο έργο της «Οι Γυναίκες στην Κορανική Κοινωνία» ("Women in a Qur'anic Society") παρατηρεί ότι προτιμότερο «μία κοινωνία των δύο φύλων, παρά μία unisex κοινωνία» όπως αυτή εμφανίζεται στις δυτικές κοινωνίες με κοινά για άνδρες και γυναίκες ενδυμασίες, υποδήματα, κομμώσεις κτλ. Ο Ibn Taemea, που θεωρείται διακεκριμένος ιμάμης του ισλαμικού κόσμου, τονίζει ότι, μολονότι ο αθλητισμός αποτελεί μια διαπαιδαγώγηση σωματική, ηθική και ψυχική, τα γυμνά σώματα και τα προκλητικά ρούχα σε κάποια αθλήματα, όπως στην ενόργανη γυμναστική, έχουν καταστρέψει την ηθική και τις αξίες του ανθρώπου (Αλζιούντ, 2008).

Μεθοδολογία της έρευνας

Για τη διεξαγωγή της μελέτης διανεμήθηκαν 2.000 ερωτηματολόγια σε 1.000 μαθήτριες και 1.000 κηδεμόνες/γονείς. Αναλυτικότερα, τα 1.000 ερωτηματολόγια δόθηκαν σε μαθήτριες ηλικίας 14-16 ετών, εκ των οποίων οι 580 προέρχονταν από αστικές περιοχές και οι υπόλοιπες 420 από αγροτικές. Οι 580 μαθήτριες των αστικών περιοχών πήγαιναν σε δημόσια σχολεία του Νομού Zarka και οι υπόλοιπες 420 που ανήκαν στις αγροτικές περιοχές φοιτούσαν σε δημόσια σχολεία του Νομού *Mafrak*. Το υλικό επιλέχτηκε από τον πληθυσμό των μαθητριών της Ιορδανίας της Β΄ Γυμνασίου, ηλικίας 14-16 ετών[9]. Αποκλείστηκαν από την επιλογή οι μαθήτριες της Γ΄ Γυμνάσιου και Α΄ Λυκείου, επειδή οι πε-

[8] Βλ. ρεπορτάζ του Γ. Μπίστη, «Η Γυναίκα στον Κόσμο του Ισλάμ», Φωνή της Αμερικής, 09-03-2007 (http://www.voanews.com/greek/archive/2007-03/2007-03-09).

[9] Αυτή η διαφορά ηλικιών (14-16) στη Β΄ Γυμνασίου οφείλεται στο γεγονός ότι οι μαθητές καθυστέρησαν αρχικά να εγγραφούν στο σχολείο ή είχαν μείνει στην ίδια τάξη.

ρισσότερες είχαν ήδη εγκαταλείψει το σχολείο ή εκείνες που συνέχιζαν να παρακολουθούν ήταν προσανατολισμένες στην απόκτηση του απολυτηρίου τους και ο αθλητισμός δεν αποτελούσε πεδίο του ενδιαφέροντός τους, καθώς δεν συμμετείχαν ούτε στο σχολικό μάθημα της γυμναστικής, κ.ά. Το δείγμα των 1.000 κηδεμόνων/γονέων των μαθητριών που συμμετείχαν στη μελέτη, ήταν παρόμοια ποσοτικά κατανεμημένο στους Νομούς Zarka και Mafrak και το ερωτηματολόγιο που τους δόθηκε είχε κάποιες διαφοροποιήσεις. Θα πρέπει να τονιστεί ότι, σύμφωνα με την ιορδανική νομοθεσία και τον υπ' αριθμόν Νόμο 34 του 1973, ως κηδεμόνας ορίζεται ο πατέρας, ενώ σε περίπτωση θανάτου ή απουσίας του για οποιονδήποτε λόγο η αρμοδιότητα αυτή μεταβιβάζεται στον μεγαλύτερο σε ηλικία γιο του. Βάσει αυτής της νομοθεσίας η μητέρα δεν αναγνωρίζεται ως κηδεμόνας της κόρης της (Αλζιούντ, 2008).

Όσον αφορά στο ερωτηματολόγιο –στο οποίο οι μαθήτριες απάντησαν σε 21 ερωτήσεις και οι κηδεμόνες τους σε 33 από το σύνολο των 39 ερωτήσεων–, αυτό συντάχθηκε με βάση τα αποτελέσματα της πιλοτικής μελέτης που προηγήθηκε προς τους συμμετέχοντες υπό τη μορφή συνέντευξης. Οι ερωτήσεις που χρησιμοποιήθηκαν ήταν κλειστού τύπου, οι οποίες μπορούσαν να απαντηθούν με ένα «ναι» ή «όχι» και αντίστοιχα ανοιχτού τύπου, οι οποίες έπονταν των ερωτήσεων κλειστού τύπου, ώστε οι απαντήσεις που δίνονταν να αιτιολογούνται και να παρέχουν επαρκή και πλήρη πληροφόρηση όσον αφορά στα ήθη και έθιμά τους. Σχετικά με το ερωτηματολόγιο των κηδεμόνων/γονέων, καθώς παρατηρήθηκε μεγάλος αναλφαβητισμός, συμπληρώθηκε από τον ίδιο τον ερευνητή. Κατά τη σύνταξη των ερωτήσεων που απευθύνονταν στους κηδεμόνες δόθηκε ιδιαίτερη έμφαση στη γνώμη, την αντίληψη και τη δυνατότητα που έχει ένας κηδεμόνας –εντός των πλαισίων της συγκεκριμένης κοινωνίας– να προσφέρει στην κόρη του την ευκαιρία συμμετοχής στην αθλητική δραστηριότητα.

Το ερωτηματολόγιο των συμμετεχόντων περιελάμβανε τις ακόλουθες βασικές κατηγορίες/ενότητες ερωτήσεων: α) Τα ιορδανικά ήθη και έθιμα και η ελευθερία επιλογής (ερωτήσεις 1-6 που απευθύνονταν στις μαθήτριες και στους κηδεμόνες τους), β) η σημασία της εκπαίδευσης και της μόρφωσης για το κορίτσι της ιορδανικής κοινωνίας (η ερώτηση 7 απευθύνεται μόνο στους κηδεμόνες, η 8 στις μαθήτριες και οι ερωτήσεις 9-11 και στις δύο κοινωνικές ομάδες, γ) η θέση του κοριτσιού στην οικογένεια και στην ιορδανική κοινωνία (ερωτήσεις 12-14, απευθύνονται μόνο στους κηδεμόνες), δ) αθλητική δραστηριότητα στην ιορδανική κοινωνία (ερωτήσεις 15-23, απευθύνονται και στις δύο κοινωνικές ομάδες, ε) ελεύθερος χρόνος και αθλητισμός: οικογένεια και ενθάρρυνση για άθληση (ερωτήσεις 24-27, απευθύνονται στις μαθήτριες), στ) βαθμός προσκόλλησης των Ιορδανών στα ήθη και τα έθιμα (ερωτήσεις 28-39, απευθύνονται μόνο στους κηδεμόνες).

Σχετικά με τις ερωτήσεις των ερωτηματολογίων ενδεικτικά αναφέρονται τα παρακάτω:

Ι. Κηδεμόνες

- Σας αρέσει ο αθλητισμός και η άθληση;
- Παρακολουθείτε αθλητικές εκπομπές και αθλητικές δραστηριότητες στα ΜΜΕ;
- Συμμετέχετε σε κάποια αθλητική δραστηριότητα;
- Επιτρέπετε στην κόρη σας να συμμετέχει στο σχολικό μάθημα της γυμναστικής/φυσικής αγωγής (ΦΑ);
- Λόγοι απαγόρευσης.
- Επιτρέπετε στην κόρη σας να φορά α-

θλητική ενδυμασία;
- Επιλογή αθλητικής ενδυμασίας.
- Λόγοι απαγόρευσης.
- Επιτρέπετε στην κόρη σας να αθλείται εκτός του σχολικού μαθήματος της ΦΑ;
- Λόγοι απαγόρευσης να γυμνάζεται εκτός του μαθήματος της ΦΑ κλπ.

ΙΙ. Μαθήτριες
- Σας αρέσει ο αθλητισμός και η άθληση;
- Συμμετέχετε στο σχολικό μάθημα της ΦΑ;
- Λόγοι απαγόρευσης.
- Εκτός από το μάθημα της φυσικής αγωγής σας επιτρέπουν οι γονείς σας ν' αθλείστε εκτός του σχολικού πλαισίου;
- Λόγοι απαγόρευσης.
- Ποια αθλητική δραστηριότητα θα επιλέγατε ή θα σας ενδιέφερε αν σας το επέτρεπαν;
- Πώς περνάτε τον ελεύθερο χρόνο σας; κ.ά. (Πίν. 1-4).

Το ερωτηματολόγιο χρησιμοποιείται ως κύριο όργανο συλλογής πρωτογενών στοιχείων. Ο τύπος της δημοσκόπησης ήταν «περιγραφική», η οποία χρησιμοποιείται όταν δεν μπορεί να μετρηθεί το κάθε ένα στοιχείο του πληθυσμού κι έτσι επιλέγεται ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα και στη συνέχεια πραγματοποιούνται γενικεύσεις και αναφορές σε όλον τον πληθυσμό, από τον οποίο έγινε η αρχική επιλογή του δείγματος (Καμπίτσης & Χαραχούσου, 1999). Χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της τυχαίας δειγματοληψίας (Τηλικίδου, 2002), λαμβάνοντας υπόψη την αντιπροσωπευτικότητα και αμεροληψία που πρέπει να διέπει το δείγμα της έρευνας, προκειμένου τα αποτελέσματά της να είναι αξιόπιστα. Η δειγματοληπτική έρευνα διακρίνεται σε περιγραφική και επεξηγηματική (Φίλιας, 1996; Κυριαζή, 2002). Περιγραφική, διότι στόχος είναι η καταγραφή συγκεκριμένων απόψεων, πεποιθήσεων και χαρακτηριστικών του πληθυσμού και επεξηγηματική, με στόχο την επεξήγηση των αιτιατών σχέσεων που οδήγησαν στη διατύπωση των συγκεκριμένων τάσεων. Η μέθοδος της δειγματοληψίας συνίστατο από τα ακόλουθα επιμέρους στάδια:

α) *Δειγματοληπτικό πλαίσιο*: ο κατάλογος με τα καταγεγραμμένα στοιχεία του πληθυσμού: χρησιμοποιήθηκαν οι σχολικοί κατάλογοι των εγγεγραμμένων μαθητριών στα γυμνάσια της Ιορδανίας, ενώ οι γονείς/κηδεμόνες εντοπίσθηκαν μέσω των ίδιων των μαθητριών.

β) *Δειγματοληπτική μονάδα*: τα γυμνάσια στα οποία φοιτούσαν οι μαθήτριες και οι οικίες των γονέων τους.

γ) *Επιλογή μεθόδου δειγματοληψίας*: οι μαθήτριες επιλέχτηκαν με τη *Μέθοδο της τυχαίας δειγματοληψίας* (Τηλικίδου, 2002). Λόγω του μεγάλου αριθμού σχολείων (80 δημόσια σχολεία) που υπήρχαν στην αστική κοινωνία της Ιορδανίας, καθορίστηκε ένα 10% επί του καθορισμένου πληθυσμού.

δ) Όσον αφορά στην επαρχία, για το δείγμα της έρευνας εφαρμόστηκε η *«απευθείας επιλογή δείγματος»* (Τηλικίδου, 2002), με την επιλογή μόνο των γυμνασίων που βρίσκονται κοντά στην πόλη, τα οποία ανήκαν στον Νομό Mafrak, προκειμένου στο υλικό της έρευνας να συμπεριλαμβάνονται και κορίτσια. Παρατηρήθηκε ότι όσο απομακρυσμένα ήταν τα δημόσια σχολεία της επαρχίας από την πόλη, δεν υπήρχαν μαθήτριες εγγεγραμμένες στη δημόσια εκπαίδευση.

Για την επεξεργασία των απαντήσεων εφαρμόστηκε περιγραφική, ερμηνευτική μη παραμετρική ανάλυση των δεδομένων. Επίσης, η χρήση της επαγωγικής μεθόδου ήταν σημαντική, γιατί συνήθως καταλήγει σε υποθέσεις και θεωρίες οι οποίες προκύπτουν ως αποτέλεσμα των παρατηρήσεων (Καμπίτσης & Χαραχούσου,

1999). Η μέθοδος αυτή έχει ως σκοπό όχι μόνο την περιγραφή, αλλά και την εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων, ενώ πρωτίστως στοχεύει στη συγκρότηση των στοιχείων κι έπειτα στην κατάταξη και την εξήγηση αυτών (Κυριαζή, 2002). Η κατανομή της συχνότητας υπολογίσθηκε με τον τύπο της σχετικής (εκατοστιαίας) συχνότητας: $\%f_k = (f_k / N (100)$, όπου $\%f_k$ το ζητούμενο ποσοστό, f_k η σχετική συχνότητα και N το μέγεθος του δείγματος (Βαγενάς, 1997).

Για την ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το στατιστικό πακέτο SPSS v.15: επίπεδο σημαντικότητας ορίστηκε το $p<.05$.

Αποτελέσματα – Συζήτηση

Εμπόδια στην αθλητική ενασχόληση στην Ιορδανία

Τα αποτελέσματα της παρούσας έρευνας που πραγματοποιήθηκε στην Ιορδανία, ενισχύουν τις σχετικές απόψεις που αναφέρθηκαν βιβλιογραφικά (Αλζιούντ, 2008). Η ιορδανική κοινωνία γενικότερα αντιτίθεται στην ενασχόληση των κοριτσιών και των γυναικών με τα σπορ, επισημαίνοντας ότι η αθλητική δραστηριότητα προσδίδει αντρικό χαρακτήρα, επηρεάζει τη γονιμότητα, καλλιεργεί ανδρικές συμπεριφορές και ειδικά η έντονη άσκηση μπορεί να καταστρέψει την «τιμή», την «αγνότητα» (παρθενικότητα) του κοριτσιού και της γυναίκας. Επομένως, η ενασχόληση με τον αθλητισμό γίνεται αντιληπτή από την ιορδανική κοινωνία ως μία ανώφελη δραστηριότητα και η πλειοψηφία των κηδεμόνων/γονέων των μαθητριών που συμμετείχαν στην έρευνα δεν υποστηρίζει την ενασχόληση των θυγατέρων τους με τον αθλητισμό, εκτός αν περιορίζεται στο σχολικό πλαίσιο, δηλαδή στο μάθημα της ΦΑ (Πίν. 3), το οποίο είναι υποβαθμισμένο στην Ιορδανία και ιδιαίτερα στην αγροτική κοινωνία.

Το μάθημα της ΦΑ στα δημόσια σχολεία της Ιορδανίας θεωρείται ασήμαντο μάθημα και δεν υπολογίζεται στην τελική βαθμολογία της σχολικής επίδοσης. Συμπεριλαμβάνεται στο σχολικό πρόγραμμα, αλλά μόνο μία ώρα την εβδομάδα και διδάσκεται την τελευταία ώρα της ημέρας συνήθως από εκπαιδευτικούς άλλων κατευθύνσεων –εάν και εφόσον έχουν ελεύθερο χρόνο– και όχι από καθηγητές ΦΑ. Μάλιστα, πολλές μαθήτριες επιλέγουν να μην συμμετέχουν.

Όπως διαπιστώθηκε από τα αποτελέσματα της παρούσας μελέτης, οι κηδεμόνες επέτρεπαν την άσκηση στις κόρες τους σε σχολικό πλαίσιο (Πίν. 3) που αποτελούσε για πολλές μαθήτριες τη μοναδική ευκαιρία να μυηθούν ή να συμμετάσχουν σε αθλητική δραστηριότητα, μία δυνατότητα που χανόταν εξαιτίας της υποβάθμισης του μαθήματος. Παρατηρήθηκε, επίσης, ότι μέσω του αθλητισμού το άτομο αποπροσανατολιζόταν από τα καθήκοντά του και ειδικά η γυναίκα, η οποία καλείται να τηρεί ένα πλήθος κοινωνικών κανόνων και θρησκευτικών επιταγών[10] που έρχονταν σε ρήξη με την αθλητική δραστηριότητα. Η ίδια η γυναίκα αρνιόταν να εμφανιστεί με αθλητική αμφίεση και να εκτεθεί στη θέα των ανδρών. Ο οικογενειακός και κοινωνικός περίγυρος φρόντιζε να καλλιεργεί στάσεις και αντιλήψεις στα κορίτσια, από μικρή ηλικία, προκειμένου μεγαλώνοντας και διαβαίνοντας την εφηβεία να απομακρυνθούν πλήρως από κοινές δραστηριότητες με αγόρια, και ιδιαί-

[10] Όσον αφορά στις θρησκευτικές-κοινωνικές επιταγές, αναλυτικότερα βλέπε El-Azhary, 2005; Yones & Ibrahem, 2003.

Πίνακας 1. Επιθυμία για άθληση των μαθητριών και των κηδεμόνων/γονέων

Ερώτηση **Σας αρέσει ο αθλητισμός και η άθληση;**	**Περιφέρεια** (αγροτική κοινωνία)				**Πόλη** (αστική κοινωνία)			
	Ναι	%	Όχι	%	Ναι	%	Όχι	%
Μαθήτριες	410	(98%)	10	(2%)	500	(91%)	80	(9%)
Κηδεμόνες	90	(23%)	300	(77%)	260	(48%	280	(52%)

Πίνακας 2. Επιλογή αθλητικής δραστηριότητας

Επιλογές	**Μαθήτριες**				**Κηδεμόνες**			
	Περιφέρεια		**Πόλη**		**Περιφέρεια**		**Πόλη**	
Πετοσφαίριση	90	17%	110	13%	–	–	122	55%
Χειροσφαίριση	180	23%	250	28%	–	–	–	–
Καλαθοσφαίριση	40	5%	90	11%	–	–	40	18%
Κολύμβηση	30	4%	50	6%	–	–	–	–
Στίβος	310	39%	220	23%	30	26%	20	9%
Ενόργανη Γυμναστική	–	–	60	7%	–	–	–	–
Ποδόσφαιρο	–	–	–	–	85	73%	44	81%
Γενικές Ασκήσεις	130	11%	100	10%	–	–	–	–

τερα την ενασχόληση με οποιαδήποτε μορφή άθλησης ή φυσικής δραστηριότητας. Ωστόσο, οι μαθήτριες που συμμετείχαν στην έρευνα δηλώνουν ότι τους αρέσει ο αθλητισμός (Πίν. 1) και αν τους δινόταν η δυνατότητα και η ευκαιρία θα επέλεγαν κάποια αθλητική δραστηριότητα. Στην ερώτηση «Ποια αθλητική δραστηριότητα θα επιλέγατε ή θα σας ενδιέφερε» οι μαθήτριες της αγροτικής κοινωνίας προτίμησαν τον στίβο και εκείνες της πόλης τη χειροσφαίριση (Πίν. 2). Επίσης, το 90,5% των μαθητριών της περιφέρειας και το 64% των μαθητριών της πόλης δήλωσαν ότι δεν τους επέτρεπαν οι κηδεμόνες/γονείς τους να γυμνάζονται ή να αθλούνται εκτός του σχολικού πλαισίου, δηλαδή μόνο μέσω του μαθήματος της ΦΑ (Πίν. 3). Τα ήθη και έθιμα καταγράφτηκαν ως «το πρώτο εμπόδιο» στην άθληση εκτός σχολείου (Πίν. 4).

Από τα αποτελέσματα της έρευνας φάνηκε ότι ο βαθμός υιοθέτησης των στάσεων και αντιλήψεων για τη γυναικεία άθληση διαφοροποιείται μεταξύ της αστικής και αγροτικής κοινωνίας. Οι κηδεμόνες της επαρχίας απαγόρευαν στις κόρες τους να γυμνάζονται πέρα από το σχολικό μάθημα της γυμναστικής, ενώ οι γονείς της πόλης το επέτρεπαν (Πίν. 4). Οι κηδεμόνες απέτρεπαν ακόμα και τις ελάχιστες μαθήτριες που ασχολούνται με τον αθλητισμό από το να ταξιδέψουν μόνες για να εκπροσωπήσουν τον νομό τους σε κάποια αθλητική διοργάνωση.

Στο ερώτημα για την αθλητική ενδυμασία, η πλειονότητα των κηδεμόνων, το 85% της αγροτικής κοινωνίας και το 100% της αστικής κοινωνίας, δήλωσε ότι επιτρέπουν στις κόρες τους να εμφανίζονται με την αθλητική ενδυμασία, αλλά μόνο στο σχολικό πλαίσιο, δηλαδή κατά τη διάρκεια

Πίνακας 3. Άθληση εκτός μαθήματος ΦΑ

Ερωτηθέντες – Ερώτηση	Περιφέρεια				Πόλη			
	Αριθμός απαντήσεων				Αριθμός απαντήσεων			
	Ναι	Όχι	Ναι %	Όχι %	Ναι	Όχι	Ναι %	Όχι %
Μαθήτριες: Εκτός από τη συμμετοχή στο μάθημα της ΦΑ; σου επιτρέπουν οι γονείς σου ν' αθλείσαι;	40	380	9,5%	90,5%	210	370	36%	64%
Κηδεμόνες: Επιτρέπετε στην κόρη σας να αθλείται εκτός του μαθήματος της ΦΑ;	30	390	8%	92%	460	80	85%	15%

Πίνακας 4. Λόγοι απαγόρευσης να γυμνάζονται εκτός του μαθήματος της ΦΑ

Επιλογές	Μαθήτριες				Κηδεμόνες			
	Περιφέρεια		Πόλη		Περιφέρεια		Πόλη	
	Αριθμός απαντήσεων %				Αριθμός απαντήσεων %			
	X	%	X	%	X	%	X	%
Δεν υπάρχει κατάλληλος/ειδικός χώρος αποκλειστικά για κορίτσια	200	28%	–	–	100	21%	–	–
Δεν υπάρχει γυμνάστρια ή καθηγήτρια ΦΑ	–	–	–	–	–	–	–	–
Ελλιπής υλικοτεχνική υποδομή	100	14%	70	19%	–	–	90	48%
Τα ήθη και έθιμα δεν μας το επιτρέπουν	350	49%	210	58%	300	65%	155	61%
Δεν ενδιαφέρομαι να αθλούμαι, δεν μ' ενδιαφέρει η άθληση εκτός του μαθήματος της ΦΑ	30	4%	70	19%	–	–	–	–
Δεν θέλω να αθλείται η κόρη μου (ή διαφωνούν οι γονείς μου)	30	4%	10	3%	60	1,5%	10	8%
Άλλοι λόγοι	–	–	–	–	–	–	–	–

του μαθήματος της γυμναστικής. Αυτό δεν αποτελεί έκπληξη, επειδή εντός του σχολικού βίου τηρούνται πιστά τα θρησκευτικά ήθη και έθιμα, για τον λόγο αυτό στο μάθημα της ΦΑ συμμετέχουν μόνο κορίτσια. Στο ερώτημα που αφορά στο είδος

της αθλητικής ενδυμασίας οι κηδεμόνες της αγροτικής και της αστικής κοινωνίας επέλεξαν την απάντηση «παντελόνι και μπλουζάκι» σε ποσοστό 90% και 72% αντίστοιχα. Η επιλογή «φούστα και μπλουζάκι» συγκέντρωσε μόνο το ποσοστό 9% επί του συνόλου των απαντήσεων των κηδεμόνων της περιφέρειας (αγροτική κοινωνία) και 28% επί του συνόλου των απαντήσεων των κηδεμόνων της πόλης (αστικής κοινωνίας). Σχετικά με τις επιλογές των μαθητριών, αυτές δεν διέφεραν από εκείνες των κηδεμόνων/γονέων τους.

Όπως διαπιστώθηκε στην παρούσα έρευνα, η γυναίκα της επαρχίας διέφερε σε πολλά σημεία από τη γυναίκα της πόλης. Για παράδειγμα, οι μαθήτριες της επαρχίας –όπως και οι μαθητές– έχουν λιγότερες ευκαιρίες πρόσβασης στην παιδεία σε σχέση με τις μαθήτριες των πόλεων επειδή πρώτον, υπολογίζονται στην οικογένεια ως εργατικά χέρια, δεύτερον, τα εκπαιδευτικά ιδρύματα των επαρχιών είναι σαφώς λιγότερα από εκείνα της πόλης και τρίτον, τα μέσα μεταφοράς περιορισμένα. Παρατηρήθηκε επίσης ότι μετά το λύκειο δεν σκοπεύουν να συνεχίσουν τις σπουδές τους και ειδικά εκείνες των αγροτικών κοινωνιών λόγω των απαγορεύσεων και επιταγών που πηγάζουν από τα θρησκευτικά ήθη και έθιμα, όπως η απαγόρευση εξόδου από την οικία χωρίς συνοδό και η προοπτική του γάμου μετά τη βασική εκπαίδευση. Η πλειοψηφία των μαθητριών που συμμετείχαν στην έρευνα δήλωσαν ότι περνούν τον ελεύθερο χρόνο τους είτε στο σπίτι με την οικογένειά τους, είτε μπροστά στην τηλεόραση. Εντούτοις, μόνο 12% των μαθητριών της αγροτικής κοινωνίας και 36% της αστικής παρακολουθούσαν αθλητικές εκπομπές στην τηλεόραση. Από τη σύγκριση των απαντήσεων των μαθητριών της αγροτικής και της αστικής κοινωνίας φάνηκε ότι η πλειοψηφία δεν παρακολουθούσε αθλητικές εκπομπές σε αντίθεση με τους αρσενικούς κηδεμόνες τους. Συγκεκριμένα, το 88% των μαθητριών της αγροτικής και το 64% της αστικής κοινωνίας δήλωσαν ότι δεν παρακολουθούν αθλητικές εκπομπές. Στις απαντήσεις των κηδεμόνων διαπιστώθηκε διαφορά της τάξης του 25%. Το 77% των κηδεμόνων της περιφέρειας και 52% της πόλης απάντησαν ότι παρακολουθούσαν αθλητικές εκπομπές.

Στην ερώτηση «Σας αρέσει ο αθλητισμός και η άθληση;» δεν σημειώθηκε σημαντική διαφορά μεταξύ των μαθητριών της πόλης και εκείνων της περιφέρειας, καθώς το 98% των μαθητριών της αγροτικής κοινωνίας και 91% των μαθητριών της πόλης απάντησαν θετικά (2% και 9% αντίστοιχα απάντησαν αρνητικά). Ωστόσο, παρατηρήθηκε μεγάλη διαφορά απόψεων μεταξύ των μαθητριών και των κηδεμόνων/γονέων τους, τόσο στην περιφέρεια όσο και στην πόλη. Διαπιστώθηκε ότι το 77% των κηδεμόνων της περιφέρειας και 52% της πόλης είχαν αρνητική στάση όσον αφορά στην άθληση (Πίν. 1).

Στην ερώτηση «Ποια αθλητική δραστηριότητα θα επιλέγατε ή θα σας ενδιέφερε;» φάνηκε μεγάλη διαφοροποίηση μεταξύ των επιλογών των μαθητριών και εκείνων των αρσενικών κηδεμόνων/γονέων τους. Ως πρώτη επιλογή προτίμησης των μαθητριών (39%) της αγροτικής κοινωνίας ήταν ο στίβος. Ακολουθούσαν με 23% η χειροσφαίριση, 17% η πετοσφαίριση και 11% οι γενικές ασκήσεις. Στις απαντήσεις των μαθητριών της πόλης διαπιστώθηκε ως πρώτη προτίμηση η χειροσφαίριση με ποσοστό 26%. Το 23% δήλωσε ότι προτιμά τον στίβο, το 13% την πετοσφαίριση, το 11% την καλαθοσφαίριση, το 10% γενικές ασκήσεις, το 7% την ενόργανη γυμναστική και 6% την κολύμβηση. Το ποδόσφαι-

ρο αποκλείστηκε από το σύνολο των επιλογών των μαθητριών. Όσον αφορά στους κηδεμόνες, εκείνοι της αγροτικής κοινωνίας επέλεξαν μόνο δύο αθλήματα (73% το ποδόσφαιρο και 26% τον στίβο), ενώ οι κηδεμόνες της αστικής κοινωνίας επέλεξαν τέσσερα (81% το ποδόσφαιρο, 55% την πετοσφαίριση, 18% την καλαθοσφαίριση και μόνο 9% τον στίβο) (Πίν. 2).

Παρατηρήθηκε ότι οι μαθήτριες, τόσο στην περιφέρεια όσο και στην πόλη, δεν συμμετείχαν στον αθλητισμό, δεν γυμνάζονταν επαρκώς, παρά μόνο στο πλαίσιο του σχολικού μαθήματος της ΦΑ/γυμναστικής. Το 90,5% των μαθητριών της περιφέρειας και το 64% των μαθητριών της πόλης δήλωσαν ότι δεν τους επέτρεπαν οι γονείς τους να αθλούνται εκτός σχολικού πλαισίου. Όσον αφορά στις απαντήσεις των κηδεμόνων στην αγροτική και την αστική κοινωνία στο ερώτημα «Επιτρέπετε στην κόρη σας να αθλείται εκτός του μαθήματος της ΦΑ;» το 92% των κηδεμόνων της περιφέρειας/υπαίθρου απάντησε «όχι», σε αντίθεση με τους κηδεμόνες της πόλης που το 85% απάντησε «ναι», δηλαδή επέτρεπαν στις κόρες τους να αθλούνται. Αναμφισβήτητα, υπάρχει μεγάλη διαφορά στάσεων (Πίν. 3).

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των μαθητριών της αγροτικής και της αστικής κοινωνίας, το κύριο εμπόδιο στην άθληση ήταν «τα ήθη και έθιμα» με ποσοστό 49% και 58% αντίστοιχα. Οι μαθήτριες της περιφέρειας κατέγραψαν ως δεύτερη αιτία αποκλεισμού από την αθλητική δραστηριότητα, με ποσοστό 28%, «την έλλειψη κατάλληλου χώρου αποκλειστικά για κορίτσια», παράγοντας που μπορεί επίσης να συμπεριληφθεί στα ήθη και έθιμα, δηλαδή στις κοινωνικο-θρησκευτικές επιταγές. Ακολουθούσε «η ελλιπής υλικοτεχνική υποδομή» με τα ποσοστά των 14% και 19% (μαθήτριες της περιφέρειας και της πόλης αντίστοιχα). Στην τέταρτη θέση των επιλογών βρισκόταν η απάντηση «δεν ενδιαφέρομαι να αθλούμαι εκτός από το μάθημα της ΦΑ» με 4% και 19% για τις μαθήτριες της αγροτικής και της αστικής κοινωνίας αντίστοιχα, ενώ με 4% και 3% επιλέχθηκε η αρνητική στάση των γονέων (Πίν. 4).

Σε αυτό το σημείο αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί κηδεμόνες κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων παρατήρησαν ότι *«ο αθλητισμός είναι μόνο για τα αγόρια και χάσιμο χρόνου για τα κορίτσια»*, όπως διαφαίνεται και από τον πίνακα 3.

Συμπεράσματα – Προτάσεις

Οι λόγοι που απομακρύνουν, αποθαρρύνουν ή αποκλείουν το κορίτσι και τη γυναίκα της Ιορδανίας από την αθλητική δραστηριότητα εντοπίζονται κυρίως στις εθνικο-θρησκευτικές δομές, δηλαδή στα ήθη και έθιμα και όχι αποκλειστικά στην ανεπάρκεια της υλικοτεχνικής υποδομής. Η υποβάθμιση του μαθήματος της ΦΑ στη δημόσια εκπαίδευση της Ιορδανίας, η έλλειψη αθλητικών χώρων αποκλειστικά για κορίτσια και γυναίκες, η ανεπάρκεια «κατάλληλης» αθλητικής ενδυμασίας και η έλλειψη αθλητικής κουλτούρας γενικότερα, αποτελούν σοβαρά εμπόδια για τη συμμετοχή των κοριτσιών και των γυναικών στον αθλητισμό. Για να εισχωρήσουν αργά και σταδιακά τα κορίτσια και οι γυναίκες της Ιορδανίας στην αθλητική δραστηριότητα απαιτείται:

Πρώτον, το σχολικό μάθημα της γυμναστικής να αναβαθμιστεί και να συμπεριληφθεί επίσημα στο σχολικό πρόγραμμα ως υποχρεωτικό μάθημα, ξεκινώντας από το δημοτικό, και δεύτερον, να διδάσκεται από μουσουλμάνα καθηγήτρια ΦΑ. Σήμερα στην Ιορδανία παραμένει ανεκμετάλλευτη η μοναδική ευκαιρία που επιτρέπουν οι κηδεμόνες/γονείς στις κόρες

τους να μυηθούν και να συμμετέχουν σε αθλητική δραστηριότητα. Το σχολικό πλαίσιο αποτελεί για τον κηδεμόνα/γονέα τον καταλληλότερο χώρο για άθληση, επειδή η κόρη τους βρίσκεται μακριά από τα μάτια των αρσενικών και υπό την επιτήρηση των καθηγητών/τριών και των συμμαθητριών της. Τρίτον, απαιτείται η προώθηση της επιστήμης ΦΑ στις μουσουλμάνες γυναίκες, δηλαδή η προετοιμασία, η εκπαίδευση και η στήριξη μουσουλμάνων καθηγητριών ΦΑ και προπονητριών. Όπως παρατηρήθηκε επανειλημμένα στην έρευνα, τόσο τα κορίτσια όσο και οι κηδεμόνες απέκλεισαν το ενδεχόμενο να διδάσκονται το μάθημα της ΦΑ από άνδρα καθηγητή ΦΑ ή από μη-μουσουλμάνα.

Στα περισσότερα σχολεία της Ιορδανίας υπάρχουν μόνο άνδρες εκπαιδευτικοί, επομένως πολλές μαθήτριες (και μαθητές) τείνουν να αποφεύγουν το μάθημα της γυμναστικής, το οποίο, όπως αναφέρθηκε, δεν είναι υποχρεωτικό και διδάσκεται μόνο μία φορά την εβδομάδα από εκπαιδευτικούς άλλων κατευθύνσεων στον ελεύθερό τους χρόνο. Τέταρτον, αναγκαία θεωρείται η δημιουργία «κατάλληλων» αθλητικών εγκαταστάσεων, γυμναστηρίων κλπ. και εκτός σχολικού πλαισίου. Δηλαδή, αθλητικοί χώροι αποκλειστικά για κορίτσια και γυναίκες, όπου θα εργάζονται γυναίκες καθηγήτριες ΦΑ και προπονήτριες, και αυτό δεν επαρκεί!

Για να αλλάξουν οι στάσεις και αντιλήψεις απαιτούνται συντονισμένα μέτρα, σταδιακές αλλαγές και κρατικές μεταρρυθμίσεις. Δηλαδή, η συγκρότηση ενός διεπιστημονικού δικτύου ερευνητών/τριών που θα συνεργάζεται με την κρατική-θρησκευτική ηγεσία της χώρας για να μελετήσει και να προτείνει στρατηγικές ενσωμάτωσης –χωρίς δυτικού-τύπου ενέργειες ή παρεμβάσεις που έρχονται από έξω, εκτός αν έχουν συμβουλευτικό χαρακτήρα– για να επεξεργαστούν θέματα όπως (α) τη δημιουργία εναλλακτικών αθλητικών μοντέλων, που θα σέβονται την εθνική ταυτότητα και την πολιτισμική ιδιαιτερότητα και (β) την προώθηση και στήριξη της μουσουλμάνας στην εκπαίδευση γενικότερα και όχι αποκλειστικά στην αθλητική δραστηριότητα. Για να αναβαθμιστεί η κοινωνική θέση της γυναίκας στην Ιορδανία επιβάλλεται η σταδιακή προώθηση των κοριτσιών και γυναικών στην εκπαίδευση, ιδιαίτερα αν λάβει κανείς υπόψη ότι οι περισσότερες μουσουλμάνες μένουν αναλφάβητες και όχι μόνο στην Ιορδανία. Στατιστικές του ΟΗΕ (2005) επισημαίνουν ότι πάνω από 75 εκατομμύρια γυναίκες σε ένα σημαντικό τμήμα του μουσουλμανικού κόσμου είναι αναλφάβητες[11]. Κλειδιά για την πρόοδο στον ισλαμικό κόσμο είναι η βελτίωση της παιδείας και της οικονομικής και κοινωνικής θέσης των γυναικών.

Αξίζει να σημειωθεί ότι όχι μόνο στον αραβικό κόσμο, αλλά και στις δυτικές κοινωνίες οι γυναίκες ήταν αποκλεισμένες από πολλές κοινωνικές δραστηριότητες, όπως και εκείνη του αθλητισμού. Εκπρόσωποι κυρίως από τον ιατρικό χώρο και τον χώρο της ψυχολογίας, τον 19ο και αρχές του 20ού αιώνα, υποστήριζαν ότι η άθληση, η έντονη φυσική δραστηριότητα, η γυμναστική και τα αθλητικά παιχνίδια είχαν αρνητικές επιπτώσεις, όχι μόνο στη φυσική και στην ψυχική υγεία της γυναίκας, αλλά και στην εκπλήρωση των κοινωνικών της αποστολών, όπως αυτές καθορίζονταν από τον ρόλο της συζύγου και της μητέρας. Ακόμη και η φι-

[11] Βλ. ρεπορτάζ του Γ. Μπίστη, «Η Γυναίκα στον Κόσμο του Ισλάμ», *Φωνή της Αμερικής, 09-03-2007* (http://www.voanews, com/greek/archive/2007-03-2007-03-09).

λοσοφία και η ανθρωπολογία είχαν καταπιαστεί δραστικά με την «ψυχή» και τη «φύση» της γυναίκας για να περιχαρακώσουν επιστημονικά τον κοινωνικό της αποκλεισμό (Πατσαντάρας, 2006/2007; Καμπερίδου, 2008). Έτσι, κατασκευάστηκε και παγιώθηκε ο κοινωνικός μύθος του «αδύνατου φύλου» και παγιώθηκαν τα έμφυλα στερεότυπα στις δυτικές κοινωνίες, κυρίως με βάση αντιλήψεις ιατρικής προέλευσης και όχι θρησκευτικής. Οι επικλήσεις στις απόψεις της ιατρικής αλλά και σε αντίστοιχες της ψυχολογίας, ήταν συνηθισμένο φαινόμενο όταν οι γυναίκες «απειλούσαν» κοινωνικά ανδροκρατούμενους τόπους (Πατσαντάρας, 2007).

Συμπερασματικά, στην ιορδανική κοινωνία οι γυναίκες συναντούν ακόμα και σήμερα πάρα πολλά και πολλές φορές ανυπέρβλητα εμπόδια κατά την ενασχόλησή τους με τον αθλητισμό. Διαπιστώθηκε ότι τα ήθη και τα έθιμα της αραβικής κοινωνίας, η θρησκεία, οι εθνικο-θρησκευτικές και κρατικές δομές, ο γυναικείος ενδυματολογικός κώδικας του Ισλάμ, οι κοινωνικές προκαταλήψεις, ο αναλφαβητισμός, η έλλειψη αθλητικών χώρων αποκλειστικά για γυναίκες, η ανεπάρκεια «κατάλληλης» αθλητικής ενδυμασίας για τη μουσουλμάνα, καθώς και η έλλειψη αθλητικής κουλτούρας γενικότερα, αποτελούν σοβαρά εμπόδια για τη συμμετοχή των κοριτσιών και των γυναικών –ιδιαίτερα εκείνων της αγροτικής κοινωνίας– στο μάθημα της φυσικής αγωγής και στην αθλητική δραστηριότητα γενικότερα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Al-Faruqi, L.L. (1984). Women in a Qur'anic Society. Al-Tawhid, (indexed article) *A Quarterly Journal of Islamic Thought & Culture*. The Foundation of Islamic Thought, http://www.itf.org.ir/index_pe. aspx. Reproduced with permission by the Ahlul Bayt Digital Islamic Library Project team.

Αλξιούντ, Κ. (2008). *Επιπτώσεις από τα ήθη και τα έθιμα στην αθλητική δραστηριότητα της γυναίκας στην Ιορδανία.* Διδακτορική διατριβή. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών & Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Νεοελληνικής Κοινωνίας.

Al Zyoud, M. (2005). *Η Νεολαία και οι Αξίες*. Εκδόσεις Al Shorok, Amman.

Alkakei, Y. (2001). *Η Θέση της Γυναίκας στο Ισλάμ*. Εκδόσεις Al Nahda Al Arabia, Βηρυτός.

Alkhmash, S. (1981). *Η Γυναίκα στην Αραβία και η Παραδοσιακή Κοινωνία*. Εκδόσεις Τρίτος Κόσμος, Αλεξάνδρεια.

Βαγενάς, Γ. (1997). *Στατιστικές εφαρμογές στην Φυσική Αγωγή και στον Αθλητισμό*. Αθήνα.

Benn, T., Pfister, G., Jawad, H., & Bailey, R. (Eds.) (2010). *Muslim Women and Sport*. Rutledge.

El-Azhary, S.A. (2005). *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies*. Syracuse University Press, New York.

Hekmat, A. (1997). *Women and the Koran. The Status of Women in Islam*. Prometheus Books.

Καμπερίδου, Ε. (2002). Η Θέση της Γυναίκας στο Ισλάμ. *Διδακτορική διατριβή*, τόμος Β'. Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Αθήνα.

Kamberidou, I. (2006). The Body and Ottoman Society. *MESOGEIOS: Mediterranee, Histoire, People, Langues, Cultures*, Editions Herodotos, Paris, France, 28, 13-29.

Καμπερίδου, Ε. (2008). Φύλο και Αθλητισμός. *FYLOPAEDIA-Φυλο Παιδεία*. Ηλεκτρο-

νικό Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό του Προγράμματος ΘΕ.ΦΥΛ.ΙΣ., Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, (www.thefylis.uoa.gr/fylopedia).

Καμπίτσης, Χ., & Χαραχούσου, Υ. (1999). *Τεχνικές Έρευνες στις Αθλητικές Επιστήμες.* Εκδόσει; University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 116-9.

Κυριαζή, Ν. (2002). *Η Κοινωνιολογική Έρευνα,* Κριτική Επισκόπηση των Μεθόδων των Τεχνικών, 4η Έκδοση, Αθήνα, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Mansour, M. (2000). *Η Γυναίκα και ο Αθλητισμός από Ισλαμική Σκοπιά.* Εκδόσεις Al Manahg, Amman.

Mouner, M. (2003). *Η Ισλαμική Παιδαγωγική στα Αραβικά Κράτη.* Εκδόσεις Κόσμος του Βιβλίου, Κάιρο.

Najy, B. (1995). Θηλυκός Αθλητισμός στο Νομό Ζάρκα και τα προβλήματά του. *Μεταπτυχιακή μελέτη,* Πανεπιστήμιο της Ιορδανίας, Amman.

Πατσαντάρας, Ν. (200/2007). Οι επιρροές της αλληλόδρασης κοινωνικο-πολιτισμικών και βιολογικών παραγόντων στη διαφυλική συγκρότηση του Ολυμπιακού Αθλητισμού. *Γυναίκα & Άθληση,* 5, 49-59.

Πατσαντάρας, Ν. (2007). *Το Ολυμπιακό Φαινόμενο: Ολυμπισμός, κοινωνικά νοήματα, ηθικά νοήματα, μεταβολή των ολυμπιακών αξιών.* Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα.

The Koran (1997). Translated with Notes by N.J. Dawood. Penguin Classics.

Τηλικίδου, Ε. (2002). *Έρευνα Μάρκετινγκ.* 3η έκδοση. Εκδόσεις Global Bookstor, Θεσσαλονίκη.

Walther, W. (1995). *Women in Islam from Medieval to Modern Times.* M-Markus Wiener Publishers and W-Princeton.

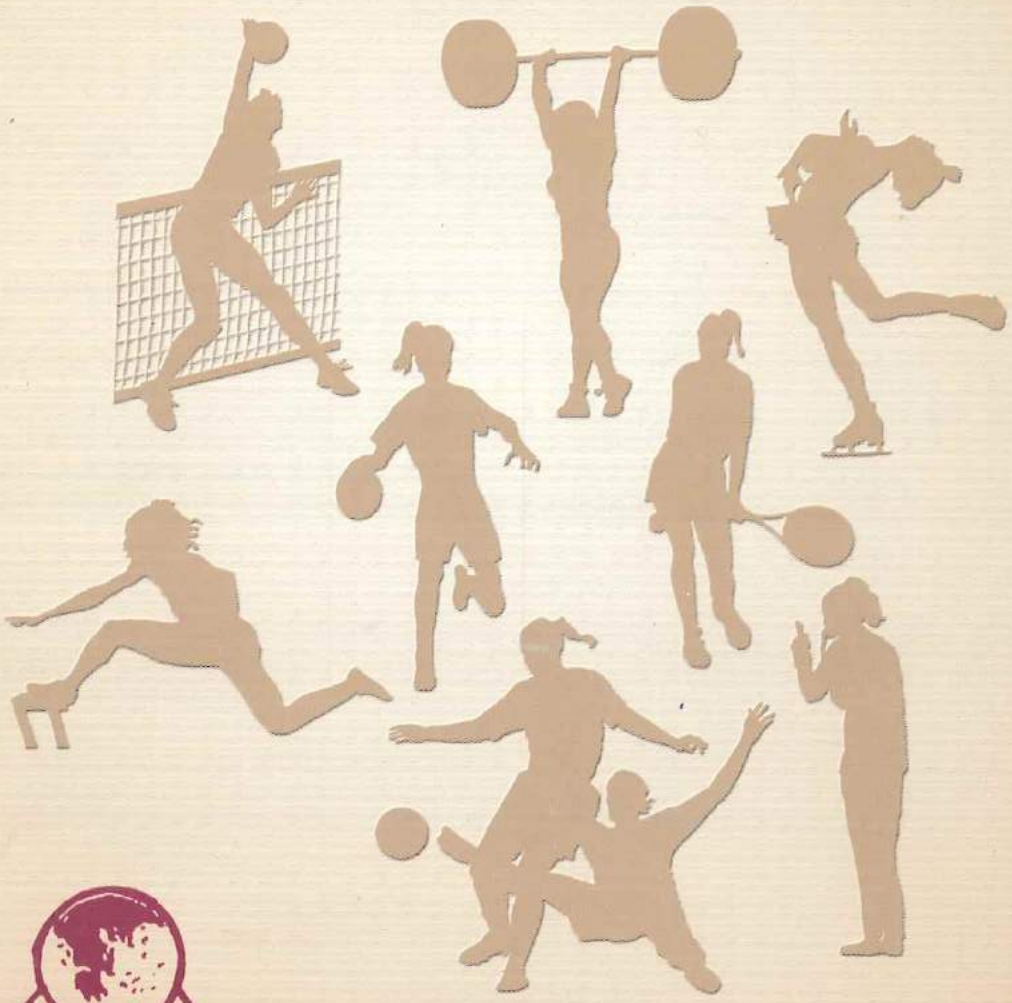
Yones, A. (2001). *Η Γυμναστική και το Ισλάμ.* Εκδόσεις Al Nafaais, Amman.

Yones, A., & Ibrahem, M. (2003). *Αθλητισμός, Κανόνες και Έλεγχος από Ισλαμική Άποψη.* 1ος Τόμος. Amman: Εκδόσεις Al Nnafaais.

Φίλιας, Β. (1996). *Εισαγωγή στη Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών.* Δεύτερη Συμπληρωμένη Έκδοση Gutenberg, Αθήνα.

ΓΥΝΑΙΚΑ & ΑΘΛΗΣΗ

ΤΟΜΟΣ IX • 2013/2014

ISSN 1109-4141

Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΑ ΣΠΟΡ (Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ.)

Περιεχόμενα

Από τη Σύνταξη 5

Επιστημονικές Εργασίες 7

- Κοινωνικό κεφάλαιο, φύλο και αθλητισμός
  Καμπερίδου Ε., Παπαδοπούλου Σ.Δ. 7
- Εύρος κίνησης της ποδοκνημικής άρθρωσης αθλητριών χειροσφαίρισης σε διαφορετικές γωνίες κάμψης της άρθρωσης του γόνατος
  Κοτζαμανίδου Μ.Χ., Πανουτσακόπουλος Β., Μαναβής Κ. 15
- Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και γυναικείος αθλητισμός
  Κωνσταντινίδου Ξ., Παπαδοπούλου Σ.Δ. 22
- Η φυσική δραστηριότητα αγοριών και κοριτσιών προσχολικής ηλικίας
  Ραχανιώτη Ε., Νασιούδης Χρ., Λαϊλόγλου Α., Παπαδοπούλου Σ.Δ. 32
- Η συμμετοχή στο άθλημα της κολύμβησης αθλητών και αθλητριών ηλικίας 6-12 ετών
  Υφαντή Μ., Χασιώτου Α., Σαμαρά Α., Αλεξίου Σ. 39
- Η αποτελεσματικότητα ενός προγράμματος θεατρικού παιχνιδιού στη διαδικασία μάθησης του ελληνικού παραδοσιακού χορού σε μαθήτριες δημοτικού σχολείου
  Λυκεσάς Γ., Κουτσούμπα Μ., Γκιόσος Ι., Τυροβολά Β. 47
- Αξιολόγηση δυσκολιών στον συντονισμό δεξιοτήτων λεπτού χειρισμού σε παιδιά δημοτικού: Διαφορές φύλου
  Λακμέτα-Γκανέτσιου Ρ., Μοναστηρίδη Σ., Καταρτζή Ε. 57

ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ, ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΣ

Καμπερίδου Ε.[1], Παπαδοπούλου Σ.Λ.[2]

1. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού
2. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού

Περίληψη

Η εργασία αυτή προβαίνει σε μια ανασκόπηση των θεωρητικών προσεγγίσεων περί κοινωνικού κεφαλαίου, γεφυροποιού και αποκλειστικού, με σκοπό την προσέγγιση της κοινωνικής περιοχής του αθλητισμού και του φύλου υπό την οπτική της ανάλυσης του κοινωνικού κεφαλαίου και κατ' επέκταση τη συμβολή της αθλήτριας στην παραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου. Η διεθνής βιβλιογραφία στο θέμα «ο αθλητισμός ως κοινωνικό κεφάλαιο» μολονότι περιορισμένη, αποδεικνύει ότι όσο ισχυρότερο είναι το κοινωνικό κεφάλαιο που αποκτάται στο πεδίο του αθλητισμού, τόσο διευκολύνεται και προωθείται η κοινωνική ενσωμάτωση. Στις μέχρι τώρα εργασίες για το κοινωνικό κεφάλαιο έχει παραμεληθεί και η παράμετρος φύλο. Η έρευνα της έμφυλης διάστασης του

Αλληλογραφία

Ειρήνη Καμπερίδου
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Σχολή Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού.
Εθνικής Αντιστάσεως 41,
Δάφνη, 172 37 Αθήνα
Τηλ.: 210-7276093
E-mail: ikamper@phed.uoa.gr
irene.kamberidou@ecwt.eu

SOCIAL CAPITAL, GENDER AND SPORT

I. Kamberidou[1], S.D. Papadopoulou[2]

1. National & Kapodistrian University of Athens, School of Physical Education & Sport Science
2. Aristotle University of Thessaloniki, School of Physical Education & Sport Science

Abstract

This paper explores the concept of social capital – bridging and exclusive – so as to apply it as an analytical category to sport and gender, and subsequently the female athlete's contributions in social capital production. International research on sport as social capital, although limited, indicates that sport promotes social inclusion. Research on the gender dimension of social capital, although limited, shows that women have been playing a major role in social capital production. Social capital refers to the collective value of social networks, the elimination of social exclusions, respect for ethnic, racial and gender diversity, among other things. In conclusion, it is essential to incorporate the gender perspective, and especially the role of the female athlete, in the discussions on social

Correspondence

Irene Kamberidou
National & Kapadistrian University of Athens,
School of Physical Education & Sport Science, Faculty
Dept. of Theoretical & Social Sciences,
Ethnikis Antistaseos 41,
Dafne, 172 37 Athens, Greece
Tel. +210-7276093
E-mail: ikamper@phed.uoa.gr
irene.kamberidou@ecwt.eu

κοινωνικού κεφαλαίου, μολονότι περιορισμένη, δείχνει ότι οι γυναίκες παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου. Το κοινωνικό κεφάλαιο αναφέρεται στη συλλογική αξία των κοινωνικών δικτύων, στην άρση των κοινωνικών αποκλεισμών, που αφορούν την έμφυλη, εθνική και φυλετική πολυμορφία (diversity), μεταξύ άλλων. Συμπερασματικά, είναι απαραίτητο να συμπεριληφθεί η διάσταση του φύλου και ειδικά ο ρόλος της αθλήτριας στις συζητήσεις για το κοινωνικό κεφάλαιο. Η έμφυλη διάσταση λειτουργεί ως «κοινωνική κόλλα», ως *ανεκμετάλλευτη πηγή κοινωνικής ενέργειας* που συμβάλλει δυναμικά στην αναγνώριση και την ενεργοποίηση κοινωνικών διεργασιών.

Λέξεις-κλειδιά: *γεφυροποιό και αποκλειστικό κοινωνικό κεφάλαιο, «κοινωνική κόλλα», έμφυλη διάσταση, αθλητισμός, φύλο, γυναίκες, κοινωνικά δίκτυα.*

capital. The gender dimension provides the 'social glue' or *untapped energy source* that contributes dynamically in acknowledging and activating social processes.

Key-words: *bridging and exclusive social capital, "social glue", gender dimension, sport, gender perspective, women, social networks.*

Εισαγωγή

Η διεθνής βιβλιογραφία στο θέμα «ο αθλητισμός ως κοινωνικό κεφάλαιο» (Putnam 2000; Tonts, 2005; Kamberidou & Patsadaras 2007; Nicholson & Hoye, 2008), μολονότι περιορισμένη, αποδεικνύει ότι όσο ισχυρότερο είναι το κοινωνικό κεφάλαιο που αποκτάται στο πεδίο του αθλητισμού, τόσο διευκολύνεται και προωθείται η κοινωνική ενσωμάτωση. Παρατηρείτε επίσης, ότι οι γυναίκες παίζουν σημαντικό ρόλο στην ανάπτυξη του κοινωνικού κεφαλαίου (Lowndes, 2000; Molyneux, 2002; Λεοντσίνι 2010; Kamberidou, 2012a, 2012b).

Το κοινωνικό κεφάλαιο, πρωτεύων και απαραίτητος συντελεστής ανάπτυξης, θεωρείται *πυρηνική έννοια* στην κοινωνιολογία, στην πολιτική επιστήμη, στην επιστήμη της συμπεριφοράς και στην οικονομία, αλλά αποτελεί σχετικά καινούργια έννοια στον αθλητισμό. Διερευνώντας τη συνάφεια του αθλητισμού και του κοινωνικού κεφαλαίου, παρατηρείται ότι θεωρητικά και πρακτικά ο αθλητισμός προσδιορίζεται ως «γεφυροποιό-έμμεσο» (Putnam, 2000) κοινωνικό κεφάλαιο που προωθεί την κοινωνική ενσωμάτωση και ισότητα (Kamberidou & Patsadaras 2007; Nicholson & Hoye, 2008; Walseth 2008). Ταυτόχρονα, προσεγγίζεται και ως κοινωνική περιοχή που αναπαράγει «περιοριστικό-αποκλειστικό» (Putnam, 2000) κοινωνικό κεφάλαιο ή ακόμα και *σκοτεινό* κοινωνικό κεφάλαιο, δεδομένου ότι η πολιτική του αθλητισμού δεν συντελεί πάντοτε στην πρόοδο –λαμβάνοντας υπόψη την εμπορευματοποίηση, το ντόπινγκ, τη φυλετική βία στα γήπεδα, τις περιβαλλοντικές επιπτώσεις των ολυμπιακών έργων, την αφαίρεση της εθνικής ταυτότητας του «παγκόσμιου αθλητή-μετανάστη» (Maguire, 2004), την απώλεια αυτού του αθλητικού δυναμικού στη χώρα προέλευσης και την κραυγαλέα γυναικεία υποεκπροσώπηση στους αθλητικούς θεσμούς (αθλητική ιεραρχία-θεσμική ηγεσία, πχ. ΔΟΕ). Για παράδειγμα, από τα 110 μέλη της ΔΟΕ σήμερα, μόνο τα 19 είναι γυναίκες! Οι γυ-

ναίκες υποεκπροσωπούνται και στις εθνικές ολυμπιακές επιτροπές (NOCs) και σε διεθνείς αθλητικές ομοσπονδίες (IFS), μολονότι στους Ολυμπιακούς του Λονδίνου το 2012 το ποσοστό της γυναικείας συμμετοχής έφτασε περίπου 44.2%, συμμετοχή-ρεκόρ (Kamberidou 2012b). Απώλεια κοινωνικού κεφαλαίου αποτελεί και η υποεκπροσώπηση του γυναικείου αθλητισμού στα Μ.Μ.Ε σε Ευρώπη, Αμερική και Αυστραλία (Καμπερίδου 2012). Ερευνητικά αποτελέσματα τεκμηριώνουν ότι η υποεκπροσώπηση των γυναικείων αγώνων στα ΜΜΕ έχει οδηγήσει στην υποβάθμιση του γυναικείου αθλητισμού και στην παρεμπόδιση της ανάπτυξής του, ειδικά στις Η.Π.Α., όπου η τηλεοπτική κάλυψη των γυναικείων αγώνων, σύμφωνα με έρευνα των Messner, Cooky, Hextrum και Nyad (2010), είναι λιγότερη από ότι ήταν πριν από 20 χρόνια!

Μια ανασκόπηση των ερευνητικών δεδομένων αποκαλύπτει ότι όπου ανθεί το κοινωνικό κεφάλαιο το αποτέλεσμα είναι ότι τα άτομα, οι κοινότητες και τα έθνη ακμάζουν οικονομικά (Lowndes, 2000; Onyx & Bullen, 2000; Molyneux, 2002; Putnam, 2004; Tillie, 2004; Walseth 2008). Το κοινωνικό κεφάλαιο αναφέρεται στη συλλογική αξία των κοινωνικών δικτύων, στην άρση των κοινωνικών αποκλεισμών, στην άμεση αλληλεπίδραση μεταξύ ατόμων, στους συγκολλητικούς δεσμούς, καθώς και στις κοινές νόρμες, αξίες και στάσεις μεταξύ κοινωνικών ομάδων (Bourdieu, 1983, 1986; Coleman, 1988; Cohen & Prusak, 2001). Χαρακτηρίζεται ως πόρος, ο οποίος πηγάζει από τη συλλογική δράση (πολιτοφροσύνη, εθελοντισμός). Αναγνωρίζεται ως παράγοντας κοινωνικής και οικονομικής ευημερίας και αναδεικνύεται ότι κοινότητες με καλή προσφορά κοινωνικού κεφαλαίου παρουσιάζουν χαμηλότερη εγκληματικότητα και πετυχαίνουν υψηλότερα επίπεδα κοινωνικής πρόνοιας, πχ. παιδείας, υγείας (Putnam, 1993, 2000; Christoforou, 2003; Tillie, 2004; Massey & Aysa 2005).

Από την άλλη πλευρά, θεωρητικοί και κοινωνικοί επιστήμονες τονίζουν επίσης, ότι το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να ενισχύσει αποκλειστικές ταυτότητες, ομογενείς ομάδες, κοινωνικές ανισότητες και αποκλεισμούς (Putnam, 1993, 2000; Cohen & Prusak, 2001; Λεοντίσινι 2010). Για παράδειγμα, κοινωνικές ομάδες με υψηλό ποσοστό κοινωνικού κεφαλαίου, όπως αθλητικές ομοσπονδίες και αθλητικοί θεσμοί σαν τη Δ.Ο.Ε. διαθέτουν τη δύναμη, τα μέσα ή ακόμα και τα κίνητρα για να ασκήσουν πρακτικές και πολιτικές περιθωριοποίησης και αποκλεισμού. Ενδεικτικό παράδειγμα, όπως ήδη αναφέρθηκε, αποτελεί η γυναικεία υποεκπροσώπηση στους αθλητικούς θεσμούς.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η προσέγγιση της κοινωνικής περιοχής του αθλητισμού και του φύλου υπό την οπτική της ανάλυσης του κοινωνικού κεφαλαίου και κατ' επέκταση τη συμβολή της αθλήτριας στην παραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου.

Θεωρίες και σύγχρονος διάλογος: αποκλειστικό και γεφυροποιό κοινωνικό κεφάλαιο

Ως έννοια και σύλληψη, το κοινωνικό κεφάλαιο δεν αποτελεί κάτι καινούργιο. Θεωρητικοί και κοινωνικοί επιστήμονες, κτίζοντας πάνω στις θεωρίες των Karl Marx, Max Weber, Emile Durkheim κ.ά., διαπραγματεύτηκαν το θέμα του κοινωνικού κεφαλαίου (Καμπερίδου 2012). Ο Pierre Bourdieu (1983, 1986) θεωρείται πρωτοπόρος επειδή διέβλεψε τα μεθοδολογικά πλαίσια και τις ορολογίες, όπως

κοινωνικό κεφάλαιο, πολιτιστικό κεφάλαιο και *συμβολικό κεφάλαιο*, δίνοντας έμφαση στον ρόλο της *πράξης* και της *κοινωνικής ενσωμάτωσης*. Ο Coleman (1988) ανέπτυξε και εκλαΐκευσε την έννοια του κοινωνικού κεφαλαίου, αλλά το έτος 2000 απέκτησε εκτεταμένη κοινωνική αναγνώριση, μετά την κυκλοφορία του βιβλίου του Robert Putnam (2000) "*Bowling alone: The collapse and revival of American community*". Στο έργο αυτό αναφέρονται όλοι οι ερευνητές/τριες που εξετάζουν το θέμα του κοινωνικού κεφαλαίου και εκείνοι που πραγματεύονται το φύλο και τον αθλητισμό υπό την οπτική αυτής της ανάλυσης (Lowndes, 2000; Molyneux, 2002; Paraskevopoulos, 2001; Christoforou, 2003; Tillie, 2004; Massey & Aysa 2005; Walseth 2008).

Τα συστατικά στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου, σύμφωνα με τη θεωρητική προσέγγιση του Putnam (2000), είναι η εμπιστοσύνη, τα υποστηρικτικά δίκτυα και οι κοινές αξίες και νόρμες. Υποστηρίζει ότι το κοινωνικό κεφάλαιο αποτελείται ταυτόχρονα από *ατομικά* και *συλλογικά* στοιχεία. Στα *συλλογικά* στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου αναφέρει αθλητικούς συλλόγους, μη κυβερνητικές οργανώσεις και εθελοντικούς οργανισμούς. Όσον αφορά στα *ατομικά* στοιχεία του κοινωνικού κεφαλαίου, υποστηρίζει ότι τα κοινωνικά δίκτυα παρέχουν στα μέλη τους φιλίες/γνωριμίες/επαφές για το προσωπικό τους όφελος. Συνεπώς, το κοινωνικό κεφάλαιο μπορεί να αποτελεί ταυτόχρονα «δημόσιο καλό» και «προσωπικό καλό» (Putnam, 2000). Στην προσέγγιση του Putnam (2000) το κοινωνικό κεφάλαιο ανήκει στις κοινότητες, και όχι στις κοινωνικές τάξεις, όπως υποστηρίζει ο Bourdieu (1986), δηλαδή προσεγγίζεται ως ιδιοκτησία της κοινότητας και όχι των ατόμων· αποτελεί την αποκαλούμενη "social glue" (Adkins, 2005), την κοινωνική κόλλα που κρατάει μαζί τις κοινωνίες, δημιουργώντας ένα συλλογικό «εγώ» και συλλογικά οφέλη. Καταλήγει ότι η συμμετοχή σε αθλητικούς συλλόγους αποτελεί μια λύση για την κοινωνική ενσωμάτωση, επειδή ο αθλητισμός κτίζει κοινωνικό κεφάλαιο, και ειδικά ο ομαδικός αθλητισμός, επειδή η ομαδικότητα υπονοεί κοινούς στόχους (νίκη) και *γενική αμοιβαιότητα* (γεφυροποιό κοινωνικό κεφάλαιο).

Για λόγους ανάλυσης ο Putnam (2000) εισάγει/επινοεί δύο όρους, το «*περιοριστικό-αποκλειστικό κοινωνικό κεφάλαιο*» και το «*γεφυροποιό-έμμεσο κοινωνικό κεφάλαιο*» για να περιγράψει δύο διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου. Αυτό δεν σημαίνει ότι υπάρχουν δύο κατηγορίες κοινωνικού κεφαλαίου ή ότι τα κοινωνικά δίκτυα μπορούν να καταγραφούν ως *γεφυροποιά* ή ως *αποκλειστικά*. Για τον Putnam (2000) όλα τα κοινωνικά δίκτυα διαθέτουν *μείγματα* ή διαστάσεις γεφυροποιού και αποκλειστικού κοινωνικού κεφαλαίου και πάντοτε υπάρχει χώρος και ανάγκη στις κοινωνίες και για τα δύο.

Η έμφυλη διάσταση: Ο αθλητισμός «κτίζει» γεφυροποιό και αποκλειστικό κοινωνικό κεφάλαιο

Στις μέχρι τώρα μελέτες για το κοινωνικό κεφάλαιο έχει παραμεληθεί η παράμετρος *φύλο* και για τον λόγο αυτόν ερευνητές συχνά αποκαλούν τη θεωρία του Putnam *gender-blind*, δηλαδή τυφλή ως προς το φύλο (O'Neill & Gidengil, 2005; Adkins, 2005; Καμπερίδου 2012). Ο Putnam έχει δεχτεί έντονη κριτική ειδικά για τη έλλειψη αναλύσεων που αφορούν δομικές ανισότητες και σχέσεις εξουσίας. Παραταύτα, το έργο του Putnam (2000) έχει συμβάλει δυναμικά στην έρευνα για το κοινωνικό κεφάλαιο. Όπως προαναφέρεται, στο

έργο αυτό παραπέμπουν, μέχρι σήμερα, όλοι οι ερευνητές που εξετάζουν το θέμα του κοινωνικού κεφαλαίου, καθώς και εκείνοι που πραγματεύονται το φύλο υπό την οπτική της εν λόγω ανάλυσης.

Η έρευνα της έμφυλης διάστασης του κοινωνικού κεφαλαίου, μολονότι περιορισμένη, δείχνει ότι οι γυναίκες παίζουν σημαντικό ρόλο στην κοινωνικο-οικονομική ευημερία, συνδράμουν στην ανάπτυξη του γεφυροποιού κοινωνικού κεφαλαίου, ειδικά στις κοινότητες και σε τοπικά επίπεδα. Συμμετέχουν περισσότερο από τους άνδρες σε εθελοντικές δραστηριότητες, άτυπα κοινωνικά δίκτυα, μη κυβερνητικές οργανώσεις, συλλόγους, κοινωνικά κινήματα κ.ά. (Lowndes, 2000; Molyneux, 2002; Adkins, 2005; Walseth 2008; Λεοντσίνη, 2010).

Όσον αφορά στην έμφυλη διάσταση του κοινωνικού κεφαλαίου στον αθλητισμό, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η εμπειρική έρευνα της Walseth (2008) η οποία δείχνει ότι οι αθλητικοί σύλλογοι αποτελούν «αρένες» για το γεφυροποιό κοινωνικό κεφάλαιο των μεταναστών. Η Walseth (2008) εξέτασε τις εμπειρίες 15 αθλητριών στη Νορβηγία, ηλικίας 16-25 ετών, οι οποίες ήταν μέλη αθλητικών συλλόγων και μετανάστριες δεύτερης γενιάς από την Τουρκία, το Πακιστάν, το Μαρόκο, το Ιράν, τη Συρία, την Γκάμπια και το Κόσοβο. Οι αθλήτριες –όλες κάτοικοι περιοχών του Όσλο με μεγάλο ποσοστό μεταναστών– εντάχθηκαν σε αθλητικούς συλλόγους σε ηλικία 9-12 ετών. Συγκεκριμένα, η Walseth (2008) προσεγγίζει το ερώτημα αν ο αθλητισμός *κτίζει* κοινωνικό κεφάλαιο. Θέτει το ερώτημα αν η συμμετοχή σε αθλητικούς συλλόγους οδηγεί στην παραγωγή γεφυροποιού κοινωνικού κεφαλαίου ή στη δημιουργία και ενίσχυση του αποκλειστικού κοινωνικού κεφαλαίου. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της παραπάνω έρευνας, παρατηρήθηκαν και οι δύο διαστάσεις του κοινωνικού κεφαλαίου, ότι δηλαδή **ο αθλητισμός κτίζει γεφυροποιό και αποκλειστικό κοινωνικό κεφάλαιο.**

Αναλυτικότερα, εξετάζοντας την έρευνα της Walseth (2008), παρατηρείται ότι, πρώτον, οι αθλήτριες εξοικειώθηκαν με τις διαφορετικές κουλτούρες, τα ήθη και τα έθιμα των συμπαικτριών τους (γεφυροποιό), γεγονός που συμβάλλει στη κοινωνική ενσωμάτωση. Δεύτερον, μολονότι οι αθλητικοί σύλλογοι συνέβαλαν στην προώθηση του γεφυροποιού κοινωνικού κεφαλαίου, και ειδικά στην τοπική ενδυνάμωση των αθλητριών, ο ρόλος τους στη γεφυροποίηση των κοινωνικών τάξεων και του χάσματος μεταξύ μεταναστών και μη μεταναστών (Νορβηγών) υπήρξε περιορισμένος. Τρίτον, ο αθλητικός σύλλογος αποτέλεσε αρένα και για την ενδυνάμωση της ομοιογένειας (αποκλειστικό), δηλαδή των ήδη καθιερωμένων φιλιών και ομοιοτήτων: οι αθλήτριες ανήκαν στο κοινωνικό καθεστώς των μεταναστών, σε συγκεκριμένη ομάδα και συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή. Η επικέντρωση στις ομοιότητες μεταξύ των αθλητριών έπαιξε ρόλο στη δημιουργία και την ενίσχυση του αποκλειστικού κοινωνικού κεφαλαίου. Ακολούθως, η Walseth (2008) επιβεβαίωσε το συμπέρασμα του Putnam (2000), σύμφωνα με το οποίο οι κοινωνικές ομάδες/τα κοινωνικά δίκτυα διαθέτουν και τις δύο διαστάσεις κοινωνικού κεφαλαίου. Τέταρτον, στις συνεντεύξεις και συζητήσεις για τα οφέλη του αποκλειστικού κοινωνικού κεφαλαίου, οι 15 αθλήτριες επικεντρώθηκαν στην κοινωνική υποστήριξη-ενδυνάμωση που τους παρείχε. Τόνισαν ότι η αθλητική συμμετοχή οδήγησε στη δημιουργία ενός ευρύτερου κοινωνικού δικτύου, γιατί ανέπτυξαν καινούργιους

δεσμούς χάρη στην αθλητική συμμετοχή (αποκλειστικό). Ωστόσο, αυτοί οι δεσμοί υπήρξαν πιο επιφανειακοί από εκείνους που καλλιεργήθηκαν στους αθλητικούς συλλόγους (γεφυροποιό). Διακρίνονται περισσότερο ως γνωριμίες και όχι ως φιλίες. Εντούτοις, και αυτές οι κοινωνικές σχέσεις είχαν οφέλη. Προσέφεραν κοινωνική κινητικότητα, δηλαδή αυτά τα κοινωνικά δίκτυα βοήθησαν τις αθλήτριες στην εύρεση εργασίας, στην επαγγελματική εξέλιξη κ.ά.

Η συμβολή του ομαδικού αθλητισμού στη δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι τα αποτελέσματα της έρευνας της Walseth (2008) έδειξαν ότι το γεφυροποιό κοινωνικό κεφάλαιο δεν συνέβαλε στην κοινωνική κινητικότητα/επαγγελματική εξέλιξη των αθλητριών. Ίσως επειδή οι αθλήτριες που συμμετείχαν στην παραπάνω έρευνα ήταν πολύ νέες (16-25 ετών) και ήταν και κάτοικοι μη-προνομιούχων περιοχών (συνοικιών μεταναστών). Ως επακόλουθο, συμμετείχαν σε τοπικούς αθλητικούς συλλόγους που δεν συμμετείχαν οι Νορβηγοί ή οι μη-μετανάστες έτσι ώστε να επιτευχθεί η γεφυροποίηση (επαφές/φιλίες) με Νορβηγούς ή γηγενή πληθυσμό.

Εδώ πρέπει να επισημανθεί ότι η μελέτη της Walseth (2008) επικεντρώθηκε στα προσωπικά/ατομικά οφέλη των αθλητριών και όχι στην προσφορά των αθλητριών ή των αθλητικών συλλόγων στις κοινότητες. Ενώ, σύμφωνα με τη θεωρία του Putnam (2000), οι αθλητικοί σύλλογοι συμβάλλουν/προσφέρουν στην κοινότητα και η τελευταία αποκτά οφέλη από το κοινωνικό κεφάλαιο των συλλόγων (αθλητές/αθλήτριες). Ο Putnam (2000) υποστηρίζει ότι ο ομαδικός αθλητισμός συμβάλλει στη δημιουργία κοινωνικού κεφαλαίου επειδή η ομαδικότητα σημαίνει κοινούς στόχους (νίκη) και γενική αμοιβαιότητα (generalized reciprocity). Εν ολίγοις, συμβάλλει στη δημιουργία του γεφυροποιού κοινωνικού κεφαλαίου. Η καλλιέργεια της νόρμας της γενικής αμοιβαιότητας αποτελεί σημαντικό στοιχείο στον ομαδικό αθλητισμό. Ο Putnam (2000) κάνει τη διάκριση μεταξύ της *γενικής* αμοιβαιότητας και της *συγκεκριμένης* αμοιβαιότητας (*specific* reciprocity). Για παράδειγμα, αυτό διαφαίνεται από τη φράση: «Θα κάνω αυτό για εσένα, εφόσον εσύ κάνεις αυτό για εμένα», ενώ η νόρμα της γενικής αμοιβαιότητας (generalized reciprocity) είναι: «Θα κάνω αυτό για εσένα χωρίς να περιμένω κάτι συγκεκριμένο, με την πεποίθηση ότι κάποιος άλλος κάποια στιγμή θα κάνει κάτι και για εμένα» (Putnam, 2000).

Σαφέστατα, η νόρμα της συγκεκριμένης αμοιβαιότητας δεν μπορεί να λειτουργήσει στον αγωνιστικό αθλητισμό, δηλαδή ότι «θα σε βοηθήσω τώρα, υπό τον όρο ότι θα με βοηθήσεις μετά». Η επιτυχία μιας ομάδας εξαρτάται από την ικανότητα του αθλητή / της αθλήτριας να συνεργάζεται. Για παράδειγμα, εάν ένας αθλητής / μια αθλήτρια δεν εμφανιστεί στην προπόνηση ή στον αγώνα, αυτό θα έχει σοβαρά επακόλουθα σε ολόκληρη την ομάδα. Απαιτείται η επικέντρωση στη συλλογικότητα/ομαδικότητα, κάτι που αποτελεί σημαντικό στοιχείο ενός αγώνα, όπως σημαντικό στοιχείο αποτελεί και η ύπαρξη ενός αντιπάλου ή –σύμφωνα με τον Putnam (2000)– ενός «εχθρού» (enemy), δηλαδή η διάσταση του αποκλειστικού κοινωνικού κεφαλαίου. «Το αποκλειστικό κεφάλαιο είναι καλό για να τα *βγάζεις πέρα* (getting by), αλλά το γεφυροποιό

είναι κρίσιμο για *να πας μπροστά* (getting ahead)», υπογραμμίζει ο Putnam (2000), προσθέτοντας ότι το γεφυροποιό κοινωνικό κεφάλαιο συμβάλλει στην κοινωνική ενσωμάτωση, ενώ το αποκλειστικό δημιουργεί ανταγωνιστικότητα (antagonisms). Εδώ παρατηρείται ότι ο Putnam (2000) δίνει μεγαλύτερη «αξία» στο γεφυροποιό κοινωνικό κεφάλαιο παρά στο αποκλειστικό, ειδικά με τη χρήση του αγγλικού όρου *antagonisms* (ανταγωνισμός) αντί για *competitiveness* (άμιλλα) (Καμπερίδου 2012).

Συμπεράσματα

Με βάση τα παραπάνω συμπεραίνεται ότι ο αθλητισμός κτίζει κοινωνικό κεφάλαιο-γεφυροποιό και αποκλειστικό. Αναδεικνύεται επίσης, ότι η διάσταση του φύλου πρέπει να συμπεριληφθεί στην έρευνα για το κοινωνικό κεφάλαιο. Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτει και ο ρόλος του γυναικείου αθλητισμού στην παραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου. Ακολούθως είναι απαραίτητο να εξεταστεί ο ρόλος της αθλήτριας, στην παραγωγή κοινωνικού κεφαλαίου. Η γυναικεία συμμετοχή αποτελεί την **«κοινωνική κόλλα»**· *ανεκμετάλλευτη πηγή* κοινωνικής ενέργειας που συμβάλλει δυναμικά στην αναγνώριση και την ενεργοποίηση κοινωνικών διεργασιών. Προτείνεται η ενεργοποίηση και διοχέτευση των αθλητών/αθλητριών σε κοινωνικές δραστηριότητες που προσφέρουν κίνητρα συνεργασίας και κοινωνικής προσφοράς με προκαθορισμένους ρόλους, υποχρεώσεις και δικαιώματα, π.χ. βλέπε μη κυβερνητικές οργανώσεις όπως η Πανελλήνια Ένωση για την Προώθηση των γυναικών στον Αθλητισμό και τα Σπορ (Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ), *Football4Peace*, *Athletes United for Peace*, *PeaceFirst* και *Sport in Society* (Kamberidou, 2012a,b).

Ενδεικτικά, όσον αφορά στην Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ, πρέπει να επισημανθεί ότι αυτή η εθελοντική, μη κυβερνητική επιστημονική οργάνωση, που δραστηριοποιείται στη χώρα μας, συμμετέχει δυναμικά στην παραγωγή και αναπαραγωγή του κοινωνικού κεφαλαίου με την προώθηση της συμμετοχής των γυναικών, όλων των ηλικιών, σε διάφορες κοινωνικές δραστηριότητες που προωθούν την κοινωνική ένταξη: συμμετοχή στη φυσική δραστηριότητα και τον αθλητισμό· δράσεις ενίσχυσης ευπαθών κοινωνικών ομάδων· επιστημονικά συνέδρια· επιμορφωτικές ημερίδες· παρουσιάσεις βιβλίων· εκπαιδευτικά σεμινάρια (lifestyle coaching κ.ά)· σεμινάρια ψυχικής ενδυνάμωσης (laughter yoga κ.ά)· εκδρομές υγείας και ευεξίας (ιστιοπλοία κ.ά)· κ.ά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Adkins, L. (2005). Social capital: the anatomy of a troubled concept. *Feminist* Theory, 6(2), 161-72.

Bourdieu, P. (1983). Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital. In R. Krekel (Ed.), *Soziale Ungleichheiten*. Publ. Otto Schwarz & Co, Göttingen, 183-98.

Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education*, Publ. Greenwood, NY, USA, 241-58.

Christoforou, A. (2003). Social capital and economic growth: The case of Greece. 1st PhD Symposium on Social Science Research in Greece, Hellenic Observatory, European Institute & London School of Economics (21/06/2003), *http://www2.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/hellenicObservatoy/pdf/1st_Symposium/Paper_A_Christoforou.pdf*

Cohen, D., & Prusak, L. (2001). *In good company. How social capital makes organizations work*. Harvard Business School Press, Boston, USA.

Coleman, J.C. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 9(4), 95-120.

Kamberidou, I. (2012a). Athletes United for Peace: Reconciliation through Sport. *Proceedings of the International Conference Sport as a Mediator between Cultures*, 15-17.9.2011, Israel. ICSSPE, Publ. Hanns-Braun-Strase Friesenhaus, Berlin, 187-202.

Kamberidou, I. (2012b). New Realms of Agency: Promoting Peace Education and Gender Equity through Sport. In L. Georgescu (Ed.), *Sport Science and Physical Education, Encyclopedia of Life Support Systems (EOLSS)*. Developed under the Auspices of the UNESCO, Publ. Eolss, Oxford, UK (*www.eolss.net*).

Kamberidou, I., & Patsantaras, N. (2007). A new concept in European sport governance: Sport as social capital. *Biology of Exercise*, 3, 21-34.

Καμπερίδου, Ε. (2012). *Κοινωνικό Φύλο, Κοινωνικό Κεφάλαιο, Πολυπολιτισμικότητα και Αθλητισμός*. Εκδ. Τελέθριο, Αθήνα.

Λεοντσίνη, Μ. (2010). *Φύλο και κοινωνικό κεφάλαιο*. Εκδ. Κριτική, Αθήνα.

Lowndes, V. (2000). Women and social capital: A comment on Hall's 'social capital in Britain. *British Journal of Political Science*, 30, 533-7.

Maguire, J. (2004). Sport labour migration research revisited. *Sport & Social Issues*, 28(4), 477-82.

Massey, S.D., & Aysa, M. (2005). Social capital and international migration from Latin America. Expert Group Meeting on International Migration and Development in Latin America and the Caribbean, Mexico City, 02/12/2005, *http://www.un.org/esa/population/meetings/IttMigLAC/P04_Massey_Aysa.pdf* (last access: 23/08/2011).

Messner, M.A., Cooky, C., Hextrum, R., & Nyad, D. (2010). Gender in televised sports: News and highlights shows, 1989-2009. University of Southern California, Center for Feminist Research, *http://goo.gl/bgmfw*

Molyneux, M. (2002). "Gender and the silences of social capital: Lessons from Latin America". *Development & Change*, 33, 167-88.

Nicholson, M., & Hoye, R. (2008). *Sport and social capital*. Elsevier Butterworth-Hinemann, Oxford, UK.

O'Neill, B., & Gidengil, E. (2005). *Gender and social capital*. Publ.Routledge, NY, USA.

Onyx, J., & Bullen, P. (2000). Measuring social capital in five communities. *Applied Behavioral Science*, 36(1), 23-42.

Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ. (2014). Πανελλήνια Ένωση για την Προώθηση των γυναικών στον Αθλητισμό και τα Σπορ. Σκοπός και Στόχοι, *http://www.pepgas.gr/#* (τελευταία πρόσβαση 24/5/2014).

Putnam, R. (1993). The prosperous community – Social capital and public life. *The American Prospect*, 4(13), 35-42.

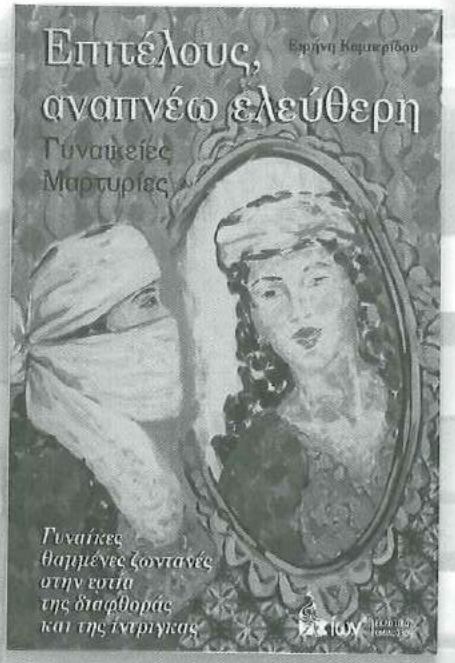
Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. Publ. Simon & Schuster, NY, USA.

Putnam, R. (2004). Education, diversity, social cohesion and social capital. *Proceedings of Meeting of OECD Education Ministers*, 18-19 March, Dublin, Ireland.

Tillie, J. (2004). Social capital of organizations and their members: Explaining the political integration of immigrants in Amsterdam. *Ethnic & Migration Studies* 30(3), 529-41.

Tonts, M. (2005). Competitive sport and social capital in rural Australia. *Rural Studies*, 21(2), 137-49.

Walseth, K. (2008). Bridging and bonding social capital in sport – Experiences of young women with an immigrant background. *Sport, Education & Society*, 13(1), 1-17.

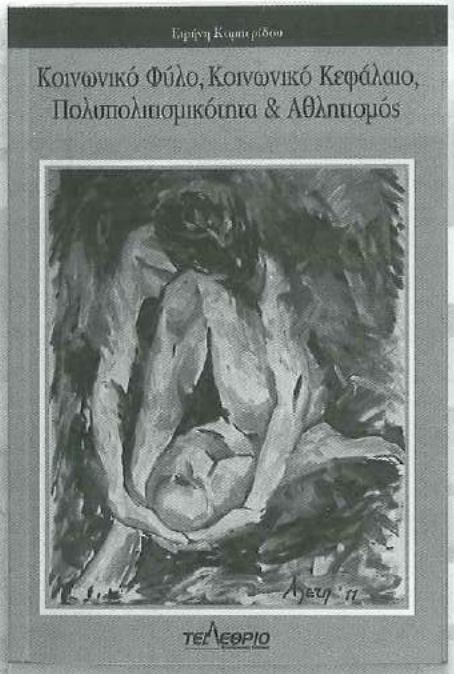
Επιτέλους, Αναπνέω Ελεύθερη! Γυναικείες Μαρτυρίες
Ειρήνη Καμπερίδου

Η Πολυεθνική Δουλεία. Το Χαρέμι αποτελεί ένα εργαλείο παρατήρησης για την κατανόηση και ερμηνεία ολόκληρης της Οθωμανικής κοινωνίας, η οποία βασιζόταν στο θεσμό της δουλείας, από την υπόδουλη Αθήνα έως την υπόδουλη Θεσσαλονίκη, από την Κωνσταντινούπολη έως την Τραπεζούντα, κτλ. Το βιβλίο πραγματεύεται την πραγματική καθημερινή ζωή της γυναίκας στο "επίκεντρο της ίντριγκας", σύμφωνα με τις επιτόπιες μαρτυρίες 210 δυτικών περιηγητριών και έγκλειστων στα χαρέμια γυναικών του 17ου, 18ου, 19ου και αρχές 20ου αιώνα.

Θεματολογία: γυναικεία περιήγηση· μαρτυρίες ιστορικών γεγονότων· δουλεμπόριο· σκλαβοπάζαρα· εξισλαμισμός· ευνουχισμός· νεομάρτυρες· κρυπτοχριστιανοί· "προνομιακός βιασμός"· Ελληνίδες σουλτάνες· γυναικοκρατούμενη κυβέρνηση· γυναικεία δίκτυα· πελατειακές σχέσεις· παιδικό χαρέμι· αποδράσεις· αποστασία από το Ισλάμ· ήθη και έθιμα· γάμος· διαζύγιο· μοιχεία· εκπαίδευση· αντιλήψεις για το σώμα· χορός, μουσική και εκγύμναση ως σύμβολα κοινωνικής κατωτερότητας· γυναικεία λουτρά· χαμάμ· υπερκατανάλωση τροφών και ναρκωτικών ουσιών· παχυσαρκία· το πάχος ένδειξη ανώτερου κοινωνικού στάτους· χοροί και μουσική των υποτελών λαών: Ελλήνων, Αρμενίων, Τσιγγάνων, κ.ά.

Η **Ειρήνη Καμπερίδου** (BA, MA, PhD) είναι επίκουρος καθηγήτρια Κοινωνιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΣΕΦΑΑ) και Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Νεοελληνικής Κοινωνίας.

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΜΙΛΟΣ ΙΩΝ – www.iwn.gr • Βιβλία για κάθε Επιστήμη, Τέχνη & Επάγγελμα
Σόλωνος 85, Αθήνα. Τηλ: 210.5771908

Κοινωνικό Φύλο, Κοινωνικό Κεφάλαιο, Πολυπολιτισμικότητα και Αθλητισμός

Ειρήνη Καμπερίδου

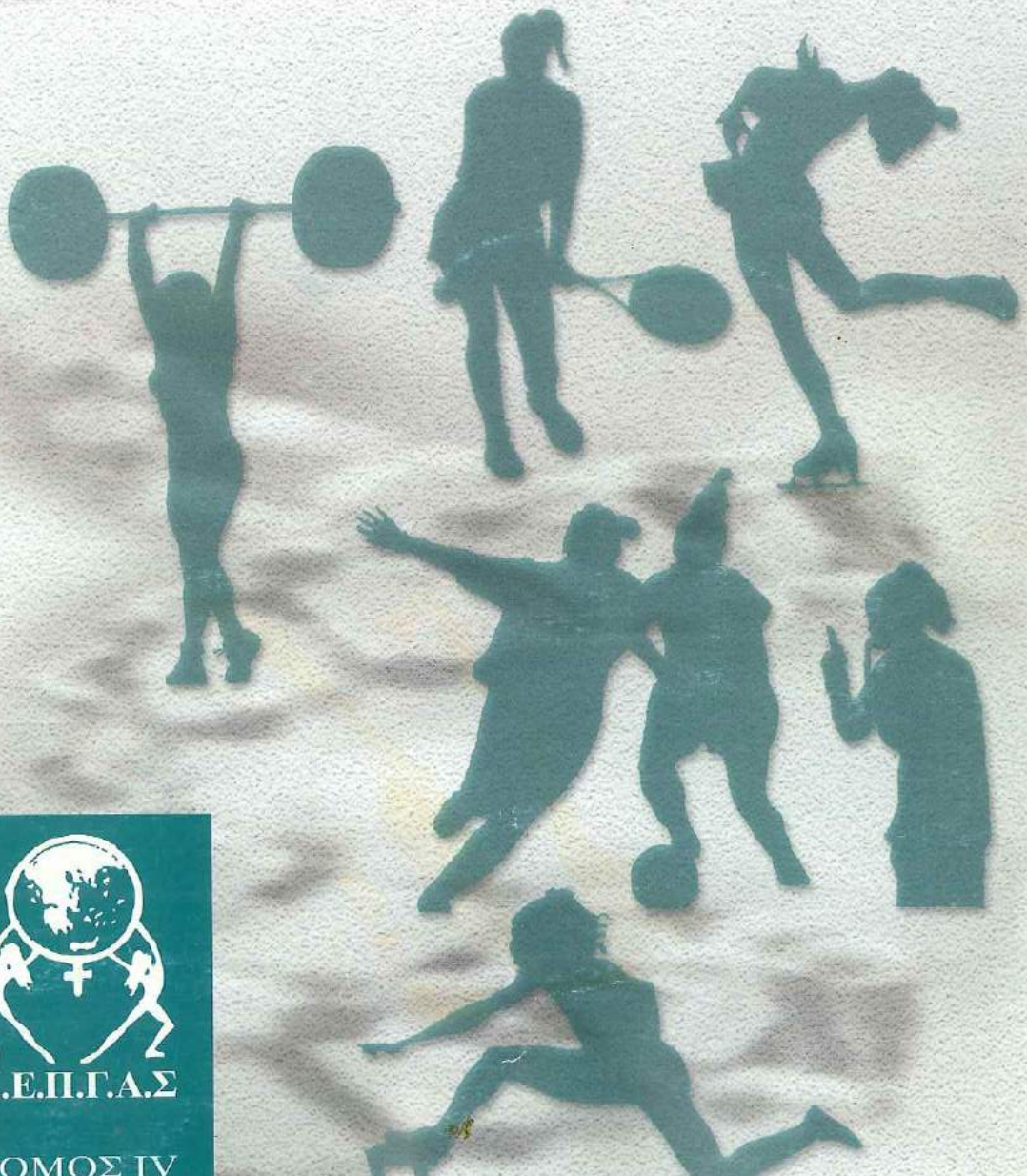
Η συγγραφέας πραγματεύεται τις σύγχρονες συζητήσεις για το φύλο και το κοινωνικό κεφάλαιο υπό την οπτική της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της ισότιμης συμμετοχής και μεταχείρισης στα αθλητικά δρώμενα.

Εστιάζει στο θέμα της προώθησης της έμφυλης ισότητας στη Φυσική Αγωγή και τον Αθλητισμό επισημαίνοντας ότι το ζήτημα αυτό δεν αφορά μόνο στο γυναικείο φύλο. Κοινωνικές διακρίσεις προκύπτουν και λόγω εθνικότητας, κοινωνικής τάξης, θρησκείας, σεξουαλικού προσανατολισμού, σωματικής αναπηρίας, ηλικίας κ.ά.

Θεματολογία: κοινωνικό φύλο, αθλητική ταυτότητα, διαχρονικότητα του γυναικείου αποκλεισμού, γυναικεία υποεκπροσώπηση στην αθλητική ηγεσία, ελλειμματική κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού στα ΜΜΕ, σεξιστική προβολή της αθλήτριας και των εμπορευματοποιημένων-μοντελοποιημένων αθλητών/τριών, η κρίση των αρρένων με το σώμα τους (σύνδρομο του Άδωνη), αθλητισμός από ισλαμική σκοπιά, μουσουλμάνες αθλήτριες, ανάπτυξη μηχανισμών για την αντιμετώπιση των έμφυλων διακρίσεων, μετανάστευση και ξενοφοβία, παιδεία ειρήνης σήμερα, η χρήση του αθλητισμού στην αντιμετώπιση διαφόρων μορφών βίας: σεξιστικής, ρατσιστικής, ενδοσχολικής (bullying), ηλεκτρονικής (cyberbullying), κ.ά.

Η **Ειρήνη Καμπερίδου** (BA, MA, PhD) είναι επίκουρος καθηγήτρια Κοινωνιολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών (ΣΕΦΑΑ) και Διδάκτωρ Κοινωνιολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Τομέας Νεοελληνικής Κοινωνίας.

ΓΥΝΑΙΚΑ & ΑΘΛΗΣΗ

ISSN 1109-4141

Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ

ΤΟΜΟΣ IV
ΤΕΥΧΟΣ 1
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2005

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΑ ΣΠΟΡ (Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ.)

Περιεχόμενα

Από τη σύνταξη 5

Επιστημονικές Εργασίες 11

- Η αθλήτρια ως κοινωνικό είδωλο στα ΜΜΕ: ένα καινούργιο αρχέτυπο της αμερικανικής κουλτούρας
  Ε. Καμπερίδου 11
- Φύλο και εθνότητα: Ένας κρίσιμος συνδυασμός για δίκαιη και ισότιμη φυσική αγωγή
  Υ. Χαραχούσου 23
- Η επίδραση της άσκησης στη μυϊκή δύναμη και την ευλυγισία ηλικιωμένων γυναικών μέσω υπαίθριων δραστηριοτήτων
  Ο. Ματσούκα, Μ. Μιχαηλίδου 33
- Η επίδραση της κοινωνικής υποστήριξης και της οικονομικής ασφάλειας στην ποιότητα της γήρανσης των ηλικιωμένων γυναικών στην Ελλάδα
  Α. Λαϊλόγλου, Υ. Χαραχούσου, Α. Καμπίτση, Χρ. Νασιούδης 46
- Η εξέλιξη της συμμετοχής των γυναικών στον αθλητισμό μέχρι σήμερα
  Α. Λόλα, Ε. Ζέτου, Φ. Μουντάκη 61
- Γυναίκα και διοίκηση του αθλητισμού. Η σύγχρονη πραγματικότητα και ο ρόλος του μάνατζμεντ στην ενδυνάμωση της συμμετοχής των γυναικών στα κέντρα λήψης αποφάσεων των αθλητικών οργανισμών
  Ε. Ιωαννίδου, Ι. Αλβανόπουλος, Κ. Αλεξανδρής 73

Εργασίες Πρακτικής Εφαρμογής 83

- Η ανάλυση της απώλειας κατοχής της μπάλας σε αγώνες ποδοσφαίρου γυναικών υψηλού επιπέδου
  Κ. Παπαδημητρίου, Ξ. Κωνσταντινίδου, Κ. Ταξιλδάρης 83

ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΤΑΞΗ

Με αρκετή καθυστέρηση η Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ. επανέρχεται στην έκδοση ενός μόνο τεύχους για το έτος 2005 του επιστημονικού περιοδικού της «ΓΥΝΑΙΚΑ ΚΑΙ ΑΘΛΗΣΗ». Η καθυστέρηση αυτή οφείλεται στην αυστηρή επιλογή των θεμάτων, τα οποία γίνονται δεκτά προς κρίση, μόνο εφόσον επεξεργάζονται θέματα που να σχετίζονται με τις γυναίκες. Ουσιαστικά αυτό το τεύχος είναι το πρώτο μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες των Αθηνών και πιστεύομε ότι η μεγάλη εμπειρία από την άψογη διοργάνωση, καθώς και η επιτυχία των Ελληνίδων αθλητριών μας έχει δώσει αρκετό υλικό για περαιτέρω δημοσιεύσεις σε γυναικεία θέματα. Εγώ προσωπικά θα παραθέσω στην αρχή αυτού του τεύχους το δικά μου σχόλια που αποτελούν «τη γυναικεία προσέγγιση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2004».

Στο παρόν τεύχος υπάρχουν δύο ερευνητικές εργασίες, τέσσερις ανασκοπήσεις και μία εργασία πρακτικής εφαρμογής. Οι ερευνητικές εργασίες αφορούν στις ηλικιωμένες γυναίκες και την άσκηση και οι ανασκοπήσεις αφορούν στις αθλήτριες σε σχέση με τα ΜΜΕ, την αθλητική διοίκηση και την εξέλιξη της αθλητικής τους πορείας, καθώς και στις διακρίσεις που βιώνουν τα κορίτσια στη Φυσική Αγωγή στο σχολείο ενώ η εργασία πρακτικής εφαρμογής αφορά στις αθλήτριες του εθνικού συγκροτήματος ποδοσφαίρου, σε σχέση με τις λανθασμένες αγωνιστικές ενέργειες που οδηγούν στην απώλεια της μπάλας.

Πιο συγκεκριμένα, η Ειρήνη Καμπερίδου πραγματεύεται την εικονικά κατασκευασμένη αθλήτρια των ΜΜΕ του 21ου αιώνα της αμερικάνικης κουλτούρας, όπου ο κώδικας «θηλυκοποίησης» επανειλημμένα ουδετεροποιεί το αποτέλεσμα της αθλητικής πράξης. Η συγγραφέας επισημαίνει τη σταδιακή εμφάνιση μίας καινούργιας άφυλης αθλητικής αισθητικής του σώματος, ενώ εντοπίζει ίσες ευκαιρίες στην εμπορευματοποίηση-μοντελοποίηση του σώματος της αθλήτριας και του αθλητή.

Η καθηγήτρια κ. Υβόννη Χαραχούσου αναφέρεται στο θέμα μιας δίκαιης και ισότιμης Φυσικής Αγωγής, όπου το φύλο και η εθνότητα δεν θα αποτελούν παράγοντες διάκρισης μέσα στη σχολική Φυσική Αγωγή. Στην εργασία αυτή παρατίθενται τρόποι και μέθοδοι για μια ποιοτική και ισότιμη σύγχρονη Φυσική Αγωγή.

Η Ουρανία Ματσούκα με τη συνεργάτιδά της στην ερευνητική της εργασία εξετάζει την επίδραση των υπαιθρίων δραστηριοτήτων σε ηλικιωμένες γυναίκες

Η ΑΘΛΗΤΡΙΑ ΩΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΕΙΔΩΛΟ ΣΤΑ ΜΜΕ: ΕΝΑ ΚΑΙΝΟΥΡΓΙΟ ΑΡΧΕΤΥΠΟ ΤΗΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΙΚΗΣ ΚΟΥΛΤΟΥΡΑΣ

Ειρήνη Καμπερίδου

Λέκτορας Κοινωνιολογίας, Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Η εικονικά κατασκευασμένη αθλήτρια, είδωλο της αμερικάνικης κουλτούρας, αποτελεί μία εικόνα της ιδανικής γυναίκας του 21ου αιώνα που προωθείται συστηματικά στα ΜΜΕ. Ένας κώδικας «θηλυκοποίησης» επισημαίνεται επανειλημμένα για να ουδετεροποιήσει το αποτέλεσμα της υπερβατικής της αθλητικής πράξης και της αθλητικής της ιδιότητας. Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας περί έμφυλης πραγματικότητας και την επεξεργασία πρόσφατων συζητήσεων και ποσοτικών και ποιοτικών αναλύσεων περί έμφυλου υποκειμένου στον αθλητισμό, γίνεται φανερό ότι, πρώτον, η αθλήτρια απολαμβάνει, σε αντίθεση με το παρελθόν, μία έντονη, πανταχού και εκρηκτική παρουσία στα ΜΜΕ, ενώ ο γυναι-

Αλληλογραφία

Ειρήνη Καμπερίδου

Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τομέας Θεωρητικών Επιστημών, Εθνικής Αντιστάσεως 41, 172 37 Δάφνη Αττικής
Σπουδαστήριο Κοινωνιολογίας: 210 9702112

e-mail: ikamper@phed.uoa.gr
renakamp@hotmail.com

THE IDOLIZATION OF THE FEMALE ATHLETE IN THE MASS MEDIA: AN ICON OF AMERICAN CULTURE

Irene Kamberidou

Lecturer of Sociology, Department of Physical Education and Sport Sciences, National and Capodistrian University of Athens, Greece

Abstract

We are witnessing the systematic promotion in the media of a new athletic 'archetype', a new 'athletic virtual reality' for the ideal woman of the 21st century –the emergence of the female athlete as a cultural icon. The mainstream status of the female athlete in the American mass media, the new sports heroine is a product of global economic integration, of a consumer-information based economy, of the cultural shifts due to a new viable market, promoting a new athletic image and a new female muscular ideal.

An examination of the latest international gender discourse and research –including qualitative and quantitative analyses on

Correspondence

Irene Kamperidou

Department of Physical Education and Sport Science, National and Capodistrian University of Athens, 41 Ethnikis Antistasis st, 172 37 Dafni Attiki
tel. 210 9702112

e-mail: ikamper@phed.uoa.gr
renakamp@hotmail.com

κείος αθλητισμός εξακολουθεί να προβάλλεται ελάχιστα. Δεύτερον, παρατηρείται μεγάλη ποσοστιαία και ποιοτική έλλειψη όχι μόνο στην κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού, σε σύγκριση με τον ανδρικό αθλητισμό, αλλά και στην προβολή και απεικόνιση των αθλητριών στον ρόλο της αθλήτριας. Τα τελευταία πέντε χρόνια, παρατηρείται σημαντική μείωση στην τηλεοπτική κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού και αναδεικνύεται ότι το ποσοστό του τηλεοπτικού χρόνου που αφιερώνεται στον γυναικείο αθλητισμό στα προγράμματα των τοπικών ειδήσεων σήμερα είναι όσο χαμηλά ήταν πριν από 15 χρόνια. Τρίτον, παρατηρείται η αργή, αθόρυβη αλλά σταδιακή εμφάνιση μίας καινούργιας αθλητικής αισθητικής, δηλαδή η προβολή μίας άφυλης ρευστότητας στην αισθητική του σώματος. Οι κωδικοί περί φύλων αναμιγνύονται με την προβολή των άφυλων αθλητών-αθλητριών, της θηλυκοποίησης του αθλητή και της αρσενικοποίησης της αθλήτριας. Εντοπίζονται ίσες ευκαιρίες στην εμπορευματοποίηση-μοντελοποίηση του σώματος της αθλήτριας και του αθλητή.

Λέξεις-κλειδιά: *αθλητική αισθητική, αθλήτρια ως είδωλο, εμπορευματοποιημένοι αθλητές, αντικειμενικοποίηση του σώματος, έμφυλη ρευστότητα, άφυλοι αθλητές, έμφυλη ισότητα στην εκμετάλλευση.*

gender in televised sports and the gender subject in sports– reveals firstly, a profound deficiency in the portrayal of the female athlete in her capacity and role as an athlete and the blatant and deliberate gender discrimination in the coverage of women's sports in the American mass media, as compared to that of men's sports. In the last five years the television coverage of women's sports has declined, and the percentage of airtime devoted to women's sports on local news programs is now as low as it was 15 years ago. Secondly, we are witnessing the gradual emergence, in the mass media, of a new athletic aesthetic, to be exact, the promotion of a gender fluidity: equal-opportunities in sex-exploitation, i.e. the feminization of the male athlete, the masculinization of the female athlete, and the gradual emergence of the genderless athlete.

Key-words: *athletic aesthetics, female athlete as icon, commercialized athletes, gender discrimination, objectification of the body, gender fluidity, genderless athletes, gender equality in 'sex-exploitation'.*

Εισαγωγή

Αθλήτρια είδωλο-ίνδαλμα της αμερικανικής κουλτούρας

Από το 1995 έως σήμερα προωθείται στα ΜΜΕ των ΗΠΑ ένα καινούργιο «αρχέτυπο»[1], μία νέα αθλητική αισθητική[2] (Heywood & Dworkin, 2003), δηλαδή ένα καινούργιο γυναικείο πρότυπο και ιδεώδες που σκιαγραφείται από τη μυϊκή δύναμη, την έντονη έμφαση στο δυνατό και γυμνασμένο κορμί σε συνδυασμό με το sex appeal. Παρουσιάζεται μία

[1] Όσον αφορά το γυναικείο αρχέτυπο-πρότυπο, βλέπε Heywood & Dworkin, 2003; Karbo, 1995; Reece & Karbo (1997) και αμερικάνικου περιοδικού Outside Magazine, κύριο θέμα "Ubergirl Cometh", που δηλώνει ότι «ανακηρύσσει», μεταξύ άλλων, «ένα καινούργιο γυναικείο αρχέτυπο», ένα νέο γυναικείο πρότυπο, υπογραμμίζοντας ότι «η εποχή της Gabrielle Reece έφτασε... είναι μεγάλη, δυνατή... και αναπροσδιορίζει την εικόνα της αθλήτριας, εμπνέοντος μία νέα γενιά κοριτσιών να πάρουν τον έλεγχο του κορμιού τους και να είναι υπερήφανες για τη μυϊκή τους δύναμη...» (Karbo, 1995). Όσον αφορά την καινούργια αθλητική αισθητική, που προβλήθηκε από τα ΜΜΕ το 1996, βλέπε, "Holly Brubach, the Athletic Esthetic", New York Time Magazine, June 23, 1996, 48-51; Reece & Karbo (1997) και Heywood & Dworkin 2003.

[2] Στα ΜΜΕ, την εποχή τον Ολυμπιακών Αγώνων του 1996, η Holly Brubach εκπροσωπούσε την

νέα εικόνα της αθλήτριας και της αθλούμενης γυναίκας: Η αθλήτρια της καινούργιας χιλιετηρίδας εκπέμπει και προβάλλει δυναμισμό, αποφασιστικότητα, χειραφέτηση και «θηλυκότητα» Η εικόνα της ιδανικής γυναίκας του 21ου αιώνα αποτελείται κυρίαρχα από τη μυϊκή δύναμη σε συσχετισμό με το στερεότυπο ερωτικό-προκλητικό στοιχείο (Heywood & Dworkin, 2003; Penney, 2002; Hargreaves, 2000; Duncan & Messner, 2000; Fisk, 1996; Hall, 1996; Clark & Humberston, 1997; Birrel & Cole, 1994; Duncan, Messner, Williams, & Jensen, 1994; Guttman 1991).

Αναδεικνύεται μία μαζική καταναλωτική έλξη για την αθλήτρια η οποία προβάλλεται στα ΜΜΕ ως ένα κοινωνικό είδωλο, ένα είδωλο-ίνδαλμα της αμερικάνικης κουλτούρας (Heywood & Dworkin, 2003). Προωθείται «το κίνημα του αθλητικού γυναικείου σώματος»[3] που παρουσιάζεται έντονα και συστηματικά στις τηλεοπτικές εκπομπές μεγάλης ακροαματικότητας, σε δεσπόζουσες εμπορικές κινηματογραφικές ταινίες και σε περιοδικά ευρείας κυκλοφορίας (Duncan & Messner, 2000; Heywood & Dworkin, 2003). Παρατηρείται ότι τα ΜΜΕ στηρίζουν ένα συγκεκριμένο είδος θηλυκότητας, που έχει επεκταθεί συμπεριλαμβάνοντας ένα πιο μυώδες γυναικείο σώμα, μία πιο δυναμική και «χειραφετημένη» γυναίκα, πάντοτε όμως με προτίμηση στη μακριά κόμη, στα μακριά βαμμένα νύχια, ή άλλα χαρακτηριστικά που θεωρούνται θηλυκά, ετερόφυλα ή «φυσιολογικά»[4].

Η μοντελοποίηση της αθλήτριας σαφώς αποτελεί κάτι καινούργιο. Στο παρελθόν σπάνια εμφανίζονταν αθλήτριες σε εξώφυλλα περιοδικών ευρείας κυκλοφορίας και ακόμα πιο σπάνια σε αθλητικά περιοδικά ή στον αθλητικό τύπο. Σήμερα προβάλλονται οι εμπορευματοποιημένες-μοντελοποιημένες ηρωίδες του αθλητισμού που αναπαράγουν τον στερεότυπο ορισμό περί «θηλυκότητας», όπως η Lisa Leslie, η Flo-Jo και η Marion Jones. Για πρώτη φορά, τον Ιανουάριο του 2001, εμφανίζεται αθλήτρια στο εξώφυλλο του αμερικάνικου περιοδικού VOGUE. Πώς προβάλλεται; Η Marion Jones προβάλλεται ως *«η καινούργια Αμερικανίδα ηρωίδα»* και απεικονίζεται ως *«δυνατή και σέξι»* –με στενό κόκκινο και αποκαλυπτικό ένδυμα (Heywood & Dworkin, 2003). Μοντελοποιημένες αθλήτριες εμφανίζονται συστηματικά ως προμηθευτές προϊόντων σε μεγάλα περιοδικά όπως το Jump, Teen People, και Life. Δεν προβάλλονται με την αθλητική τους ιδιότητα, αλλά απεικονίζονται ως «θεές», σούπερ-θηλυκές, σούπερ-σταρ, ως ερωτικά σύμβολα ή ως μοντέρνες γυναίκες που ακολουθούν τις τάσεις της μόδας, και τα «φυσιολογικά» κοινωνικά στερεότυπα περί φύλου. (Heywood & Dworkin, 2003; Penney, 2002; Hargreaves, 2000; Hall, 1996; Clark & Humberston, 1997; Birrel & Cole, 1994; Guttman 1991). Ένας κώδικας θηλυκοποίησης επισημαίνεται επανειλημμένα για να ουδετεροποιήσει το αποτέλεσμα της υπερβατικής τους αθλη-

---

αποκαλούμενη «καινούργια αθλητική αισθητική», (Heywood & Dworkin, 2003).

[3] Βλέπε, "The Movement of the Athletic Female Body", στην έρευνα των Duncan & Messner M. (2000). Όσον αφορά το θέμα των «πολλαπλών νοημάτων και ταυτοτήτων» στα κείμενα και στις απεικονίσεις των ΜΜΕ, βλέπε Fisk (1996).

[4] Οι αθλήτριες Martina και Billie Jean δηλώνουν ότι έχασαν την προβολή τους στα ΜΜΕ και τη χορηγία τους, όταν αποκαλύφθηκε η ομοφυλοφυλία τους (βλέπε Reece, G. & Karbo, K. 1997).

τικής πράξης και της αθλητικής ιδιότητας.

Από την άλλη πλευρά, όσον αφορά τις αθλήτριες που υπερβαίνουν αυτά τα έμφυλα στερεότυπα[5] της «θηλυκότητας», ή εκείνες που αρνούνται να μοντελοποιηθούν ή να εμπορευματοποιηθούν ως καλλονές, τους αφαιρείται η σεξουαλικότητά τους. Πιο συγκεκριμένα, στην περίπτωση των περιορισμένων σε αριθμό καταξιωμένων αθλητριών που συμμετείχαν σε αθλήματα που θεωρούνται επιθετικά και παραδοσιακά ανδρικά και δεν είχαν τις «φυσικές προϋποθέσεις» να γίνουν καλλονές σούπερ-σταρ ή αντιστάθηκαν σε αυτήν την εμπορική εκμετάλλευση και μοντελοποίηση του αθλητικού ρόλου και της αθλητικής τους ιδιότητας, αυτές προβλήθηκαν στα ΜΜΕ ως «αθλήτριες που ανδροφέρνουν, τερατώδεις ή ως αφύσικες αθλήτριες» (Hargreaves, 2000:2). Συνεπώς, η αθλήτρια προβάλλεται από τα ΜΜΕ με δύο άκρα ή δύο σταθμά –είτε ως ανδρόγυνη, έχοντας χάσει τη θηλυκότητά της, είτε, αντιθέτως και πιο συχνά και συστηματικά, ως «σούπερ-θηλυκή». (Hargreaves, 2000:4).

Η προβολή του γυναικείου αθλητισμού στα ΜΜΕ

Παρατηρείται μία μικρή αύξηση στην κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού και στην προβολή της αθλήτριας ως αθλήτριας και όχι ως αθλήτριας τύπου μοντέλο-καλλονή, αλλά αυτή περιορίζεται και κατευθύνεται προς τα μικρότερα περιθωριακά καλωδιακά κανάλια χαμηλής ακροαματικότητας των ΗΠΑ, σε ορισμένες ιστοσελίδες και σε εξειδικευμένα επιστημονικά περιοδικά (Duncan & Messner, 2000; Fisk 1996; Duncan, Messner, Williams, Jensen, 1994).

Ο γυναικείος αθλητισμός προβάλλεται ελάχιστα στα αμερικάνικα ΜΜΕ, γεγονός που παρατηρείται έντονα στην έρευνα των Duncan & Messner (2000), όπου αναδεικνύεται ότι η τηλεοπτική κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού, κατά τη διάρκεια δέκα ετών (1989-1999) υπήρξε μηδαμινή σε σύγκριση με εκείνη του ανδρικού αθλητισμού. Εντοπίζεται μεγάλη ποσοτική και ποιοτική έλλειψη στην κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού, καθώς επίσης και στην απεικόνιση-προβολή των αθλητριών ως αθλητριών, σε τρία μεγάλα αμερικάνικα τηλεοπτικά δίκτυα του Λος Άντζελες, συμπεριλαμβανομένων και των τηλεοπτικών θυγατρικών (affiliates) αυτών των δικτύων.

Εκτός από τη χαμηλή τηλεοπτική κάλυψη, οι γυναικείοι αγώνες που προβλήθηκαν παρουσιάζονταν από τους εκφωνητές ως ψευδό-σπορ ή ψευδό-αθλήματα καθώς και με τη χρήση σεξουαλικών ανέκδοτων και υπονοουμένων. Επιπρόσθετα, σημειώνεται ότι οι εκφωνητές προσφωνούσαν τις αθλήτριες ως «τα κορίτσια» ή με το μικρό τους όνομα, ενώ στην περίπτωση των αθλητών έλεγαν «οι άνδρες» και χρησιμοποιούσαν είτε το επίθετο των ανδρών, είτε ολόκληρο το ονοματεπώνυμό τους, ή «ο κύριος τάδε».

Οι Duncan και Messner (2000) στα αποτελέσματά τους αναφέρουν ότι η τηλεοπτική κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού είναι πολύ κατώτερη σε ποιότητα

---

[5] Gender stereotypes: Για τον προσδιορισμό των όρων κοινωνικό φύλο ή έμφυλο (gender), βιολογικό φύλο (sex), έμφυλο υποκείμενο (gender subject), άφυλο (genderless), femininities (θηλυκότητες) και masculinities (αρσενικότητες/ανδρισμός), βλέπε Καμπερίδου 2004; Kimmel 2004; Tooley 2003; Μαλουτά 2002.

και σε ποσότητα από ό,τι εκείνη του ανδρικού αθλητισμού. Σημειώνουν επίσης πως ο ποσοστιαίος χρόνος που δόθηκε στον γυναικείο αθλητισμό το 1999 –στα τρία μεγάλα τηλεοπτικά δίκτυα του Λος Άντζελες, χωρίς να συμπεριλάβουμε τις θυγατρικές αυτών των δικτύων– ήταν μόνον 8,7%. Ένα αξιοπερίεργα όμοιο ποσοστό παρατηρείται το 1989 και το 1993, παρόλο που μεγάλες αλλαγές είχαν πραγματοποιηθεί στον επαγγελματικό γυναικείο αθλητισμό τις δύο αυτές περιόδους. Το 1989 και το 1993 η προβολή του γυναικείου αθλητισμού καταγράφεται στο ποσοστό του 5% και του 5,1%, αντίστοιχα (Duncan & Messner, 2000). Επιπρόσθετα, οι θυγατρικοί σταθμοί αυτών των δικτύων αφιέρωσαν μόνο 8,2% στη γενική κάλυψη και προβολή του γυναικείου αθλητισμού και των αθλητριών, και μόνο 2,2% στις αθλητικές εκπομπές τους!

Σύμφωνα με νεότερη έρευνα των Duncan και Messner[6], τα τελευταία πέντε χρόνια, παρατηρείται πτώση/μείωση στην τηλεοπτική κάλυψη του γυναικείου αθλητισμού. Αναδεικνύεται ότι το ποσοστό των θεμάτων και του τηλεοπτικού χρόνου που αφιερώνονται στον γυναικείο αθλητισμό στα προγράμματα των τοπικών ειδήσεων σήμερα είναι όσο χαμηλά ήταν πριν από 15 χρόνια,[7] σύμφωνα με δελτίο τύπου του A.A.F., με ημερομηνία 20 Ιουλίου 2005. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει αυτή η πρόσφατη έρευνα που ανέθεσε το AAF (Amateur Athletic Foundation of Los Angeles), στους Duncan και Messner, τα αποτελέσματα της οποίας αναδεικνύουν, μεταξύ άλλων, ότι η τηλεοπτική κάλυψη του ανδρικού αθλητισμού, το 2004, έφτασε το ποσοστό του 91,4% ενώ του γυναικείου ήταν μόνο 6,3%, μία ανησυχητική ποσοστιαία πτώση σε σύγκριση με το 1999 που ήταν 8,7%.

Η Πρόεδρος του AAF, η Anita L. DeFrantz, σχολιάζοντας τα συμπεράσματα της έρευνας, παρατηρεί ότι «ο συνεχής περιορισμός των γυναικείων θεμάτων λαμβάνει χώρα, παρόλη τη σημαντική αύξηση στη συμμετοχή κοριτσιών και γυναικών στον αθλητισμό που παρατηρείται σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο –μία εξέλιξη που απλά αγνοείται στις αθλητικές τηλεοπτικές ειδήσεις. Η σκόπιμη παράλειψη του γυναικείου αθλητισμού αποτελεί μία παραίτηση από τη δημοσιογραφική δεοντολογία/ευθύνη και έχει ως αποτέλεσμα την υποβάθμιση του γυναικείου αθλητισμού και την παρεμπόδιση της περαιτέρω ανάπτυξής του. Αυτή η αδικία είναι αθέμιτη. Μπορεί να αλλάξει και πρέπει να αλλάξει.» [8]

---

[6] Margaret Carlisle Duncan, Ph.D., του Πανεπιστημίου Wisconsin στο Milwaukee, και Michael A. Messner, Ph.D., του Πανεπιστημίου της Νότιας Καλιφόρνιας.

[7] Amateur Athletic Foundation of Los Angeles, CA (Ίδρυμα Ερασιτεχνικού Αθλητισμού του Λος Άντζελες). Βλέπε έρευνα των Duncan και Messner: "Gender in Televised Sports: News and Highlights Shows, 1989–2004" στην ιστοσελίδα του AAF- http://www.aafla.org/9arr/ResearchReports/tv2004.pdf.

[8] Βλέπε δελτίο τύπου, 20 Ιουλίου 2005, στην ιστοσελίδα του AAF- http://www.aafla.org/9arr/ResearchReports/tv2004.pdf.
Οι Duncan και Messner εξετάζουν, μεταξύ άλλων, τρεις κύκλους (συνολικά έξι εβδομάδων) τηλεοπτικών αθλητικών ειδήσεων σε τρία θυγατρικά δίκτυα του Λος Άντζελες (KNBC, KCBS, και KABC). Ενδεικτικά, τά κύρια συμπεράσματα τις έρευνας αναδεικνύουν ότι η τηλεοπτική κάλυψη του ανδρικού αθλητισμού έφτασε το 91,4%, ενώ του γυναικείου μόνο 6,3%.

Το Έτος της Γυναίκας στους Ολυμπιακούς Αγώνες

Το 1996, όχι πριν ούτε μετά, η σχεδόν μέχρι τότε αόρατη αθλήτρια στα αμερικάνικα ΜΜΕ εμφανίζεται αισθητά και δυναμικά στον ρόλο της αθλήτριας, στον αθλητικό τύπο και στις αθλητικές τηλεοπτικές και ραδιοφωνικές εκπομπές. Εμφανίζεται έντονα και στην αμερικάνικη εμπορική κουλτούρα, πουλώντας οτιδήποτε, από αθλητικά παπούτσια μέχρι τσίχλες και σερβιέτες, προβάλλοντας, όμως τη γυναικεία δύναμη και αυτοπεποίθηση, αντί για τη θηλυκότητά της. Σε ένα κόσμο όπου οι αθλήτριες δεν προβάλλονται από τα ΜΜΕ ισότιμα με τους αθλητές, το 1996, τα εξώφυλλα ευρείας κυκλοφορίας περιοδικών όπως το Newsweek και το New York Times Magazine παρουσιάζουν αθλήτριες, γυναίκες Ολυμπιονίκες, γυναικείες ομάδες και τον γυναικείο αθλητισμό γενικότερα (Heyood & Dworkin, 2003:27).

Για πρώτη φορά τα αμερικάνικα ΜΜΕ προβάλλουν συστηματικά και χωρίς έμφυλες διακρίσεις την υψηλή αθλητική επίδοση και τα επιτεύγματα των αθλητριών. Η απεικόνιση και προβολή των γυναικών στον αθλητικό τους ρόλο υπήρξε αντίστοιχη, ισάξια και ισότιμη με εκείνη των ανδρών. Για πρώτη φορά τα ΜΜΕ δεν προβαίνουν σε κοινωνικές διακρίσεις και κοινωνικά στερεότυπα. Για πρώτη φορά δίνεται ιδιαίτερη και έντονη προσοχή στο γεγονός ότι 27 χώρες δεν έστειλαν αθλήτριες στους Ολυμπιακούς Αγώνες εξαιτίας του ισλαμικού κώδικα[9] που αφορά την επιβαλλόμενη ενδυμασία της Μουσουλμάνας. Παρουσιάζονται αθλήτριες στο εξώφυλλο του Sports Illustrated –συγκεκριμένα πέντε Αφρικανο-Αμερικανίδες της γυναικείας καλαθοσφαίρισης και η προπονήτριά τους Tara Van Derveer. Την ίδια περίοδο το Sports Illustrated εμφανίζει σε μία σελίδα την Kim Batten, αθλήτρια που συμμετείχε στο αγώνισμα μετ' εμποδίων και στην επόμενη σελίδα τον Michael Johnson. Δεν γίνεται καμία διάκριση μεταξύ αθλητών και αθλητριών (Heyood & Dworkin, 2003:27-28).

Αναμφισβήτητα υπήρχε όχι μόνο μεγαλύτερη προβολή, αλλά και μεγαλύτερη ευαισθητοποίηση των ΜΜΕ σχετικά με τη στερεότυπη κάλυψη των αθλητριών και του γυναικείου αθλητισμού (Heyood & Dworkin, 2003:26). Οι εκφωνητές προσφωνούσαν τις αθλήτριες, όπως και τους αθλητές, με τα επίθετά τους ή με τα ονοματεπώνυμά τους και όχι ως «τα κορίτσια», χωρίς σεξουαλικά υπονοούμενα, διασφαλίζοντας την αθλητική τους ιδιότητα και υπογραμμίζοντας τις αθλητικές τους επιδόσεις. Σε αντίθεση με τους προηγούμενους Ολυμπιακούς Αγώνες, στους αγώνες της Ατλάντα, η αθλήτρια προβαλλόταν στον πραγματικό της ρόλο.

Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι για πρώτη φορά τα ΜΜΕ πρόβαλλαν την επίδοση και τα επιτεύγματα των αθλητριών, αντί για τη θηλυκότητά τους, πρέπει να επισημάνουμε ότι μόνο το 36% των αθλητών στους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1996 ήταν γυναίκες (30% το 1992), ενώ 64% ήταν άνδρες! Από τα 271 αγωνίσματα, τα 165 ήταν αποκλειστικά για άνδρες και

Το 42,4% των αθλητικών ειδήσεων αφορούσε τη γυναικεία αντισφαίριση και παρατηρήθηκε, επίσης, το 2004, μικρότερη συχνότητα σεξουαλικών κοινοτοπιών και υπονουμένων σε σύγκριση με προηγούμενα χρόνια, κ.ά.

[9] Βλέπε: The Koran, 64, 248, 299, Penguin Classics, 1997.

μόνο 11 ήταν μικτά. Παρατηρούμε, επίσης, ότι αυτή η μειωμένη πρόσβαση των γυναικών στον ολυμπιακό αθλητισμό, σε σύγκριση με εκείνη των ανδρών συνεχίζεται και πέραν της αγωνιστικής δράσης, και σε άλλες ανδροκρατούμενες κοινωνικές περιοχές. Για παράδειγμα, το 1996, στα 105 μέλη της Διεθνούς Ολυμπιακής Επιτροπής (ΔΟΕ) υπήρχαν μόνο επτά (7) γυναίκες (Heywood & Dworkin, 2003:25).

Σε αυτό το σημείο πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι και στη χώρα μας, πρόσβαση δεν σημαίνει στα πλαίσια του Ολυμπιακού Αθλητισμού, αλλά και σε πολλές άλλες κοινωνικές περιοχές, οπωσδήποτε και ευκαιρία αναρρίχησης στη θεσμική ιεραρχία. Αντιμετωπίζουμε κι εμείς έλλειμμα ισονομίας στο επίπεδο αυτό. Παρατηρούμε ότι η διχοτόμηση του φύλου στον αθλητισμό συνεχίζεται και πέραν της αγωνιστικής δράσης και αντανακλάται ως πρόβλημα ισονομίας στους ολυμπιακούς θεσμούς. Για παράδειγμα, η εικόνα της ΔΟΕ ως εξουσιαστικής αρχής, ως φορέα λήψης και υλοποίησης αποφάσεων παραμένει κυρίαρχα ανδρική (Καμπερίδου & Πατσαντάρας, 2005; Καμπερίδου, 2004; Χαραχούσου, 2003).

Η μοντελοποίηση των αθλητών: μια καινούργια αισθητική του σώματος[10]

Ίσες ευκαιρίες στη «σεξουαλική εκμετάλλευση»[11]

Το 1996 οι φωτογράφοι και φωτορεπόρτερ, ίσως για πρώτη φορά, χρησιμοποίησαν το ίδιο είδος και την ίδια ποιότητα λήψεων, απεικόνισης, τεχνικών φωτισμού, προβολής και παρουσίασης για τις αθλήτριες, όπως και εκείνες που χρησιμοποιούνταν για τους αθλητές. Ενδεικτικά, στο παρελθόν φωτογράφιζαν και πρόβαλλαν σκηνές δράσης, δύναμης και εξαιρετικής υψηλής αθλητικής επίδοσης για τους άνδρες, ενώ για τις γυναίκες απεικόνιζαν σεξουαλικά προκλητικές εικόνες ή παθητικές σκηνές, ουδετεροποιώντας το αποτέλεσμα τις υπερβατικής τους πράξης.

Για πρώτη φορά, το 1996, το καλλιτεχνικό γυμνό προβάλλεται ως μορφή τέχνης εξίσου και για τα δύο φύλα και επισημαίνεται, ότι «δεν υπήρχαν πια οι macho άνδρες και οι πόρνο πριγκίπισσες» (Heywood & Dworkin, 2003:27). Πρόβαλλαν γυμνά του αρσιβαρίστα Mark Henry, του δρομέα ταχύτητας Michael Johnson, του αθλητή μήκους και δρομέα ταχύτητας Carl Lewis, του Joe McNally, κ.ά. Ενδεικτικά, τον Ιούλιο του 1996 το Life Magazine εμφανίζει καλλιτεχνικά γυμνά αθλητριών και αθλητών που περιγράφονται ως έργα τέχνης που αναδεικνύουν τον αθλητισμό και την καλλιτεχνική φιγούρα, το ερωτικό κάλλος και τον ερωτισμό που εκπέμπει το ανθρώπινο κορμί.

Σε αυτό το σημείο οφείλουμε να θέσουμε το ερώτημα περί ίσων ευκαιριών στην εμπορική εκμετάλλευση και αντικειμενικοποίηση του σώματος. Να αναρωτηθούμε εάν, από το 1996 έως σήμερα, παρατηρούμε ίσες ευκαιρίες στη μοντελοποίηση και σεξουαλική-εμπορική εκμετάλλευση του σώματος. Για παράδειγμα, μετά τους Ολυμπιακούς Αγώνες της Ατλάντα, το 1998, εμφανίζονται μαζί και γυμνοί, σε μία διαφήμιση της NIKE, ο Michael Johnson και η Gabrielle Reece,

[10] A new body aesthetic (Heywood & Dworkin, 2003: 28).
[11] Equal Opportunity Sexploitation (Heywood & Dworkin, 2003: 27).

ως μία ανακήρυξη περί «ίσων ευκαιριών στην έκθεση του σώματος».[12] Επιπρόσθετα, παρατηρείται και μία προβολή των άφυλων αθλητών-αθλητριών, που έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας καινούργιας αθλητικής αισθητικής. Εν ολίγοις, οι κωδικοί περί φύλων αναμιγνύονται: «Εδώ οι αλληλένδετες χορδές της κουλτούρας της εμπορευματοποίησης του αθλητισμού και μία μεγαλύτερη ρευστότητα στις δεσπόζουσες αντιλήψεις περί έμφυλων ρόλων (gender roles) συνδυάζονται με *μία νέα σωματική αισθητική* για να δημιουργήσει και να παράγει ένα καινούργιο υβρίδιο (ένα άφυλο υποκείμενο), μία αθλητική εικόνα που προκαλεί ή καταρρίπτει παλιούς κωδικούς και κοινωνικά στερεότυπα, όπως δραστήριο αρσενικό/παθητικό θηλυκό, λευκό μυαλό/μαύρο κορμί, αρσενικό υποκείμενο/θηλυκό αντικείμενο και ετεροφυλία/ετεροφυλοφιλία. Αυτά τα ανθρώπινα κορμιά που προβλήθηκαν στα ΜΜΕ ανήκουν στον εαυτό τους, αλλά συγχρόνως προβάλλονταν για την ευχαρίστηση όλων ανεξαρτήτως φύλου. Υπήρχε μία *άφυλη ρευστότητα*, που προκαλούσε και έλκυε τα βλέμματα όλων, και όχι μόνο εκείνα των λευκών αρσενικών» (Heywood & Dworkin, 2003: 26-27).

Για παράδειγμα, όσον αφορά την ανάμειξη των έμφυλων κωδικών, το 1999 η NIKE «αναμειγνύοντας τα φύλα: αρσενικο-θηλυκός/η αθλητής/τρια»[13] εμφανίζει τον άφυλο αθλητή/τρια· έναν αθλητή που μοιάζει με γυναίκα και με άνδρα συγχρόνως. Το 2001, διαφήμιση της NIKE, «καταρρίπτοντας τα έμφυλα σύνορα, έχοντας το καλύτερο και από τους δύο κόσμους»,[14] προβάλλει την αθλήτρια Mary Pierce ως μία ανδρογυναίκα, ως ένα αρσενικο-θήλυκο. Τον Φεβρουάριο του 2002 το *Sports Illustrated for Women*, σε μία διαφήμιση για το γάλα, παρουσιάζει τη Marion Jones ως ένα άφυλο υποκείμενο, σε μία εικόνα απροσδιορίστου φύλου, και τίθεται το ερώτημα: «Ωραία; Ωραίος; Και τα δύο; Η Marion Jones και το νέο ιδεώδες περί φύλου και κάλλους».[15]

Έμφυλη ισότητα στην εμπορευματοποίηση του σώματος

Οι έμφυλοι κωδικοί αλλάζουν και σαν επακόλουθο οι ερμηνευτικές μας ικανότητες πρέπει να εξελιχθούν και να συμβαδίζουν με τη νέα κοινωνική πραγματικότητα. Αργά αλλά σταδιακά καταρρίπτονται οι αναλύσεις και θεωρήσεις ότι μόνο το γυναικείο σώμα αντικειμενικοποιείται. Σήμερα, δεν μοντελοποιείται μόνο η γυναίκα. Επίσης, δεν παρατηρείται μόνο η «αρσενικοποίηση» της γυναίκας ή της αθλήτριας, αλλά και η «θηλυκοποίηση» του ανδρικού σώματος που εμφανίζεται σε διαφημίσεις στα ΜΜΕ, οι οποίες προβάλλουν –αργά αλλά σταδιακά– ένα μοντέλο απροσδιορίστου φύλου, ένα άφυλο μοντέλο, ή ένα άφυλο αθλητή. Διανύουμε μία εποχή που οι απόψεις πε-

---

[12] Βλέπε "Equal opportunity bodily Exposure? Michael Johnson and Gabrielle Reece for Nike", Condé Nast Sports and Fitness for Women, March 1998, (Heywood & Dworkin, 2003: 81).

[13] Βλέπε: "Messing with Sex: Masculine-feminine athlete for Nike", Condé Nast Women's Sports and Fitness, September-October 1999 (Heywood & Dworkin, 2003: 83).

[14] Βλέπε, "Best of both worlds: boundaries in gender codes come down". Mary Pierce in Nike ad. Jane, March 2001 (Heywood & Dworkin, 2003: 79).

[15] "Beautiful? Handsome? Both? Marion Jones and new gender and beauty ideals" στο Sports Illustrated for Women, February 2002 (Heywood & Dworkin, 2003: 22).

ρί βιολογικού φύλου (sex), περί κοινωνικού φύλου (gender), περί έμφυλου υποκειμένου (gender subject) μεταβάλλονται και εξελίσσονται.

Σύντομα, οι θεωρήσεις περί της σεξουαλικής αντικειμενικοποίησης της γυναίκας θα ακούγονται αναχρονιστικές. Η κραυγαλέα εμπορευματοποίηση του ανδρικού σώματος έχει αποσταθεροποίηση την πολικότητα που σχημάτιζε τον ακρογωνιαίο λίθο των παλαιότερων φεμινιστικών θεωριών της αντικειμενικοποίησης (Bryson, 2005; McNay, 2000). Έρευνες υπογραμμίζουν ότι και οι άνδρες αποτελούν θύματα αυτής της εμπορευματοποίησης και αντιμετωπίζουν και εκείνοι τα συμπτώματα ή τα επακόλουθα αυτής της ανιτκειμενικοποίησης του σώματος. Για παράδειγμα, τρεις ερευνητές της ιατρικής σχολής του πανεπιστημίου Harvard, οι Pope, Phillips, και Olivardia, πρόσφατα εισήγαγαν και καθιέρωσαν τον όρο «το σύνδρομο του Άδωνη» (the Adonis complex) για να περιγράψουν τη σωματική εμμονή αγοριών και ανδρών για άσκηση, πολυφαγία και δυσαρέσκεια με τη σωματική εμφάνιση, κάτι που παλαιότερα χαρακτήριζε μόνο τις γυναίκες. Τα αποτελέσματα της έρευνας αναδεικνύουν ότι το 50% των ανδρών που εξετάστηκαν δεν ήταν ικανοποιημένοι με τη σωματική τους εμφάνιση. Σύμφωνα με τους ερευνητές, το σύνδρομο του Άδωνη ορίζει τη μυστική κρίση των αρσενικών με το σώμα τους, κρίση που προέρχεται από τα ισχυρά και εξωπραγματικά μηνύματα των ΜΜΕ που τονίζουν και προβάλλουν ένα ακόμα πιο μυϊκό ανδρικό σώμα, ένα ακόμα πιο δυνατό κορμί, και ένα ακατόρθωτο-άφταστο αρσενικό σωματικό ιδεώδες[16].

Συμπεράσματα: Το ανθρώπινο εμπόριο του καταναλωτισμού, της ψυχαγωγίας και του θεάματος

Η παγκοσμιοποιημένη εμπορευματοποίηση του αθλητισμού, η αθλητική βιομηχανία, η καταναλωτική κουλτούρα και οι στόχοι για μεγαλύτερη ακροαματικότητα συνέβαλαν και συμβάλλουν στη σημερινή ορατότητα της αθλήτριας στις ΗΠΑ –χωρίς να παραγνωρίζεται το γεγονός ότι υπήρχαν και άλλοι παράγοντες και άλλες μεταβλητές που συνέβαλαν σ' αυτό.[17] Οι «ήρωες» και «ηρωίδες» του αθλητισμού κατασκευάζονται σύμφωνα με τις προσταγές, τις ανάγκες και τα μοντέλα της αθλητικής βιομηχανίας. Κατασκευάζονται με τις ίδιες ιδεολογίες του επιθετικού ανταγωνισμού και της εμπορικής εκμετάλλευσης. Σαφώς αναγνωρίζουμε ότι ιστορικοί αγώνες, δομικές αλλαγές καθώς και αλλαγές στις αντιλήψεις περί έμφυλων ρόλων συνέβαλλαν στην πρόσβαση των γυναικών σε πολλές ανδροκρατούμενες κοινωνικές περιοχές, όπως είναι ο αθλητισμός (Καμπερίδου & Πατσαντάρας, 2005; Χαραχούσου 2003). Η αθλήτρια παράγεται αργά αλλά σταδιακά εδώ και έναν αιώνα. Είναι κοινωνικά κατασκευασμένη από τις αξίες, τις έννοιες, τα νοήματα, τον διάλογο και τις κοινωνικο-ιστορικές συγκυρίες που αλλάζουν, μεταβάλλονται και μετασχηματίζονται κατά τη διάρκεια των χρόνων. Αναγνωρίζουμε ότι ο αυξανόμενος και μεγάλος αριθμός γυναικών που συμμετέχει

[16] Βλέπε Heywood & Dworkin, 2003: 103.

[17] Όπως οι ιστορικοί αγώνες του γυναικείου κινήματος και άλλων πολιτικών κινημάτων. Για περισσότερες λεπτομέρειες όσον αφορά την ιστορία και τις κατακτήσεις του φεμινιστικού κινήματος βλέπε: Bryson 2005; Χαραχούσου 2003, Hall 1996; Μαλουτά 2002, Σακορράφου 1990.

στον οργανωμένο αθλητισμό σήμερα, αποτελεί κάτι καινούργιο, σε σύγκριση με το παρελθόν, αλλά υπογραμμίζουμε ότι περιορίζεται ακόμα στις πιο προνομιούχες κοινωνικές ομάδες του γυναικείου πληθυσμού.

Το αυξανόμενο ποσοστό των γυναικών που συμμετέχει στον οργανωμένο αθλητισμό, σύμφωνα με τους αθλητικούς κοινωνιολόγους Heywood και Dworkin (2003) σαφώς αποτελεί κάτι καινούργιο για τα αμερικάνικα δεδομένα ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι στο παρελθόν οι αθλήτριες αποτελούσαν «αξιοπερίεργα όντα, τέρατα και εξαιρέσεις στον κοινωνικό κανόνα» (Guttmann, 1991). Σήμερα στις ΗΠΑ, όπως επισημαίνουν στην έρευνά τους οι Heywood & Dworkin (2003) «η αθλήτρια αποτελεί θεσμό», ιδιαίτερα αν λάβουμε υπόψη ότι το ένα τρίτο των εγγεγραμμένων φοιτητριών σε πανεπιστήμια των Η.Π.Α. συμμετέχουν στον αγωνιστικό αθλητισμό και, αν συμπεριληφθεί και ο αθλητισμός αναψυχής, το ποσοστό αυξάνεται ραγδαία. Βέβαια σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημάνουμε ότι το ποσοστό αυτό των φοιτητριών που συμμετέχει στον οργανωμένο αθλητισμό και στην αθλητική εμπορική κατανάλωση προέρχεται κυρίως από τη μεσαία-τάξη των λευκών γυναικών των ΗΠΑ, δηλαδή από εκείνες που έχουν μεγαλύτερη οικονομική και αγοραστική κινητικότητα και πρόσβαση σε κοινωνικούς θεσμούς και προνόμια, στον αθλητισμό, στην παιδεία, στα ιδιωτικά πανεπιστήμια, στην υγεία, στην εργασία,[18] κ.ά.

Η αθλήτρια, όπως και ο αθλητής, παράγεται ως ένα προϊόν της πολιτικής και των πολιτισμικών μεταβολών: της ανάπτυξης και της αύξησης του καταναλωτισμού, της επέκτασης της βιομηχανίας της ψυχαγωγίας και του θεάματος, καθώς και της τεχνολογικής παγκοσμιοποίησης και τεχνολογικής επανάστασης της κοινωνίας της πληροφορίας. (Kamberidou & Patsantaras, 2004). Η αθλήτρια, όπως και ο αθλητής, παράγεται από μία κουλτούρα σημαδεμένη από την πρόοδο, τις αλλαγές, τις μεταβολές και τις μεταρρυθμίσεις –όσον αφορά στα έμφυλα θέματα– δηλαδή τις πολιτικές φύλου, πέραν του βιολογικού φύλου (Kimmel, 2004; Καμπερίδου, 2004; Tooley, 2003; Μαλουτά, 2002; Hodgson, 2001; McNay, 2000, Fisk,1996).

Το έμφυλο ή το κοινωνικό φύλο αποτελεί μια από τις κεντρικές οργανωτικές αρχές στις σύγχρονες κοινωνίες δυτικού τύπου. Η έννοια του έμφυλου (gender), αγγλοσαξονικής προέλευσης, παραπέμπει στο κοινωνικό υποκείμενο. Στα πλαίσια αυτής της θεώρησης καθίσταται κατά κάποιο τρόπο ανενεργό ως κοινωνική κατηγορία ένα σημαντικότατο χαρακτηριστικό, το βιολογικό φύλο. Σήμερα είναι ερευνητικά τεκμηριωμένο ότι το «ανήκειν σε ένα φύλο» είναι αποτέλεσμα πολλών –πέραν της βιολογικής διαφοράς– και πολύπλοκων κοινωνικών διεργασιών.

---

[18] Συγκεκριμένα, βλέπε: Fusfeld, Daniel R. (1973), "White Racism" p 60-71, "Policy Strategy for Workable Solutions" p 57-60, "The Segregated Market" p 97-99, και "The Human Capital Approach" p 61-61. Επίσης, βλέπε Shiller, Bradley (1976), "Discrimination in Education", p 130-149, και "Discrimination in the Labor Market", p 149-165. Όσον αφορά το θέμα του «Λευκού Ρατσισμού» βλέπε Fusfeld, 1973: σελ. 60-71. Σχετικά με τις πολιτικές, κρατικές και δημόσιες ρυθμίσεις και νομοθεσίες καθώς, επίσης και το Title IX", (που αφορά συγκεκριμένα τον χώρο του αθλητισμού) βλέπε Boutilier M., Lucinda F., SanGiovanni 1994: 97-111.

Συνεπώς, δεν αρκεί να εξετάζουμε αποκλειστικά ή μεμονωμένα τον παράγοντα του βιολογικού φύλου, επειδή το έμφυλο υποκείμενο –η γυναίκα και ο άνδρας– υπάγεται και σε άλλες μεταβλητές, όπως είναι η κοινωνικο-οικονομική τάξη, η εθνικότητα, η θρησκεία, το χρώμα του δέρματος, ο σεξουαλικός προσανατολισμός, οι σωματικές αναπηρίες, οι πολιτισμικές ιδιαιτερότητες– παράγοντες που επηρεάζουν την πρόσβαση της πλειονότητας των γυναικών και ανδρών στον αθλητισμό. Αυτοί οι παράγοντες επηρεάζουν το κοινωνικό καθεστώς των αθλητριών, την προβολή τους στα ΜΜΕ, την ισόνομη συμμετοχή και αναγνώριση, την πρόσβαση και εκπροσώπηση στη θεσμική ιεραρχία αθλητικών οργανισμών, ομοσπονδιών και θεσμών (Καμπερίδου, 2005; Χαραχούσου, 2003; Fisk, 1996).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Boutilier M., Lucinda F., SanGiovanni (1994). Politics, Public Policy and Title IX. *Women, Sport and Culture, Human Kinetics*, 97-111.

Birrel, S. & Cole, L. C. (1994). *Women, Sport, and Culture.* Human Kinetics, USA.

Bryson, V. (2005). *Φεμινιστική πολιτική θεωρία. Μελέτες για το φύλο.* Μεταίχμιο, Επιστήμες, Αθήνα.

Clarke, G. & Humberston, B. (1997). *Researching Women and Sport.* Macmillan Press Ltd.

Duncan M.C. & Messner M. (2000). *Gender in Televised Sports: Report by the Amateur Athletic Foundation of Los Angeles.*

Duncan C., Messner M., Williams L.& Jensen K. (1994). Gender Stereotyping in Televised Sports, in *Women, Sport, and Culture*, chapter 16, 249-273, Human Kinetics, USA.

Fisk, J. (1996). *Media Matters: Race and Gender in U.S. Politics.* The University of Minnesota Press, U.S.A.

Fusfeld, D. R. (1973). *The Basic Economics of the Urban Racial Crisis.* Holt, Rinehart & Winston Inc.

Guttmann, A. (1991). *Women's Sports, A History.* Columbia University Press.

Hall, M. A. (1996) *Feminism and Sporting Bodies: Essays on Theory and Practice.* Human Kinetics, U.S.A.

Hargreaves, J. (2000). *Heroines of Sport: the politics of difference and identity.* Routledge, London and New York.

Heywood, L. & Dworkin, L. S. (2003). *Built to Win: the female athlete as cultural icon.* Sports and Culture Series, Volume 5, University of Minnesota Press, Minneapolis.

Hodgson, L. D. (2001). *Gendered Moderninties, Ethnographic Perspectives.* Palgrave, New York.

Kamberidou, I. & Patsantaras, N. (2004). *Gender and Technology Workshop Report-Results for the Information Society.* European Commission, Brussels.

Καμπερίδου, Ε. (2004). «Το έμφυλο και ο Ολυμπισμός». Εισήγηση στο 8ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πτυχιούχων Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού (ΠΕΠΦΑ), 7-9 Μαίου, Αθήνα.

Καμπερίδου, Ε. & Πατσαντάρας, Ν. (2005). «Ο προβληματισμός περί έμφυλου υποκειμένου στον Ολυμπιακό Αθλητισμό». Εισήγηση στο 13ο Διεθνές Συνέδριο Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού, του Τμήματος Επιστήμης Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, 20-22 Μαΐου 2005, Κομοτηνή.

Karbo, K. (1995) "The Ubergirl Cometh", *Outside Magazine*, U.S.A., 60-66.

Kimmel, M. S. (2004). *The Gendered Society.* Second Edition, Oxford University Press, New York, Oxford.

Lipsits, G. (1998). *The Possessive Investment in Whiteness: How White People Profit from Identity Politics,* Philadeplphia: Temple University Press.

Μαλουτά-Παντελίδου, Μ. (2002). Το φύλο της δημοκρατίας. Ιδιότητα του πολίτη και έμφυλα υποκείμενα. Εκδόσεις Σαββάλας.

Messner, M. (1991). *Power at Play: Sports and the Problem of Masculinity.* Boston: Beacon Press.

McNay, L. (2000). *Gender and Agency: reconfiguring the subject in feminist and social theory.* Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd., Cambridge, UK, Malden, MA, USA.

Πατσαντάρας, Ν. (2004). «Συστατικά Στοιχεία του Ολυμπισμού και Ολυμπιακή Παιδεία». Εισήγηση στο 8ο Πανελλήνιο Συνέδριο Πτυχιούχων Φυσικής Αγωγής & Αθλητισμού (ΠΕΠΦΑ), 7-9 Μαίου, Αθήνα.

Πατσαντάρας, Ν. (1997). «Αποκλίνουσα συμπεριφορά στον αθλητισμό: Θέμα της ηθικής, ή του δικαίου;». *Επετηρίδα Αθλητικού Δικαίου* 3. Κατ' Επάγγελμα Αθλητική Δραστηριότητα. Εκδόσεις Σάκουλα.

Penney, D. (2002). Gender and Physical Education: contemporary issues and future directions. Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York.

Reece, G. & Karbo, K.(1997). *Big Girl in the Middle.* New York: Crown.

Schiller, Bradley R. (1976). *The Economics of Poverty and Discrimination.* Second Edition. Prentice-Hall, Inc. New Jersey.

Χαραχούσου, Υ. (2003) Γυναίκες σε ηγετικούς ρόλους του αθλητισμού: τρόποι αποτελεσματικής συμβολής. *Γυναίκα και Άθληση*, Τόμος ΙΙ, Τεύχος 1, 21-28.

ΦΥΛΟ ΚΑΙ ΕΘΝΟΤΗΤΑ: ΕΝΑΣ ΚΡΙΣΙΜΟΣ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΣ ΓΙΑ ΔΙΚΑΙΗ ΚΑΙ ΙΣΟΤΙΜΗ ΦΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ

Υβόννη Χαραχούσου, PhD

Καθηγήτρια Τ.Ε.Φ.Α.Α, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Περίληψη

Το φύλο εμφανίζεται συχνά στη διεθνή βιβλιογραφία να επηρεάζει τη μάθηση και τη συμπεριφορά των μαθητών στα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Πολλές μαθήτριες, ιδιαίτερα αυτές που είναι διαφορετικού χρώματος και εθνότητας, νοιώθουν αποξενωμένες, παραγκωνισμένες και ξεχασμένες στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες. Το μάθημα της φυσικής αγωγής δεν αποτελεί εξαίρεση. Η έρευνα συστηματικά αναφέρει ότι το μάθημα της φυσικής αγωγής νομιμοποιεί τον διαχωρισμό των φύλων, ο οποίος με τη σειρά του αναπαράγει «τις στερεοτυπικές πολώσεις» των αρσενικών και θηλυκών στα σπορ. Οι καθηγητές φυσικής αγωγής στις μεικτές τάξεις συνήθως χρησιμοποιούν το φύλο σαν παράμετρο ομαδοποίησης των μαθητών/τριών, σε αντίθεση με την ομαδοποίηση που πρέπει να γίνεται με βάση το επίπεδο της ικανότητας και της επιδεξιότητας στις τάξεις. Μ' αυτό τον τρόπο στερούν από τους περισσότερους μαθητές/τριες τις ευκαιρίες να συμμετέχουν ενεργά στις φυσικές δραστηριότητες ανεξάρτητα από το φύλο τους. Επιπρόσθετα οι καθηγητές/τριες φυσικής αγωγής τείνουν να μεταχειρίζονται δια-

Αλληλογραφία

Υβόννη Χαραχούσου

Αγία παρασκευή Τ.Θ. 178, Θεσσαλονίκη 57001, Τηλ.: 23960 41756

e-mail: harakabi@otenet.gr

GENDER AND ETHNICITY: A CRITICAL COMBINATION FOR GENDER FAIR APPROACH IN PHYSICAL EDUCATION

Yvonne Harahousou, PhD

Professor, Department of Physical Education and Sport Science, Democritus University of Thrace

Abstract

Gender has been continuously found in the literature to influence students' learning and behaviour in educational institutions. Many female students, especially those of colour, and different ethnicity, feel alienated, left out, and forgotten in the formal educational system of most developed countries. Physical education does not constitute any exception. Research has consistently reported that physical education legitimates gender segregation, which in turn perpetuate "the stereotypical polarities of masculinity and femininity in sport. Physical educators in co-ed classrooms usually use gender as a factor in grouping students as opposed to grouping by ability and skill level in classrooms, depriving most students of opportunities to actively participate in physical activities regardless of gender. In addition, physical education teachers tend to treat boys and girls differently and teachers have different expectations toward boys and girls. Indeed, teachers mostly and actively interact more with males than with females. Physical Education today should find effective ways to

Correspondence

Yvonne Harahousou

Agia Paraskevi P.O. Box 178, Thessaloniki 57001, Tel.: 23960 41756

e-mail: harakabi@otenet.gr

φορετικά τα αγόρια από τα κορίτσια, έχουν διαφορετικές προσδοκίες από τα δύο φύλα και προσεγγίζουν περισσότερο τα αγόρια από τα κορίτσια. Επομένως είναι επιτακτική ανάγκη στο μάθημα της φυσικής αγωγής σήμερα να βρεθεύν αποτελεσματικοί τρόποι για να δημιουργήθούν ίσες ευκαιρίες και για τα δύο φύλα, ιδιαίτερα όταν στις τάξεις υπάρχουν άτομα διαφορετικών εθνοτήτων, εξασφαλίζοντας ένα σχολικό περιβάλλον που θα σέβεται τη διαφορετικότητα στις τάξεις, στα γυμναστήρια και στις σχολικές δραστηριότητες. Το μάθημα της φυσικής αγωγής πρέπει να αγκαλιάζει τη διαφορετικότητα, επανεξετάζοντας θεωρίες οι οποίες βασίζονται σε κατεστημένες πολιτισμικές αξίες. Με αυτό τον τρόπο το μάθημα της φυσικής αγωγή θα γίνει πιο ποιοτικό και οι μαθητές/τριες δεν θα σταματούν μετά το σχολείο, αλλά θα συνεχίζουν τη συμμετοχή τους σε φυσικές δραστηριότητες και σπορ εφ' όρου ζωής.

Λέξεις-κλειδιά: *φυσική αγωγή, διαφορετικότητα, φύλο, εθνότητα.*

create equal opportunities for both genders, especially when combined with ethnicities, by ensuring that the total school environment reflects the diversity of them in classrooms, gyms, and schools' activities. A quality physical education should be able to accommodate such diversity by re-examining assumptions based on existing cultural values. In this way, a quality PE should not cease after school but continue to feed a life-long participation in physical activities and sport.

Key-words: *physical education, diversity, gender, ethnicity.*

Εισαγωγή

Το φύλο εμφανίζεται συχνά στη διεθνή βιβλιογραφία να έχει διαφορετική επίδραση στη μάθηση των μαθητών/τριών και τη συμπεριφορά τους στα εκπαιδευτικά ιδρύματα. Πολλές μαθήτριες, ιδιαίτερα αυτές διαφορετικού χρώματος, εθνικότητας και ικανότητας, καθώς και αυτές με χαμηλό εισόδημα, νοιώθουν αποξενωμένες, παραγκωνισμένες και ξεχασμένες στο επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα στις περισσότερες ανεπτυγμένες χώρες. Στο μάθημα της φυσικής αγωγής, ιδιαίτερα, το φύλο σημαίνει κοινωνικο-πολιτισμικές διαφορές ανάμεσα στους μαθητές και τις μαθήτριες. Σύμφωνα με τον Humberstone (1990), αυτές οι διαφορές στηρίζονται στα στερεότυπα των φύλων τα οποία περιβάλλουν τα σπορ και διευκολύνονται δια μέσου του εκπαιδευτικού προγράμματος της φυσικής αγωγής. Επιπλέον, όπως αναφέρει η Hargreaves, (2000) «...Ο διαχωρισμός των φύλων και η διαφορετική μεταχείριση των αγοριών και των κοριτσιών συχνά θεωρείται κοινωνικά και πολιτισμικά νόμιμη στο πρόγραμμα της φυσικής αγωγής, ο οποίος μερικές φορές αμύνεται γερά σαν κάτι το φυσικό και επιθυμητό από τους πολιτικούς και τους εκπαιδευτικούς. Οι καθηγητές φυσικής αγωγής ιδιαίτερα μέσα από την επαγγελματική κοινωνικοποίηση που έχουν υποστεί στη διάρκεια των σπουδών τους, λειτουργούν σαν διαγενεακοί ζωντανοί σύνδεσμοι ή πολιτισμικοί αγωγοί στην κατασκευή και τη μετάδοση των συγκεκριμένων προσανατολισμών των φύλων και της πρακτικής άσκησης στο επάγγελμα της φυσικής αγωγής (Brown & Evans, 2004).

Για να γίνουν κατανοητές όμως αφε-

νός οι συνέπειες της διαφορετικής αντιμετώπισης των μαθητών και μαθητριών στο μάθημα της φυσικής αγωγής, και ιδιαίτερα όταν αυτή συνδυάζεται με διαφορετική εθνότητα, και ο ρόλος των εκπαιδευτικών στην αναπαραγωγή στερεοτύπων στο μάθημα της φυσικής αγωγής και αφετέρου οι τρόποι αποτελεσματικής προσέγγισης για μια δίκαιη και σύγχρονη φυσική αγωγή, η οποία θα βάζει τα θεμέλια για εφ' όρου ζωής άσκηση στους μαθητές/τριες, θα εξετασθούν οι παρακάτω επιμέρους ενότητες: α) φυσική αγωγή και φύλο, β) εθνότητα και φύλο στη φυσική αγωγή, γ) αποτελεσματικοί τρόποι προσέγγισης μιας δίκαιης και ισότιμης φυσικής αγωγής με βάση το φύλο και την εθνότητα.

Φυσική αγωγή και φύλο

Το μάθημα της σημερινής φυσικής αγωγής, παρότι οι ευκαιρίες για τις κοπέλες στα σπορ και τις φυσικές δραστηριότητες έχουν αυξηθεί τις τελευταίες δεκαετίες, εξακολουθεί να αναπαράγει και να νομιμοποιεί τη δημιουργία των στερεότυπων των δύο φύλων. Η δημιουργία στερεότυπων εσκεμμένα ή όχι οδηγεί στον διαχωρισμό των φύλων στη φυσική αγωγή, η οποία στη συνέχεια συνεχίζει να αναπαράγει την πόλωση των αρσενικών και θηλυκών στα σπορ. Η έρευνα συστηματικά αναφέρει ότι το μάθημα της φυσικής αγωγής και ο σχολικός αθλητισμός αποτελούν μια κουλτούρα η οποία νομιμοποιεί έναν συγκεκριμένο τύπο «αρσενικού» για τα αγόρια και «θηλυκού» για τα κορίτσια, ο οποίος τροφοδοτεί ιδεολογίες του τι σημαίνει να είσαι ένας επιτυχημένος ετεροφυλόφιλος άνδρας και γυναίκα στην αθλητική κουλτούρα της Δύσης (Light & Kirk, 2000; Pratt & Burn, 2000; Swain, 2000).

Οι καθηγητές φυσικής αγωγής στις μεικτές τάξεις συνήθως χρησιμοποιούν το φύλο για να ομαδοποιούν τους μαθητές/τριες, σε αντίθεση με αυτήν που έπρεπε να γίνεται με βάση το επίπεδο ικανότητας και επιδεξιότητας στις τάξεις (Hutchinson, 1995; Williamson, 1993), στερώντας τους περισσότερους μαθητές/τριες από τις ευκαιρίες να συμμετέχουν ενεργά στις φυσικές δραστηριότητες ανεξαρτήτως φύλου. Επιπρόσθετα οι καθηγητές τείνουν να μεταχειρίζονται διαφορετικά τα αγόρια από τα κορίτσια και να έχουν διαφορετικές προσδοκίες για τα δύο φύλα. Πράγματι οι καθηγητές φυσικής αγωγής επικοινωνούν και ενθαρρύνουν περισσότερο τα αγόρια από ό,τι τα κορίτσια (Hutchinson, 1995; Macdonald, 1990), αξιώνουν ένα ελάχιστο επίπεδο εκτέλεσης από τα κορίτσια (Hutchinson, 1995; Wright, 1995), ενώ παράλληλα ενισχύουν τα έμφυλα στερεότυπα μέσα από τις δικές τους αντιλήψεις και ερμηνείες (Dunbar & O' Sullivan, 1986; Griffin, 1984; Macdonald, 1990; Nilges, 1998; Turvey & Laws, 1998).

Οι μαθητές/τριες στο μάθημα της ΦΑ δια μέσου της *αυτοεκπληρούμενης προφητείας* αντιδρούν και συμπεριφέρονται σύμφωνα με τις προσδοκίες και τα πιστεύω των καθηγητών τους. Έτσι ακόμη και τα κορίτσια που συμμετέχουν στις φυσικές δραστηριότητες συμμετέχουν λιγότερο από τα αγόρια (Eccles & Harold, 1991) και δεν γυμνάζονται με τον ίδιο τρόπο όπως τα αγόρια. Οι χαμηλές προσδοκίες από τους καθηγητές/τριες επηρεάζουν τα κορίτσια στο να μην επιλέγουν τάξεις στις οποίες νοιώθουν στο περιθώριο ή υποτιμούνται (Hutchinson, 1995). Επομένως οι μαθητές/τριες αναπαράγουν τις παραδοσιακά επικρατούσες φόρμες της θηλυκότητας και της αρρενω-

πότητας. Οι μαθήτριες σχηματοποιούν τη συμπεριφορά τους ακολουθώντας την ιδεολογία του θηλυκού στερεότυπου και οι μαθητές διαλέγουν δραστηριότητες σύμφωνα με την προσφιλή για τους άρρενες ιδεολογία. Έτσι τα κορίτσια αγαπούν τις παρέες με τις συνομήλικες, ενώ τα αγόρια αγαπούν να συμμετέχουν έντονα στις δραστηριότητες της φυσικής αγωγής (Chepyator-Thomson & Ennis, 1997).

Όσο για τον τρόπο που οι μαθητές/τριες επικοινωνούν στο μάθημα της φυσικής αγωγής, οι μελέτες έχουν δείξει ότι τα κορίτσια επικοινωνούν διαφορετικά από τα αγόρια, γιατί έρχονται στο μάθημα της φυσικής αγωγής με διαφορετικές αντιλήψεις και κινητικές εμπειρίες (Greendorfer, 1983). Σύμφωνα με τον Garcia (1994), τα κορίτσια επικοινωνούν διαφορετικά από τα αγόρια στο προσχολικό περιβάλλον φυσικής αγωγής, αφού αυτά επικοινωνούν με ένα συνεργατικό τρόπο γεμάτο φροντίδα και μοιρασιά, ενώ τα αγόρια επικοινωνούν με ένα ανταγωνιστικό, ατομικό και εγωκεντρικό τρόπο. Όπως σημειώνει ο συγγραφέας, τα κορίτσια προτιμούν την κοινωνική προσέγγιση από την πρακτική άσκηση, ενώ τα αγόρια ακριβώς το αντίθετο. Μερικοί συγγραφείς αναφέρουν ότι η κουλτούρα των αγοριών γίνεται περισσότερο ιεραρχική και ανταγωνιστική σαν αντίδραση στην αυξανόμενη είσοδο εκείνων των κοριτσιών που υπερβαίνουν τα όρια του φύλου τους και συμμετέχουν στις παραδοσιακές ανδρικές αθλητικές δραστηριότητες (Kenway, 1998; Messner, 1992).

Είναι ενθαρρυντικό πάντως το γεγονός ότι όλο και περισσότερα κορίτσια ανεξαρτήτως των στερεοτύπων των φύλων τολμούν να διαπερνούν το «διαχωριστικό των φύλων» και να επιμένουν στο δικαίωμά τους να παίζουν παιχνίδια των αγοριών, όπως το ποδόσφαιρο, το μπέιζμπολ, κ.ά., παρά το γεγονός ότι ρισκάρουν να αποκτήσουν αυθαίρετα την ταμπέλα του «αγοροκόριτσου» είτε από τους καθηγητές τους είτε από τους γονείς τους ή από άλλα αγόρια και κορίτσια. Αυτή η ατυχής τάση να τοποθετούνται ταμπέλες έχει επιβεβαιωθεί από μερικές μελέτες, οι οποίες αναφέρουν ότι μερικές κουλτούρες είναι λιγότερο δεκτικές από άλλες δυτικού τύπου κουλτούρες για τις κοπέλες εκείνες που αψηφούν τα στερεότυπα των φύλων (Hasbrook, 1995; Thorne, 1993). Εκείνες οι κοπέλες που βρίσκουν τα σπορ αρκετά ικανοποιητικά για να συνεχίζουν να παίζουν κόντρα στα στερεότυπα των φύλων και οι οποίες κατορθώνουν να διακριθούν σ' αυτά είναι πιο πιθανό να παραμείνουν πιστές στην αθλητική τους συμμετοχή και αργότερα στη ζωή τους.

Εθνότητα και φύλο

Όσον αφορά στην εθνότητα οι κοπέλες που προέρχονται από εθνικές μειονότητες αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα αποθαρρυντικά εμπόδια για τη συμμετοχή τους στη μεικτή φυσική αγωγή και τα σπορ και ακόμη περισσότερο, όταν αυτές τολμούν να συμπεριφέρνονται με τρόπους οι οποίοι αψηφούν τα στερεότυπα των φύλων. Ο συνδυασμός της εθνότητας και του φύλου αποτελεί για τις κοπέλες τη λεγόμενη «διπλή διάκριση», η οποία γίνεται «τριπλή» όταν συνδυάζεται με την ταμπέλα του αγοροκόριτσου. Μελέτες στις ΗΠΑ έχουν επανειλημμένα δείξει ότι οι κοπέλες διαφορετικού χρώματος είναι λιγότερο πιθανό να συμμετέχουν στα σχολικά πρωταθλήματα από τις Καυκάσιες και οι διαφορές αυτές ίσως να μεγεθύνονται από τις διαφορές στο κοινωνικο-οικονομικό στάτους και τη γεωγραφική περιοχή. Σε πολλές περιπτώσεις ο συνδυασμός της

εθνότητας και της κοινωνικής τάξης δημιουργεί δυσκολίες στην αξιολόγηση του ποιο υπερισχύει του άλλου στον τρόπο με τον οποίο αντιστρατεύονται την αθλητική συμμετοχή των κοριτσιών. Επιπλέον οι κοπέλες διαφορετικού χρώματος είναι λιγότερο πιθανό να έχουν δεχθεί ενθάρρυνση από τους γονείς τους για τη συμμετοχή τους στα διάφορα σπορ. Μελέτες στις διαπολιτισμικές κοινωνίες, όπως των ΗΠΑ και της Μεγάλης Βρετανίας, δείχνουν ότι μικρά ποσοστά γυναικών από εθνικές μειονοτικές ομάδες πετυχαίνουν να διακριθούν στα σπορ συνολικά, πράγμα που δείχνει το χαμηλό επίπεδο συμμετοχής τους στο ξεκίνημά τους (Hargreaves, 1994).

Η εξαιρετική αθλητική εμφάνιση κάποιων μαύρων αθλητριών τείνει να παρουσιάζει μια παραπλανητική εικόνα για τη γενικότερη θέση αυτών των αθλητριών στα σπορ και την κοινωνία. Η διάκριση και η προβολή τους στον αθλητισμό δικαιολογείται με το σκεπτικό ότι αυτές οι αθλήτριες έχουν γενετική προδιάθεση για να γίνουν εξέχουσες αθλήτριες. Αυτός είναι και ο λόγος που οι μαύρες κοπέλες ενθαρρύνονται για να συμμετέχουν στα σχολικά αθλήματα πιο πολύ από τα μαθήματά τους. Και ενώ οι εξαιρετικές αθλητικές εμφανίσεις ίσως διευκολύνουν την ενσωμάτωση των αθλητριών διαφορετικού χρώματος στην επικρατούσα αθλητική κουλτούρα μέσα και έξω από το σχολείο, δεν συμβαίνει το ίδιο με την ενσωμάτωση των κοριτσιών που προέρχονται από άλλες εθνικότητες. Όπως αναφέρει η Lovell (1991) στη μελέτη της που έγινε στη Μεγάλη Βρετανία, οι Αφροαμερικάνες θεωρούνται περισσότερο επιθετικές και εξουσιαστικές –χαρακτηριστικά τα οποία ταιριάζουν στον αθλητισμό– ενώ οι Ασιάτισσες συχνά χαρακτηρίζονται σαν αδύναμες και παθητικές, με αποτέλεσμα οι καθηγητές τους να συμπεραίνουν συχνά ότι δεν ενδιαφέρονται για τα σπορ. Οι απόψεις για τη «φυσική κλίση» τελικά τείνουν να λειτουργούν σαν άλλοθι για τις διαφορετικές πολιτισμικές ερμηνείες που δίνονται στις αθλητικές διαφορές που υπάρχουν ανάμεσα στις γυναίκες διαφορετικών εθνικοτήτων.

Σε σχέση με τη μουσουλμανική εθνότητα ιδιαίτερα, μια έρευνα στην Μ. Βρετανία γύρω από τα μουσουλμάνους μαθητές/τριες της Νοτιοανατολικής Ασίας (Carrington & Williams, 1988), έδειξε ότι αυτά τα παιδιά βιώνουν δυσκολίες στο μάθημα της φυσικής αγωγής και η μουσουλμανική εθνότητα μεγαλώνει τις διαφορές των φύλων, με τα κορίτσια να αντιμετωπίζουν περισσότερα προβλήματα από τα αγόρια. Σύμφωνα με αυτή την έρευνα αυτά τα προβλήματα οφείλονται στις θρησκευτικές και πολιτισμικές παραδόσεις, οι οποίες επιβάλλουν συγκεκριμένους ρόλους στους άνδρες από τις γυναίκες και περιλαμβάνουν αυστηρούς κώδικες ηθικής, οι οποίοι ελέγχουν τη συμπεριφορά και την επαφή και επομένως περιορίζουν την πρόσβαση στο μάθημα της φυσικής αγωγής και στις δραστηριότητες αναψυχής. Σύμφωνα με τον ερευνητή (Raval, 1989), αυτή η προσέγγιση επικρίνεται σαν ευρωπαϊκοκεντρική, αφού αποτυγχάνει να προσεγγίζει τη ρατσιστική πρακτική της Βρετανικής κοινωνίας και τείνει να τοποθετεί τα προβλήματα των καθηγητών/τριών ή των μαθητών/τριών στην Μουσουλμανική κοινωνία.

Πιο συγκεκριμένα τα προβλήματα και οι διαμάχες των μουσουλμάνων μαθητών/τριών στη φυσική αγωγή ξεκινούν κυρίως από τους γονείς τους και την κοινότητά τους και από τα ίδια τα παιδιά καθώς προσπαθούν να ευχαριστήσουν και

τα δύο μέρη και τις δύο κουλτούρες. Αυτά τα προβλήματα περιλαμβάνουν την ένδυσή τους κατά το μάθημα της φυσικής αγωγής, αφού είναι ντροπή να επιδεικνύουν τα σώματά τους και τους μηρούς τους, τα κοινά μπάνια που αναγκάζονται να κάνουν στο τέλος κάθε μαθήματος, το Ραμαζάνι στη διάρκεια του οποίου τα παιδιά νηστεύουν από την ανατολή μέχρι τη δύση του ηλίου στη διάρκεια όλου του μήνα και περνούν όλη τη σχολική ημέρα χωρίς φαγητό και νερό και τις εξωσχολικές δραστηριότητες στις οποίες συμμετέχουν μετά το τέλος των μαθημάτων στο σχολείο. Αυτές αποτελούν περισσότερο πρόβλημα για τα κορίτσια παρά για τα αγόρια, αφού τα κορίτσια έχουν περισσότερους περιορισμούς στο πώς θα ξοδέψουν τις ώρες τους στις δραστηριότητες, ακόμη και αν αυτά επιθυμούν να πάρουν μέρος σ' αυτές. Οι γονείς τους ανησυχούν για το πώς θα επιστρέψουν τα κορίτσια τους από το σχολείο ή από οπουδήποτε αλλού μόνα τους και για τις πιθανές σχέσεις των κοριτσιών τους με τα αγόρια, τα οποία και τα δύο μπορούν να βλάψουν τη φήμη και τις μελλοντικές προοπτικές τους για γάμο. Σύμφωνα με μια μελέτη που έγινε στην Μ. Βρετανία από τους Carrol & Hollyhead, (1993), οι καθηγητές της φυσικής αγωγής πάντως αντιμετωπίζουν δίλημμα, γιατί από τη μία μεριά κατηγορούνται ότι είναι *σεξιστές,* αν δεχθούν τις παραδοσιακές αξίες και δεν εφαρμόσουν την πολιτική ισότητας των ευκαιριών και από την άλλη μεριά ότι είναι *ρατσιστές,* αν δεν δεχθούν την παράδοση και εφαρμόσουν πολιτική ίσων ευκαιριών και για τα δύο φύλα.

Όσον αφορά στην Ελλάδα, δύο πρόσφατες έρευνες που έγιναν σε ένα αμιγές μουσουλμανικό σχολείο (Dagkas, 2001) και σε ένα διαπολιτισμικό σχολείο με μουσουλμανική μειονότητα (Αμαραντίδου, 2005) έδειξαν ότι όλοι οι μουσουλμάνοι μαθητές/τριες είχαν θετικές απόψεις για το μάθημα της φυσικής αγωγής, περισσότερο μάλιστα και από τους χριστιανούς μαθητές/τριες και ότι έβρισκαν τη συμμετοχή τους στο μάθημα της φυσικής αγωγής ικανοποιητική ακόμη και στη διάρκεια του Ραμαζανιού. Οι απόψεις των αγοριών απέναντι στη συμμετοχή των κοριτσιών βρέθηκαν να είναι στερεότυπες, με τα αγόρια να συμφωνούν ότι τα κορίτσια δεν είναι ικανά να κάνουν συγκεκριμένες δραστηριότητες παρότι έβρισκαν τη μεικτή συμμετοχή στο μάθημα της φυσικής αγωγής πολύ ενδιαφέρουσα. Επίσης οι καθηγητές φυσικής αγωγής ανέφεραν ότι είναι λίγες οι περιπτώσεις, όπου τα μουσουλμανόπαιδα βιώνουν εμπόδια εξαιτίας των θρησκευτικών και πολιτισμικών παραδόσεων, τα οποία όμως εμπόδια είναι σε θέση να τα διευθετήσουν χωρίς να επηρεάσουν το πρόγραμμα της φυσικής αγωγής.

Αποτελεσματικοί τρόποι προσέγγισης μιας δίκαιης φυσικής αγωγής με βάση το φύλο και την εθνότητα

Πολλοί ερευνητές έχουν παρουσιάσει μοντέλα και αποτελεσματικούς τρόπους για μια ποιοτική εκπαίδευση που δεν αποκλείει κανέναν, αλλά αγκαλιάζει τη διαφορετικότητα στο φύλο, στην εθνότητα και στην ικανότητα στους διαπολιτισμικούς χώρους. Έχουν επίσης δώσει χρήσιμες ιδέες και στρατηγικές για μια δίκαιη και αμερόληπτη από όλες τις παραπάνω παραμέτρους διδασκαλία της φυσικής αγωγής. Ανάμεσα σ' αυτές ο Banks (1994) έχει προτείνει πέντε διαστάσεις για τη δίκαια από άποψη εθνότητας εκπαίδευση και πολύ πιο πρόσφατα δώδεκα άλλες αρχές (Banks et al, 2001), ενώ η Hutchinson (1995) έχει υιοθετήσει πέντε

διαστάσεις για δίκαιη φυσική αγωγή. Αυτές παρατίθενται παρακάτω:

- *Ενσωμάτωση περιεχομένου,* η οποία σχετίζεται με τον βαθμό έμφασης των καθηγητών σε βασικά σημεία στις οδηγίες τους με περιεχόμενο που αντανακλά τη διαφορετικότητα. Στο μάθημα της φυσικής αγωγής συγκεκριμένα οι καθηγητές αναγνωρίζουν συνεχώς τη συμβολή των γυναικών στη φυσική αγωγή και στον αθλητισμό (διάσημες αθλήτριες, προπονήτριες, καθηγήτριες κ.λπ.), καθώς και τα κατορθώματα των αθλητριών διαφορετικών εθνοτήτων ή αθλητριών με ειδικές ανάγκες στους Παραολυμπιακούς Αγώνες.
- *Κατασκευή γνώσεων,* ή η έκταση με την οποία οι καθηγητές βοηθούν τους μαθητές να καταλάβουν ότι η γνώση είναι κοινωνικά κατασκευασμένη και αντανακλά τις προσωπικές εμπειρίες των καθηγητών καθώς και το κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον στο οποίο ζουν και εργάζονται. Στα εκπαιδευτικά προγράμματα της φυσικής αγωγής συνήθως επικρατούν και μεταφέρονται οι για πολλά χρόνια καθιερωμένες ανδροκρατικές αντιλήψεις για την αθλητική γνώση και την έρευνα με αποτέλεσμα να μη υπάρχει η απαραίτητη φεμινιστική αφύπνιση και παιδεία στους μαθητές/τριες (Χαραχούσου, 2004)
- *Μείωση της προκατάληψης* είναι η διάσταση η οποία σχετίζεται με τις προσπάθειες των καθηγητών/τριών να βοηθήσουν τους μαθητές/τριες να αναπτύξουν θετικές απόψεις γύρω από τα φύλα και τις διαφορετικές εθνότητες. Στη φυσική αγωγή τέτοιες απόψεις μπορούν να αναπτυχθούν, όταν οι γραπτές οδηγίες δίνονται με εικόνες από διαφορετικά φύλα και εθνότητες και η χρήση τέτοιων υλικών γίνεται σε σταθερή και συστηματική βάση.
- *Ισότιμη παιδαγωγική* είναι η διάσταση που σχετίζεται με τους τρόπους που χρησιμοποιούν οι καθηγητές/τριες για να διευκολύνουν την ακαδημαϊκή πρόοδο των μαθητών/τριών από διαφορετικά φύλα και εθνότητες. Στο μάθημα της φυσικής αγωγής οι μαθητές/τριες θα προοδεύσουν όταν οι καθηγητές υιοθετήσουν τέτοιες αξίες, όπως ανοχή για το λάθος, συνεργασία και μοίρασμα, χαλάρωση αντί για στρες και προσανατολισμό στη διαδικασία παρά στο αποτέλεσμα (Gill, 1993). Η δίκαιη με βάση το φύλο παιδαγωγική μπορεί να εφαρμοστεί με την ανάμειξη αγοριών και κοριτσιών σε μια συνεργατική μάθηση των κινητικών δεξιοτήτων, πρακτική άσκηση των παιχνιδιών, εκμάθηση παιχνιδιών και κανονισμών και της διαιτησίας στα παιχνίδια των παιδιών.
- *Η διάσταση του ενισχυμένου σχολείου και της κοινωνικής δομής* αφορά την έκταση στην οποία η κουλτούρα του σχολείου και η οργάνωσή του εξασφαλίζουν την εκπαιδευτική ισότητα και την πολιτισμική ενίσχυση και για τα δύο φύλα. Μερικές από τις σχετικές παραμέτρους είναι οι στρατηγικές λήψης αποφάσεων, η πολιτική των διδασκομένων αντικειμένων, το κοινωνικό κλίμα, η πρακτική της ομαδοποίησης, η πρακτική της αξιολόγησης, η συμμετοχή σε εξωσχολικές δραστηριότητες και οι προσδοκίες του προσωπικού και οι αντιδράσεις τους στη διαφορετικότητα. Στο μάθημα της φυσικής αγωγής αυτό αφορά όμοιες παρεμβάσεις με αυτές που χρειάζονται για να αντιμετωπισθούν οι ανισότητες των φύλων και όχι μόνο.

Η Hutchinson (1995) προτείνει τις παρακάτω οδηγίες σαν βασικά στοιχεία για αποτελεσματική διδασκαλία στη ΦΑ: α) αυτο-αξιολόγηση των πιστεύω των ίδιων των καθηγητών/τριών και πως αυτά επηρεάζουν τη συμμετοχή των μαθητών/τριών στην τάξη, β) προσεκτική παρατήρηση στους τρόπους αντίδρασης στην τάξη, συμπεριλαμβάνοντας τις μαθήτριες σε όλες τις δραστηριότητες, γ) όμοια αναγνώριση της συμβολής μαθητών και μαθητριών, δ) όμοια στάση σώματος στην επικοινωνία με μαθητές και μαθήτριες, ε) ίση απόσταση χώρου και στα δύο φύλα, ζ) ίδια χρήση γλώσσας σε όλα τα είδη επικοινωνίας στην τάξη, η) αποφυγή χρησιμοποίησης φράσεων οι οποίες αναπαράγουν αρνητικά πιστεύω και στερεότυπα, θ) συνειδητοποίηση των διακρίσεων των φύλων οι οποίες υπάρχουν στις διάφορες εθνότητες, ι) κόψιμο (σταμάτημα) των σεξιστικών σχολίων και συμπεριφορών που γίνονται από τους μαθητές.

Οι καθηγητές φυσικής αγωγής πρέπει να μοιράζονται την ευθύνη των διακρίσεων που υπάρχουν στην εκπαίδευση με τη δημιουργία θετικών αλλαγών από την πλευρά τους. Πιο συγκεκριμένα, πρέπει να ηγούνται στο κίνημα για αλλαγές. Παίρνοντας αυτή την πρωτοβουλία θα μπορέσουν να δώσουν πιο ισότιμη εμπειρία καθώς θα εκπαιδεύσουν και θα υπερασπισθούν τις θετικές κοινωνικές αλλαγές. Όπως δεν ευεργετούνται όλοι οι άνδρες από μια πατριαρχική και σεξιστική κοινωνία, αυτή η αλλαγή στάσης (θέσης) θα είναι ευεργετική γι' αυτούς, καθώς θα μειώνει την ανάγκη να συμμορφωθούν με το κατεστημένο που έτσι και αλλιώς τους τοποθετεί σε δεύτερη μοίρα όμοια με τις γυναίκες συναδέλφους τους (Cavar, 2002).

Επιπρόσθετα, για μια αποτελεσματική εφαρμογή όλων των παραπάνω διαστάσεων, αξιών και συστάσεων, πρέπει να παρέχεται μια συστηματική εκπαίδευση στους καθηγητές φυσικής αγωγής, τόσο στις βασικές τους σπουδές όσο και στη μετεκπαίδευση, η οποία θα βοηθήσει τους καθηγητές να κατανοήσουν τους τρόπους με τους οποίους η εθνότητα, το φύλο –και όχι μόνο– αλληλεπιδρούν επηρεάζοντας την συμπεριφορά των μαθητών/τριών. Πιο συγκεκριμένα, αυτά τα εκπαιδευτικά προγράμματα πρέπει να βοηθήσουν τους καθηγητές/τριες: 1) να ανακαλύψουν τις προσωπικές τους στάσεις και απόψεις απέναντι στο φύλο, ιδιαίτερα όταν αυτές συνδυάζονται με την εθνότητα, 2) να αποκτήσουν γνώσεις γύρω από την ιστορία και την κουλτούρα των διαφορετικών εθνοτήτων και των δύο φύλων μέσα στη χώρα τους και μέσα στα σχολεία τους, 3) να εξοικειωθούν με τις διαφορετικές θεωρήσεις που υπάρχουν μέσα στις διαφορετικές εθνολογικές και πολιτισμικές κοινωνίες, 4) να κατανοήσουν τους τρόπους με τους οποίους η εδραιωμένη γνώση μέσα στα σχολεία, πανεπιστήμια και η δημοφιλής κουλτούρα (περιοδικά, κινηματογράφος, μόδα κ.λπ.) μπορούν να αναπαράγουν στερεότυπα γύρω από τα φύλα, και τις εθνολογικές ομάδες και 5) να αποκτήσουν τη γνώση και τις δεξιότητες που χρειάζονται για να αναπτύξουν και να εφαρμόσουν μια ισότιμη εκπαίδευση (Banks et al, 2001).

Τέλος, εάν ένας από τους σημαντικούς στόχους της φυσικής αγωγής είναι να αυξήσει τη συμμετοχή στα σπορ ή τις φυσικές δραστηριότητες κατά μήκος όλου του φάσματος της ζωής του ανθρώπου, ιδιαίτερα ανάμεσα στις μειονεκτικές ομάδες των γυναικών, τότε οι καθηγητές/τριες φυσικής αγωγής πρέπει να γνωρίζουν πώς θα δομήσουν το περιβάλλον στις τάξεις τους, ώστε να ανέχεται τη δια-

φορετικότητα, να μειώνει τον φόβο και το άγχος, να προωθεί την άμμιλα στη φυσική αγωγή και να διευκολύνει την πραγματική ανάμειξη στις φυσικές δραστηριότητες. Τέτοιο ισχυρό περιβάλλον στο μάθημα της φυσικής αγωγής θα περιορίσει κάθε μορφή διάκρισης και θα ενισχύσει όλους τους μαθητές/τριες στο να υιοθετήσουν ένα κινητικά δραστήριο τρόπο ζωής για το υπόλοιπο μέρος της ζωής τους.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αμαραντίδου, Β. (2004). *Φυσική αγωγή στη μειονοτική εκπαίδευση: Απόψεις Μουσουλμάνων και Χριστιανών μαθητών και μαθητριών για τη φυσική αγωγή και τη συμμετοχή των κοριτσιών στα Σπορ*. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή διατριβή, ΤΕΦΑΑ Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης.

Banks, J. A. (1994). Transforming the Mainstream Curriculum. *Educational Leadership,* 51, 8, 4-8.

Banks, J., Cookson, P., Gay, G., Hawley, W. D., Irvine J. J., Nieto, S., Schofield, J. W., Stephan, W. G. (2001) *Diversity Within Unity: Essential Principles For Teaching and Learning In a Multicultural Society*. Phi Delta Kappa, Inc. V83 i3 p196.

Brown, D. & Evans, J. (2004). Reproducing Gender? Intergenerational Links and the Male PE Teacher as a Cultural Conduit in Teaching Physical Education, *Journal of Teaching in Physical Education,* Vol. 23, 1. 48- 71.

Carrington, B. & Williams, T. (1988). Patriarchy and ethnicity: the link between school physical education and community leisure activities, In J. Evans (Ed.) *Teachers, Teaching and Control in Physical Education*, Lewes, Falmer Press.

Carrol, B. & Holinshead, G. (1993) Ethnicity and Conflict in Physical Education. *British Educational Research Journal*, 19, 1, 59-75.

Cavar, T. (2002). The role of male physical educators and administrators in the advancement of female students' physical educational experiences. *Canadian Woman Studies*, Vol.21, 3, 100-106.

Chepyator-Thomson, J., & Ennis, D. (1997). Reproduction and resistance to the culture of femininity and masculinity in secondary school physical education. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 68,1, 89-99.

Dagkas, (2001). Attitudes of Muslim Pupils and PE Teachers toward Physical Education and Extra-Curricular Activities. 10th World Congress of Sport Psychology, Skiathos, Hellas.

Dunbar, R. R., & O' Sullivan, M.M. (1986). Effects of intervention on differential treatment of boys and girls in elementary physical education lessons. *Journal of Teaching in Physical Education,* 5, 166-175.

Eccles, J. S., & Harold, R.D. (1991). Gender differences in sport involvement: Applying the Eccles' expectancy-value model. *Journal of applied Sport Psychology*, 3, 7-35.

Garcia, C. (1994). Gender differences in young children interactions when learning fundamental motor skills. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 65, 3, 213-225.

Gill, D. L. (1993). Psychological sociological and cultural issues concerning the athletic female. In Pearl A. J. (Ed), The athletic female pp. 19-40. Champaign, IL: Human Kinetics Publishers.

Greendorfer, S. L. (1983). A challenge for socio-cultural sport studies. *Journal of Physical Education, Recreation, and Dance,* 54, 3, 18-20.

Griffin, P. S. (1984). Girls' participation patterns in a middle school team sport unit. *Journal of Teaching in Physical Education*, 4, 30-38.

Hargreaves, J. (1994) *Sporting Females: Critical Issues in the History and Sociology of Women's Sports*. London and New York: Routledge.

Hargreaves, J. (2000). Gender, morality, and the national physical education curriculum. In Nansen, J. & Neilsen, N. (Eds.), *Sports, body and health* (pp. 133-148). Odense, Denmark: Odense University Press.

Hasbrook, C. A. (1995). Gendering practices and first graders' bodies: Physicality, sexuality, and bodily adornment in a minority inner-school. Manuscript submitted for Publication.

Humberstone, B. (1990). Warriors or Wimps? Creating Alternative Forms of PE. In Messner, M.A. & Sabo, D.F. (Eds), Sport, Men, and the gender Order: Critical Feminist Perspectives. Chamaign, IL: Human Kinetics.

Hutchinson, G. E. (1995). Gender-fair teaching in physical education. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance,* 66, 1, 42-47.

Kenway, J. (1998). Masculinity studies, sports and feminism: Fair play of foul? In Hickey, C., Fitzclarence, L. & Mathews, R. (Eds.), *Where the boys are: Masculinity, span and education* (pp. 155-169). Geelong, Australia: Deakin Centre for Education and Change, Deakin University.

Messner, M. (1992). *Power at play: Sports and the problem of masculinity.* Boston: Beacon Press.

Light, R., & Kirk, D. (2000). High school rugby, the body and the reproduction of hegemonic masculinity. *Sport, Education and Society*, 5, 163-176.

Lovell, T. (1991). Sport, racism, and young women. In Jarvie, G. (ed). *Sport, Rasism, and Ethnicity.* London: Falmer.

MacDonald, D. (1990). The relationship between the sex composition of physical education classes and teacher/pupil verbal interaction. *Journal of Teaching in Physical Education*, 9, 152-163.

Nilges, L. M. (1998). I thought only fairy tales had supernatural power: A radical feminist analysis of Title IX in physical education. *Journal of Teaching in Physical Education,* 17, 172-194.

Pratt, S., & Burn, E. (2000). *Every good boy deserves football.* Paper presented to the annual British Educational Research Conference. Cardiff, UK.

Raval, S. (1989) Gender, leisure and sport: a case study of young people of South Asian descent – a response, *Leisure Studies*, 8, 237-240.

Swain, J. (2000). The money's good, the fame's good, the girls are good: The role of playground football in the construction of young boys' masculinity in a junior school. *British Journal of Sociology*, 21, 95-109.

Thorne, B. (1993). *Gender play: Girls and boys in school.* New Brunswick, NJ:Rutgers University Press.

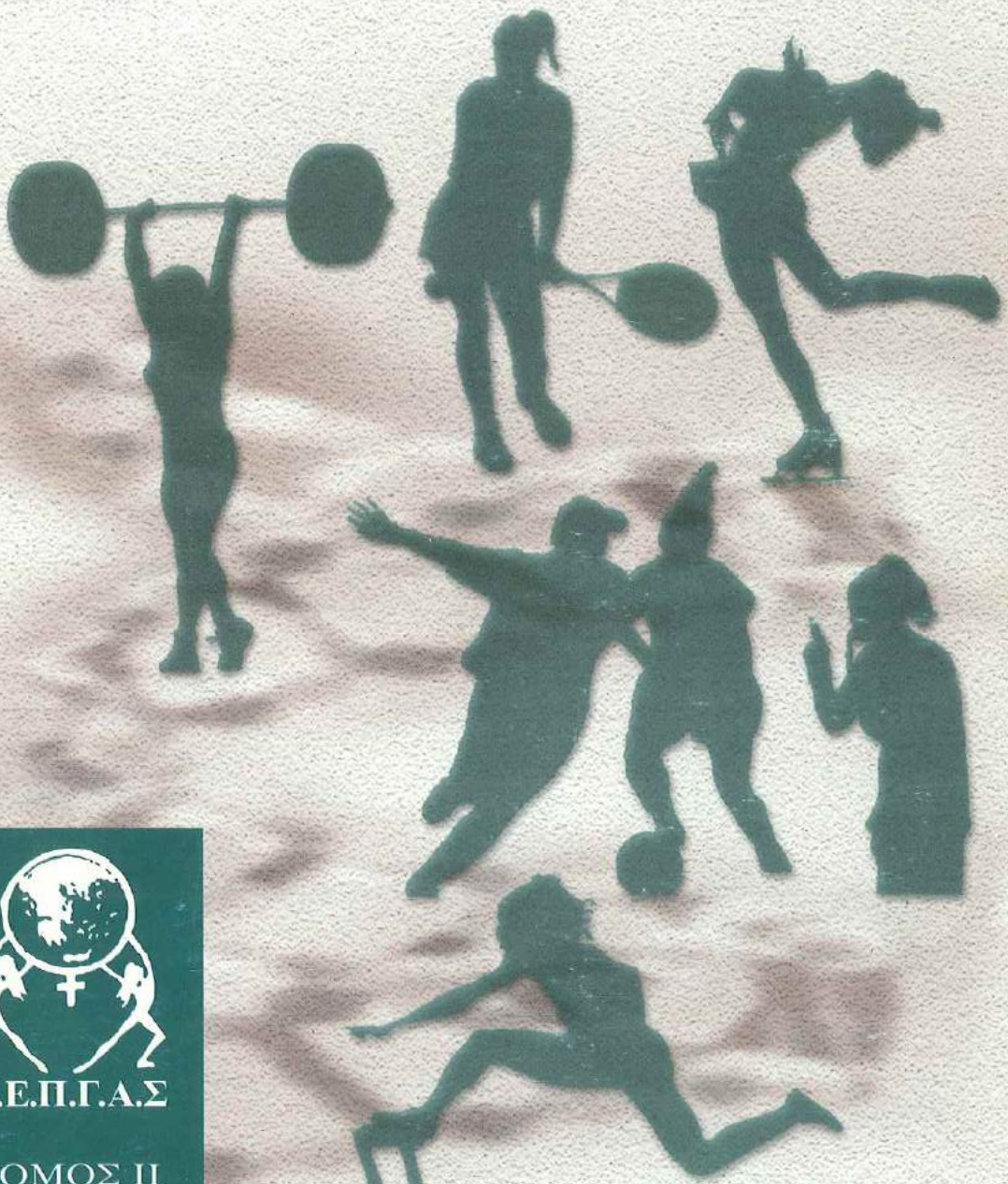
Turvey, J., & Laws, C. (1998). Are girls losing out? The effects of mixed-sex grouping on girls performance in physical education. *British Journal of Physical Education,* 19, 253-255.

Williamson, K. M. (1993). Is your inequity showing?: Ideas and strategies for creating a more equitable learning environment. *Journal of Physical Education, Recreation and Dance,* 64(8), 15-23

Wright, J. (1995). Feminist post-structuralist methodology for the study of gender construction in physical education: Description of a study. *Journal of Teaching in Physical Education,* 15, 1, 1-24.

Χαραχούσου, Υ. (2004). Το φεμινιστικό κίνημα και η γυναικεία συμμετοχή στα Σπορ. *Γυναίκα και Άθληση,* Τόμος ΙΙΙ, τεύχος 1, σ. 30-38.

ΓΥΝΑΙΚΑ & ΑΘΛΗΣΗ

ISSN 1109-4141

Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ

ΤΟΜΟΣ ΙΙ
ΤΕΥΧΟΣ 2
ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2003

ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΑΣ ΕΝΩΣΗΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΩΘΗΣΗ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΣΤΟΝ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΑ ΣΠΟΡ (Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ.)

Περιεχόμενα

Από τη σύνταξη 93

Επιστημονικές Εργασίες 95

- Η επίδραση του επιπέδου δύναμης στη διαφορά κόπωσης και αποκατάστασης μεταξύ αντρών και γυναικών μετά το πέρας υπομέγιστης συνεχούς ισομετρικής επιβάρυνσης
  Δ. Σκούφας, Κ. Χατζηκωτούλας, Χ. Μιχαϊλίδης, Χ. Κοτζαμανίδης 95
- Μεταβολικές απαιτήσεις κατά τη διάρκεια προγραμμάτων Ρυθμικής Αγωνιστικής Γυμναστικής στις κατηγορίες παγκορασίδων και κορασίδων
  Α. Αυλωνίτη, Ε. Δούδα, Θ. Πυλιανίδης, Σ. Τοκμακίδης 108
- Χρήση διαφόρων χώρων αναψυχής από τις γυναίκες, λόγοι και παράμετροι που επηρεάζουν τη συμμετοχή τους
  Α. Λαϊλόγλου, Σ. Φακριάδου, Α. Καμπίτση 120
- Ο ρόλος της μαθητείας ως μέσον εκπαίδευσης των γυναικών σε θέσεις εξουσίας στα σπορ
  Υ. Χαραχούσου 135
- Η θέση και οι προοπτικές της γυναίκας προπονήτριας στον αθλητισμό
  Σ. Παπαδοπούλου 144
- Οι χοροί των εξισλαμισμένων σκλάβων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία: ο χορός και η φυσική κίνηση ως σύμβολα κοινωνικής κατωτερότητας
  Ε. Καμπερίδου 153
- Διεθνής αντιμετώπιση θεμάτων ισότητας των δύο φύλων στον αθλητισμό
  Ρ. Τσιότσου 165

ρεάζουν τη συμμετοχή τους. Από τα αποτελέσματα διαπιστώθηκε ότι οι γυναίκες που συμμετείχαν σε δραστηριότητες αναψυχής παρουσίασαν έναν υγιεινό τρόπο ζωής και οι πιο σημαντικοί λόγοι ήταν η μείωση του άγχους και η επαφή με το φυσικό περιβάλλον. Οι λόγοι διαφοροποιήθηκαν με βάση την ηλικία, τη μόρφωση και την οικογενειακή κατάσταση.

Η Υ. Χαραχούσου αναφέρεται στον ρόλο που μπορεί να παίξει η μαθητεία ως μέσον εκπαίδευσης των γυναικών σε θέσεις εξουσίας στον αθλητισμό. Πιο συγκεκριμένα, η εργασία αναφέρεται στις σύγχρονες μορφές της μαθητείας, τις πιο αποτελεσματικές στις γυναίκες, στα οφέλη της μαθητείας, στους λόγους που κάνουν τη μαθητεία τόσο σημαντική για τις ηγετικές θέσεις των γυναικών στον αθλητισμό και στις σημαντικές στρατηγικές για την επιτυχία τους στον ρόλο της μέντορος στον αθλητισμό.

Η Σ. Παπαδοπούλου μελέτησε τη θέση και τις προοπτικές της γυναίκας προπονήτριας στον αθλητισμό. Συμπεραίνει ότι ελάχιστες γυναίκες προπονήτριες εργάζονται σε ομοσπονδίες και σωματεία, όπου οι διοικήσεις, που στην πλειοψηφία τους είναι ανδροκρατούμενες, συνεχίζουν να μην εμπιστεύονται ηγετικούς ρόλους σε γυναίκες προπονήτριες. Τα κυριότερα εμπόδια που απομακρύνουν τις γυναίκες από την προπονητική δράση φαίνονται ότι είναι η έλλειψη ισότιμης αντιμετώπισης και κοινωνικής υποστήριξης.

Η Ε. Καμπερίδου μελέτησε τους χορούς των εξισλαμισμένων σκλάβων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη φυσική κίνηση. Τα ευρήματα έδειξαν ότι καταδικάζονταν και στιγματίζονταν κοινωνικά οποιαδήποτε μορφή κινητικής έκφρασης, όπως ο χορός, οποιαδήποτε μορφή κινητικής δραστηριότητας, ενώ η μαλθακότητα, η ακινησία, η απραξία, η αδράνεια, η νωθρότητα, η οκνηρία, και ιδιαίτερα το υπερβολικό πάχος, θεωρούνταν κοινωνικά προνόμια και αποτελούσαν στοιχεία προσδιορισμού της κοινωνικής θέσης των Οθωμανών Τούρκων.

Η Ρ. Τσιότσου αναφέρεται στη διεθνή αντιμετώπιση θεμάτων ισότητας των δύο φύλων στον αθλητισμό. Συγκεκριμένα αναλύει τις στρατηγικές που εφαρμόζονται για την επίτευξη της ισότητας στον αθλητισμό σε διάφορες χώρες του κόσμου και την αξιολόγηση των αποτελεσμάτων τους. Οι κυριότερες στρατηγικές δράσης που εφαρμόστηκαν για την ίση συμμετοχή και εκπροσώπηση των γυναικών στον αθλητισμό αφορούσαν στη θέσπιση νέων νόμων, στη δημιουργία φορέων και νέων οργανισμών για την προώθηση των γυναικών στον αθλητισμό και στη διοργάνωση ανάλογων συνεδρίων.

Υβόννη Χαραχούσου
Πρόεδρος της Π.Ε.Π.Γ.Α.Σ.
Υπεύθυνη Σύνταξης

ΟΙ ΧΟΡΟΙ ΤΩΝ ΕΞΙΣΛΑΜΙΣΜΕΝΩΝ ΣΚΛΑΒΩΝ ΣΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ: Ο ΧΟΡΟΣ ΚΑΙ Η ΦΥΣΙΚΗ ΚΙΝΗΣΗ ΩΣ ΣΥΜΒΟΛΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΤΩΤΕΡΟΤΗΤΑΣ

Ειρήνη Καμπερίδου

Λέκτορας, Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Περίληψη

Η εργασία αυτή αναφέρεται στην Οθωμανική κοινωνία και στην καθημερινή ζωή των Οθωμανών Τούρκων του 18ου και του 19ου αιώνα. Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας γίνεται φανερό ότι δεν υφίσταται κινητικός πολιτισμός ή κινητική κουλτούρα, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή στη Δύση. Διαπιστώνεται ότι καταδικάζεται και στιγματίζεται κοινωνικά οποιαδήποτε μορφή κινητικής έκφρασης, όπως ο χορός, οποιαδήποτε μορφή κινητικής δραστηριότητας, εξάσκησης ή εκγύμνασης, ακόμα και το βάδισμα. Τα πρότυπα ήταν τελείως διαφορετικά. Η μαλθακότητα, η ακινησία, η απραξία, η αδράνεια, η νωθρότητα, η οκνηρία, και ιδιαίτερα το υπερβολικό πάχος, θεωρούνταν κοινωνικά προνόμια και αποτελούσαν στοιχεία προσδιορισμού της κοινωνικής θέσης των Οθωμανών Τούρκων. Σε αντίθεση με τη Δύση, όπου οι οποιεσδήποτε κινητικές δραστηριότητες της κουλτούρας, πέραν της εργασίας, ταυτίστηκαν και υπήρξαν προνό-

Αλληλογραφία

Ειρήνη Καμπερίδου

Τμήμα Επιστήμης Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

DANCE AND PHYSICAL ACTIVITY, SYMBOLS OF SOCIAL INFERIORITY: OBLIGATIONS OF ISLAMIZED SLAVES

Irene Kamberidou

Lecturer, Department of Physical Education and Sport Sciences, National and Capodistrian University of Athens, Greece

Abstract

In reference to Ottoman society of the 18th and 19th centuries, this paper examines the everyday life of the Ottoman Turk, based on the first hand accounts, references and bibliography of these periods. The sources confirm that physical culture, body culture or the civilization of the body, as it was understood and conceived in the West, did not apply to Ottoman society. According to the first hand accounts, any form of physical movement or expression, such as dance, any form of physical activity, exercise, exertion or movement —even walking— were socially condemned and stigmatized in Ottoman society. The social models were radically different to those of western society. Indolence, immobility, inactivity, laziness, idleness, and especially obesity were considered social privileges. They were elements that determined or represented the social status of the Ottoman Turks. In contrast to the West,

Correspondence

Irene Kamperidou

Department of Physical Education and Sport Sciences, National and Capodistrian University of Athens

μια της άρχουσας τάξης, στην Οθωμανική κοινωνία, όλες οι αντίστοιχες κινητικές δραστηριότητες και εκφράσεις θεωρούνταν, και κυριολεκτικά ήταν, υποχρεώσεις και αρμοδιότητες των εξισλαμισμένων σκλάβων, δηλαδή των μη-μουσουλμάνων που είχαν βίαια ή "ομαλά" εξισλαμιστεί, καθώς και των μη-μουσουλμάνων υποτελών λαών, των αποκαλούμενων κοινωνικά κατωτέρων, όπως οι υποτελείς Έλληνες, οι Αρμένιοι και οι Εβραίοι. Διαπιστώνεται ακόμη ότι ουδεμία επιρροή δεν δέχθηκε η οθωμανική επικράτεια, τουλάχιστον στα επίπεδα του κινητικού πολιτισμού, και πάντα σε θεσμικές διαστάσεις, από τις ευρωπαϊκές αντιλήψεις περί κινητικής κουλτούρας. Εξαίρεση αποτελούν οι πολεμικές τεχνικές των Οθωμανών, ή του οθωμανικού θεσμού της στρατοκρατικής δουλείας, οι θρησκευτικοί χοροί των Δερβίσηδων, κ.ά.

Λέξεις-κλειδιά: *χαρέμι, πολυεθνική δουλεία, σκλάβες, γυναίκες, χορός, δεσποτισμός, υποτέλεια.*

where any form of body culture or physical activity pertaining to culture was identified as a social privilege of the ari-stocratic or upper classes, in Ottoman society, all related physical activities and expressions were considered the obligations and duties of the islamized slaves, namely the enslaved non-Muslims who had been violently or 'non-violently' islamized. They were also the duties and obligations of the non-Muslim subjects of the Sublime Porte, such as the Greeks, the Armenians and the Jews. The accounts confirm that European views concerning physical culture or body culture had not influenced Ottoman society. Naturally, exceptions are detected in the Ottoman institution of mili-tary slavery, in military training exercises, in the religious ceremonies of the dancing Dervishes etc.

Key-words: *harem, poliethinic/multi-ethnic slavery, servitude, women, dance, despotism, subjugation.*

Εισαγωγή

Οι επιτόπιες μαρτυρίες 110 δυτικών περιηγητριών[1] και εκείνες των έγκλειστων στα οθωμανικά χαρέμια εξισλαμισμένων γυναικών[2], του 18ου και του 19ου αιώνα, στη Μικρά Ασία, στην Ελλάδα, στην Κύπρο, στην Αίγυπτο και σε άλλες κατεχόμενες από την Οθωμανική Αυτοκρατορία περιοχές, αναδεικνύουν ότι ο χορός, η παντομίμα, η τέχνη της ακροβασίας, η φυσική δραστηριότητα ή οποιαδήποτε μορφή καλλιτεχνικής ή σωματικής έκφρασης, κίνησης, ενέργειας ή εκγύμνασης, ήταν όλα σύμβολα κοινωνικής κατωτερότητας για τους Μουσουλμάνους. Θεωρούνταν ασχολίες, εργασίες ή δουλειές που ανήκαν στην αρμοδιότητα των εξισλαμισμένων σκλάβων, δηλαδή των πρώην μη-μουσουλμάνων που είχαν βίαια ή "ομαλά" εξισλαμισθεί, καθώς και των υπόδουλων/υποτελών λαών, όπως των Ελλήνων, των Αρμενίων, των Εβραίων και των Τσιγγάνων (Κα-

[1] Καμπερίδου Ειρήνη (2002) *«Η Πολυεθνική Δουλεία του Οθωμανικού Χαρεμιού. Η Θέση της Γυναίκας στο Οθωμανικό Χαρέμι, κατά την Επιτόπια Παρατήρηση Ξένων Περιηγητριών του 18ου και του 19ου αιώνα. Η Πραγματική Καθημερινή Ζωή στο Χαρέμι και η θέση της Γυναίκας στο Ισλάμ».* (Βλέπε «υποκεφάλαιο, Η Γυναικεία Περιήγηση, σελ. 1-69, και πίνακες με τρείς ομάδες/κατηγορίες περιηγητριών, πίνακα των γυναικείων περιηγήσεων-'διαφυλική γεωγραφία'/τοπονύμια, σελ. 1009-1056), Διδακτορική διατριβή, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας.

[2] Ibid., σελ.184-472.

μπερίδου, 2002; Σαρρής, 1994; Φωτιάδης, 1993), που θεωρούνταν ότι ανήκαν σε *χαμηλότερο κοινωνικό καθεστώς, κατώτερο ακόμα και από εκείνο των εξισλαμισμένων σκλάβων, εφόσον δεν είχαν εξισλαμισθεί* (Blunt, 1878; Pardoe, 1837; Walker, 1897).

Αναδεικνύεται ότι το υπερβολικό πάχος, η ακινησία και η έλλειψη χάρης στο ανάστημα και στην κίνηση –και για τα δύο φύλα– αντανακλούσαν το ατομικό κοινωνικό καθεστώς τους, και θεωρούνταν κοινωνικά "προνόμια" που ανήκαν μόνο στις υψηλότερες τάξεις των Μουσουλμάνων (Blunt, 1876; Craven, 1787; Demont, 1821; Melek Hanum, 1872; Montagu, 1740; Pardoe, 1837).

Η σωματική δραστηριότητα, ακόμα και η πιο απλή κίνηση, όπως το περπάτημα/βάδισμα (Vivanti, 1865) θεωρούνταν στοιχείο και συνήθεια που εκπροσωπούσε τις "μη-προνομιούχες" τάξεις των Οθωμανών, μια απόδειξη ότι δεν είχαν εξισλαμισμένους σκλάβους να τους υπηρετούν και μια ένδειξη ότι δεν μπορούσαν να προσλάβουν υποτελείς μη-μουσουλμάνους για τις οικιακές ή εξωτερικές εργασίες ή για την ψυχαγωγία τους. (Harvey, 1871; Lott, 1866; Beaufort, 1861; Guthrie, 1802; Melek Hanum, 1872).

Αναμφισβήτητα, ο αριθμός των εξισλαμισμένων σκλάβων που είχε ένας Οθωμανός Τούρκος προσδιόριζε την κοινωνικο-οικονομική του θέση (Blunt, 1878; Garnett, 1891; Pardoe, 1836; Skene, 1845). Η κατοχή δούλων αποτελούσε ένδειξη πλουτισμού και ήταν καθοριστικός παράγοντας προσδιορισμού της κοινωνικής θέσης του κατέχοντος (Σαρρής, 1994).

Όσον αφορά τους αρσενικούς εξισλαμισμένους σκλάβους, αυτοί εντάσσονταν στα κάτεργα (Skene, 1845) στις ένοπλες δυνάμεις, στα σώματα ασφαλείας (Φωτιάδης, 1993; Σαρρής, 1994), ή στις οικίες (σελεμλίκια) των Οθωμανών των διαφόρων κοινωνικών τάξεων– εκτός των συνόρων των χαρεμιών– όπου αναλάμβαναν όλες τις δουλειές ή τις εργασίες που απαιτούσαν οποιαδήποτε σωματική ενέργεια, κίνηση ή αντοχή.

Χάρη στη γυναικεία πληροφόρηση, δηλαδή στις επιτόπιες μαρτυρίες των δυτικών περιηγητριών από την Αγγλία, τη Γαλλία, τη Γερμανία, την Αυστρία, τη Σουηδία, την Ελβετία, την Αμερική κ.ά., καθώς και εκείνες των ίδιων των έγκλειστων στα χαρέμια γυναικών, γνωρίζουμε ότι *όλα* τα έγκλειστα μέλη των οθωμανικών χαρεμιών, τον 18ο και τον 19ο αιώνα, ήταν εξισλαμισμένες σκλάβες, απελευθερωμένες σκλάβες ή απόγονοι σκλάβων (Καμπερίδου 2002). Ενδεικτικά, οι επιτόπιες μαρτυρίες μας παρέχουν αξιόπιστες πληροφορίες, περί της πολυεθνικής πληθυσμιακής σύνθεσης των Οθωμανικών χαρεμιών του 19ου αιώνα, που απαρτίζονταν από Ελληνίδες, Κιρκάσιες (Τσερκέζες), Γεωργιανές, Ευρωπαίες κλπ.

Μεθοδολογία

Η έρευνα βασίστηκε σε πολύ εκτεταμένο, πλούσιο και πρωτότυπο αρχειακό υλικό, μέχρι πρότινος αγνώστου. Εντοπίστηκαν, επιλέχθηκαν και συγκεντρώθηκαν τα έργα 200 δυτικών περιηγητριών του 17ου, του 18ου και του 19ου αιώνα, δηλαδή περίπου 650 έργα, ταξιδιωτικά χρονικά, άρθρα, και επιστολές τα οποία οδήγησαν στην εύρεση τουλάχιστον 6.000 δυτικών περιηγητριών (Καμπερίδου, 2002). Τα έργα των περιηγητριών, που δεν έχουν δει το φως της δημοσιότητας και δεν έχουν ποτέ μεταφραστεί στην ελληνική γλώσσα, προσφέρουν ένα ανεξερεύνητο, μέχρι τώρα, πρωτότυπο και αδημοσίευτο

υλικό για πολλές επιστήμες, ιδιαίτερα για την ιστορία, την κοινωνιολογία και τη λαογραφία. Μετά από τη συστηματική μελέτη των έργων 110 περιηγητριών διαπιστώθηκε ότι ο θεσμός της πολυεθνικής δουλείας του οθωμανικού χαρεμιού αποτελούσε κεντρικό πυρήνα της οθωμανικής κοινωνίας (Καμπερίδου, 2002). Επειδή έτσι γίνεται αντιληπτός ο θεσμός αυτός στα έργα των περιηγητριών, αυτός είναι και ο λόγος που επιλέχθηκε η μικροκοινωνιολογική θεώρηση, ανάλυση και ερμηνεία. Εξετάζεται λοιπόν, αυτός ο θεσμός του οθωμανικού χαρεμιού, για να αντληθούν πληροφορίες για *τον πολυεθνικό θεσμό της δουλείας, τον Δεσποτισμό και την επεκτατική πολιτική* του θεοκρατικού και αυταρχικού συστήματος στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, πράγμα που επιτυγχάνεται στα πλαίσια της θεωρίας του Νόρμπερτ Ελιάς, Η Εξέλιξη του Πολιτσμού (1997), η οποία επικεντρώνεται στην κοινωνικο-ιστορική διερεύνηση της συμπεριφοράς.

Δηλαδή, το χαρέμι αποτελεί ένα ερμηνευτικό κέντρο, ένα εργαλείο παρατήρησης για την κατανόηση και ερμηνεία ολόκληρης της οθωμανικής κοινωνίας, η οποία βασιζόταν στον θεσμό της δουλείας, από την υπόδουλη Αθήνα έως την υπόδουλη Θεσσαλονίκη, από την Κωνσταντινούπολη έως την Τραπεζούντα, κλπ. Εν ολίγοις, το χαρέμι αποτελεί ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ολόκληρης της οθωμανικής κοινωνίας και αναδεικνύεται, από *όλες* τις επιτόπιες μαρτυρίες των περιηγητριών, ως ο πυρήνας αυτο-αναπαραγωγής κεντρικών στοιχείων και δομών της οθωμανικής κοινωνίας και του οθωμανικού κράτους (οικογένεια, θρησκεία, κρατική εξουσία). Αποτελεί μια κλειστή κοινωνία, ένα διαφοροποιημένο κοινωνικό σύστημα, που δεν άλλαζε τις δομές του κράτους, αλλά τις τροφοδοτούσε και τις αναπαρήγαγε.

Το χαρέμι αναδεικνύεται ως θεσμός κοινωνικοποίησης των μικρών παιδιών, ελεύθερων και εξισλαμισμένων σκλάβων, δηλαδή των μελλοντικών πολιτών και ηγετών της οθωμανικής κοινωνίας, στον οποίο επικρατούσε και καλλιεργούνταν ο δεσποτισμός, η μη-ανοχή της διαφορετικότητας, καθώς και η δουλικότητα, η εξάρτηση, και γενικότερα η ανελευθερία. Εκεί παρατηρείται, όχι μόνο η αναστολή κάθε ελεύθερης πνευματικής έκφρασης, αλλά *και η αναστολή κάθε ελεύθερης κινητικής έκφρασης και συμπεριφοράς*.

Η εκγύμναση[3]

Η εκγύμναση, η φυσική άσκηση και ενασχόληση δεν αποτελούσαν μέρος της καθημερινής ζωής των Μουσουλμάνων ανδρών και γυναικών του 18ου και του 19ου αιώνα (Σαρρής, 1994). Ήταν, εντούτοις, μέρος της στρατιωτικής εκπαίδευσης των Μουσουλμάνων ανδρών στις ένοπλες δυνάμεις (στον στρατό και στο πολεμικό ναυτικό), καθώς επίσης και στα σώματα ασφαλείας (Σαρρής, 1994; Φωτιάδης, 1993; Toledano, 1999). Όμως, ακόμα και εδώ η άσκηση ανήκε *στην αρμοδιότητα της χαμηλότερης στρατιωτικής ιεραρχίας*, όπως ήταν εκείνη της *στρατοκρατικής δουλείας* (Toledano, 1999), δηλαδή των αρσενικών σκλάβων-δούλων, των απελευθερωμένων σκλάβων, καθώς και των ελεύθερων Μουσουλμάνων που ανήκαν στις χαμηλότερες κοινωνικο-οικονομικές

[3] Σαρρής, Νεοκλής (1994) *Οσμανική Πραγματικότητα. Το Δεσποτικό Κράτος, Τόμος Ι.*, Αθήνα: Αρσενίδης, σελ. 486-553.

ομάδες. Αρσενικοί μη-μουσουλμάνοι που είχαν υποδουλωθεί, εξανδραποδισθεί, εξισλαμισθεί και ενταχθεί στις ένοπλες δυνάμεις ή στα σώματα ασφαλείας, φυσικά γυμνάζονταν, όπως οι γενίτσαροι, οι οποίο είχαν αρπαχθεί από τους Χριστιανικούς πληθυσμούς όταν ήταν μικρά παιδιά, οι Κιρκάσιοι του Καυκάσου, και οι απελευθερωμένοι δούλοι της χαμηλότερης ιεραρχίας των ενόπλων δυνάμεων (Σαρρής, 1994; Φωτιάδης, 1993; Toledano, 1999).

Εντούτοις, στην καθημερινή ζωή των πολιτών ή των Μουσουλμάνων υπηκόων της οθωμανικής κοινωνίας δεν υφίσταται η γυμναστική –*ήταν ανύπαρκτη*. Οποιαδήποτε μορφή φυσικής ενέργειας, άσκησης, εκγύμνασης, (ακόμα και το βάδισμα ή οι οικιακές ασχολίες), οποιαδήποτε φυσική ή καλλιτεχνική κίνηση (όπως ο χορός) θεωρούνταν στοιχεία που εκπροσωπούσαν τα χαμηλότερα κοινωνικο-οικονομικά στρώματα. Οι οικιακές εργασίες, οι εξωτερικές εργασίες, ο χορός, ή οποιαδήποτε μορφή ψυχαγωγίας ήταν αποκλειστική αρμοδιότητα των εξισλαμισμένων σκλάβων και των μη-μουσουλμάνων (Καμπερίδου, 2002) υποτελών λαών. Ο λόγος γι'αυτό ήταν ότι οι Μουσουλμάνοι θεωρούσαν κοινωνικά κατώτερους όλους τους "άπιστους", δηλαδή τους μη-Μουσουλμάνους[4].

Οι σκλάβες πολυτελείας

Το Κοράνι επιτρέπει την υποδούλωση και τον εξανδραποδισμό μόνο των μη-Μουσουλμάνων και απαγορεύει ρητά την υποδούλωση των ελεύθερων Μουσουλμάνων[5]. Περιηγήτριες, όπως η Lady Montagu το 1717 μέχρι και η Lucy Garnett το 1891 επισημαίνουν και επιβεβαιώνουν ότι ο νόμος του Ισλάμ αναγνωρίζει ως νόμιμη ιδιοκτησία (σκλάβους) μόνο τους μη-Μουσουλμάνους που πέφτουν στα χέρια των αληθινών πιστών (των ελεύθερων Μουσουλμάνων), σε διάρκεια πολέμου[6]. Μη-μουσουλμάνοι σκλάβοι, και των δύο φύλων, προέρχονταν, εκτός από τους κατακτημένους λαούς, και από αρπαγές, από τα σκλαβοπάζαρα, ή ως δώρα από εκείνα που αντάλλασσαν μεταξύ τους οι πλούσιοι (Hekmat, 1997; Καμπερίδου, 2002; Koran, 1997; Σαρρής, 1994.)

Όλες οι σκλάβες πολυτελείας, όπως οι χορεύτριες, οι ακροβάτισσες, οι παντομίμες, οι μουσικοί και οι τραγουδοποιοί, χωρίς καμία εξαίρεση, υπήρξαν μη-Μουσουλμάνες στην καταγωγή τους, τα ταλέντα των οποίων αναγνωρίζονταν στην παιδική ηλικία και εκπαιδεύονταν για να πωληθούν αργότερα σε πολύ υψηλότερες τιμές απ' ότι είχαν αρχικά αγορασθεί. Άκμαζε το φαινόμενο της παιδικής δουλείας και του "παιδικού χαρεμιού"[7]. Τον 18ο και τον 19ο αιώνα, υπήρχε μεγάλη ζήτηση για μικρές σκλάβες, δηλαδή για τα μικρά παιδιά των μη-μουσουλμάνων, επειδή εκπαιδεύονταν ευκολότερα, και η προσαρμογή τους, η ενσωμάτωσή τους και η απορρόφησή τους στην οθωμανική κοινωνία υπήρξε απόλυτη. Κατά την Αγ-

---

[4] *The Koran* (1997), London: Penguin Books, σελ. 126,-33 230, 297, 361, 357, 387.

[5] Ibid., σελ. 126,-33 230, 297, 361, 357, 387.

[6] Ibid., σελ. 126,-33 230, 297, 361, 357, 387.

[7] Καμπερίδου, Ειρήνη (2002) *Η Πολυεθνική Δουλεία του Οθωμανικού Χαρεμιού... κατά την Επιτόπια Παρατήρηση Ξένων Περιηγητριών του 18ου και του 19ου αιώνα*, Αθήνα: Διδακτορική διατριβή, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Κοινωνιολογίας. (Βλέπε υποκεφάλαιο: Το Παιδικό Χαρέμι, σελ.443-458).

γλίδα περιηγήτρια Lady Montagu το 1717 και την Ελβετίδα περιηγήτρια Louise Demont το 1816, στην Τουρκία και στην Περσία οι ωραίες σκλάβες, που υπηρετούσαν τις μεγάλες κυρίες, ή τις απολαύσεις των μεγάλων ανδρών, αγοράζονταν στη νηπιακή ηλικία ή από τριών έως ενένα ετών, και εκπαιδεύονταν με μεγάλη επιμέλεια στο τραγούδι και στον χορό. Το δεύτερο ήμισυ του 19ου αιώνα, όπως μας πληροφορεί η Αγγλίδα ζωγράφος-περιηγήτρια Mary Adelaide Walker, η οποία είχε περίπου 40 χρόνια περιηγητικών εμπειριών, εκπαίδευαν «φουρνιές μικρών κοριτσιών από την Κιρκασία, όπως θα παχαίναμε τα κουνέλια για να τα πωλήσουμε στην αγορά. Τις αγοράζουν φτηνά, όταν είναι σε νηπιακή ηλικία, και τις πωλούν λίγα χρόνια αργότερα σε ψηλές τιμές, με τα αποκτημένα τους προσόντα και χάρες. Η αξία μιας χαλαήκ (σκλάβας) ξεκινάει από 80 αγγλικές λίρες ή από 100 αγγλικές λίρες, *αλλά μια μουσικός ή χορεύτρια μπορεί να πιάσει για την ιδιοκτήτριά της δέκα φορές περισσότερο.*»[8]

Για πρώτη φορά, χάρη στη γυναικεία πληροφόρηση του 18ου και του 19ου αιώνα, υπάρχουν επιτόπιες μαρτυρίες για την ενασχόληση των εξισλαμισμένων σκλάβων με την μουσικο-χορευτική διαδικασία. Μαθαίνουμε ότι στο χαρέμι ο χορός, το τραγούδι, και η εκμάθηση ενός μουσικού οργάνου, θεωρούνταν αποκλειστική αρμοδιότητα των πρώην μη-μουσουλμάνων γυναικών και κοριτσιών, οι οποίες εντάσσονταν στο οργανωμένο σύστημα της ελίτ δουλείας του χαρεμιού και είχαν εκπαιδευτεί για αυτόν τον σκοπό, *και όχι μόνο*!

Εκτός από τα αναγκαία όργανα της "καλλιτεχνικής" ψυχαγωγίας του ιδιοκτήτη τους, οι εξισλαμισμένες σκλάβες αποτελούσαν πρώτον, *ένα σύμβολο του κοινωνικού καθεστώτος* του ιδιοκτήτη-αφέντη, δεύτερον υπήρξαν *τα απαιτούμενα σκεύη ηδονής* του, τρίτον, *τα εργαλεία τεκνοποίησης*, και τέταρτον οι *απαραίτητες οικιακές υπηρέτριες* ή δούλες που αναλάμβαναν τις πιο ελαφριές δουλειές του χαρεμιού.

Επιπροσθέτως, η γυναικεία πληροφόρηση αποκαλύπτει ότι, μόνο ο ιδιοκτήτης-αφέντης ενός χαρεμιού —και κανένας άλλος άνδρας, μουσουλμάνος ή μη— είχε το δικαίωμα να συνευρίσκεται με τις έγκλειστες σκλάβες του και να παρακολουθεί τους χορούς τους.

Μαθαίνουμε ότι οι μικρές δούλες εκπαιδεύονταν στον χορό και στο τραγούδι και μάθαιναν να παίζουν μουσικά όργανα όπως, το ντέφι, την άρπα, το όμποε, το φλάουτο/τη φλογέρα, το λαούτο, το ζεμπέκ που περιγράφεται ως «ένα είδος κιθάρας», το κανούν, τα τύμπανα, το βιολί, κλπ.

Η οπτική των περιηγητριών

Εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι ελάχιστες ήταν οι δυτικές περιηγήτριες που απολάμβαναν ή διασκέδαζαν με τη μουσική και τις μουσικο-χορευτικές παραστάσεις στα χαρέμια. Οι εκτιμήσεις των περιηγητριών για τον χορό και τη μουσική φυσικά ήταν επηρεασμένες από τις δυτικές τους αντιλήψεις, τη δυτική τους ηθική, και τις δυτικές τους προκαταλήψεις για το γυναικείο κορμί.

Ενδεικτικά, οι περιηγήτριες δηλώ-

[8] Walker, Mary Adelaide (1886) *Eastern Life and Scenery, with excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania.* London: Chapman and Hall, σελ. 62.

νουν ότι *συγκλονίζονταν, ταράζονταν* και *αναστατώνονταν από τις κινήσεις των γυναικείων κορμιών*. Περιγράφουν τους χορούς που παρακολούθησαν στα χαρέμια ως περίεργους, άσχημους, αδιανόητους, αντιαισθητικούς, ενοχλητικούς, υπερβολικούς, προκλητικούς, προσβλητικούς, ανήθικους, απρεπείς, άσεμνους, απαίσιους και εξωπραγματικούς.

Αναφέρουν, μεταξύ άλλων, ότι «οι Τουρκάλες χόρευαν πολύ λίγο με τα πόδια τους»[9] και ότι οι χορεύτριες *κουνούσαν ελαφρώς τους ώμους* τους, *κυματίζοντας τα χέρια τους*, ενώ με τα δάχτυλά τους έκαναν μικρούς ήχους σαν καστανιέτες[10]. Σημειώνουν ότι οι γυναίκες *χόρευαν με τις «πλάτες τους μισό-πεσμένες πίσω, και μετά επανέρχονταν στη θέση τους...»*[11] Επισημαίνουν, επίσης, ότι οι χορεύτριες *λύγιζαν* τα κορμιά τους, *έπεφταν* προς τα πίσω, *ταλαντεύονταν, λικνίζονταν, έστριβαν* και *έσκυβαν σε κάθε κατεύθυνση*, ενώ τα μαλλιά τους, που ήταν ελεύθερα, ακολουθούσαν πάντα την κίνηση του κορμιού τους. Μια περιηγήτρια γράφει ότι «αυτό το κομμάτι είχε πολύ χάρη... αλλά λιγότερη (χάρη) είχαν οι *δονήσεις* (ή οι *συσπάσεις* του σώματός τους). *Τραντάζονται* ολόκληρες, και *έχουν ένα τρόπο να κινούν την κοιλιά τους*, που είναι *αδιανόητος*. *Είναι σαν να είχαν μια μηχανή για να το κάνουν, και δεν μπορώ να διανοηθώ πως μπορούν να αναστατώνουν με αυτόν τον τρόπο την ανθρώπινη φιγούρα. Είναι υπερβολικά περίεργο και άσχημο.*»[12]

Υποστηρίζουν, επίσης, ότι στα χαρέμια παρακολούθησαν, εκτός από τους αποκαλούμενους ανατολίτικους ή τούρκικους χορούς, και αραβικούς χορούς, ερωτικούς τυνησιακούς χορούς και κιρκάσιους χορούς.

Χαρακτηρίζουν τη μουσική στα χαρέμια ως αραβική, ως τούρκικη, ως περσική, ως αιγυπτιακή ή ως ανατολίτικη. Υποστηρίζουν ότι η μουσική ήταν *μονότονη, περίεργη, μελαγχολική, και ενοχλητική*. Όσον αφορά το τραγούδι, υποστηρίζουν ότι *ο ήχος κλόνιζε τα αυτιά*, (Demont, 1821) ότι οι τραγουδίστριες των χαρεμιών «*έκραζαν*» (Pardoe, 1837) ή «*μουρμούριζαν*», (Dowager, 1916) και μια περιηγήτρια παρομοιάζει τη φωνή μιας τραγουδίστριας «με εκείνη της κουκουβάγιας, που *τσιρίζει* το βράδυ...» (Demont, 1821).

Το πάχος εκπροσωπούσε την ομορφιά και το κάλλος, το βάδισμα μια «χυδαία άσκηση»[13]

Συγκρίνοντας τη γυναίκα της Ανατολής με τη γυναίκα της Δύσης, οι περιηγήτριες παρατηρούν επανειλημμένα ότι το πάχος, η παχυσαρκία, ο σωματικός όγκος εκπροσωπούσε την ομορφιά και το κάλλος!

---

[9] Pardoe, Julia (1837) *The City of the Sultan, and domestic manners of the Turks in 1836.* London: Henry Colburn, Volume I., σελ. 96-102.

[10] The Dowager Marchioness of Dufferin and Ava (1916) *My Russian and Turkish Journals* 1879, 1881-1884. London: John Murray, Albermarle Street, W. σελ. 182-183.

[11] Montagu, Lady Mary Wortley (1840) *The Letters of Lady M.W. Montagu, during the Embassy to Constantinople, 1716-18.* Paris: Baudy's European Library, σελ. 159-161.

[12] The Dowager Marchioness of Dufferin and Ava (1916) *My Russian and Turkish Journals* 1879, 1881-1884. London: John Murray, Albermarle Street, W., σελ. 237.

[13] Vivanti, Anna (1865) *A Journey to Crete, Constantinople, Naples and Florence. Three months abroad*. London: printed for private circulation, σελ. 96.

Οι περιηγήτριες, από το 1717 έως το 1895, περιγράφουν τις γυναίκες ως «*χοντρές*», όχι παχύσαρκες, αλλά ως «πολύ χοντρές», «*υπερβολικά χοντρές*», «άσκημες», «αηδιαστικές», «με μαύρα δόντια από το κάπνισμα», με «μια παγκόσμια καμπούρα στους ώμους» και ελαττώματα στο ανάστημα ή στη στάση του κορμιού (Blunt, 1878; Craven, 1789; Demont, 1821; Montagu, 1740; Pardoe, 1836; Vivanti, 1865).

Περιηγήτριες, όπως η Αγγλίδα Anna Vivanti,[14] που φιλοξενήθηκε σε πολλά χαρέμια της Κρήτης και της Κωνσταντινούπολης το 1865, επισημαίνουν, ότι ακόμα και οι γυναίκες των χαμηλότερων κοινωνικών τάξεων και εκείνες της μεσαίας τάξης ήταν χοντρές. Δυσκολεύονταν να σηκωθούν από το ντιβάνι ή το πάτωμα και να περπατήσουν εξαιτίας της μαλθακής ζωής στο χαρέμι, της έλλειψης άσκησης και του υπερβολικού πάχους. Η Anna Vivanti (1865) μας πληροφορεί ότι ακόμα και οι γυναίκες των κατώτερων κοινωνικο-οικονομικών στρωμάτων, ντρέπονταν να περπατούν και απέφευγαν όσο μπορούσαν αυτήν τη «χυδαία άσκηση».

Κατά τη γυναικεία πληροφόρηση του 19ου αιώνα, η πλειονότητα των γυναικών *πέθαιναν πρόωρα* εξαιτίας του εγκλεισμού τους στο χαρέμι, του ανθυγιεινού και μαλθακού καθημερινού τρόπου ζωής, της υπερκατανάλωσης τροφών και της υπερβολικής χρήσης καπνού και ναρκωτικών ουσιών (Blunt et al., 1878)

Ο χορός των Ελλήνων

Οι περιηγήτριες του 18ου και του 19ου αιώνα δεν διείσδυσαν μόνο στα χαρέμια, δηλαδή στην οικογενειακή ζωή των Τούρκων, αλλά εισχώρησαν και στην οικογενειακή ζωή των υποτελών Ελλήνων (Καμπερίδου, 2002). Όσον αφορά τη χορευτική διαδικασία των υποτελών Ελλήνων, επισημαίνουν, ότι σε αντίθεση με τους Μουσουλμάνους που τα δύο φύλα δεν χόρευαν ποτέ μαζί και οι άνδρες δεν συμμετείχαν στη χορευτική διαδικασία, οι Έλληνες και οι Ελληνίδες διαφόρων ηλικιών χόρευαν μαζί, για τον εαυτό τους, και όχι για να ψυχαγωγήσουν κάποιον ή κάποιους κοινωνικά "ανώτερους" (Beaufort, 1861; Blunt, 1787; Harvey, 1870; Maclellan, 1835; Montagu, 1840; Pardoe, 1836).

Ο υπόδουλος ελληνισμός διαφοροποιείται από τους Οθωμανούς Τούρκους, εμφανίζοντας μια ιδιαιτερότητα-ταυτότητα, όσον αφορά τον πολιτισμό του σώματος και τον κινητικό πολιτισμό (Καμπερίδου, 2002). Διατιστώνεται επίσης, ότι η ελληνική εθνότητα, ο υπόδουλος ελληνισμός, από τον 17ο έως τον 19ο αιώνα, παρουσιάζει *μια πολιτισμική συνέχεια* η οποία φαίνεται όχι μόνο από τη διατήρηση των ηθών και εθίμων του, των παραδόσεών του, της θρησκείας, δηλαδή στοιχείων που συγκροτούν την εθνική ταυτότητά του, αλλά *και* μέσα από τον πολιτισμό του σώματος και μέσα από εξειδικευμένες μορφές κίνησης. Δηλαδή, εντοπίζεται ένα ευρύτατο φάσμα κινητικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων που σχετίζονται με το τρέξιμο (δρομικές δραστηριότητες), τα άλματα, τις ρίψεις, την πυγμαχία, τα λαϊκά παιχνίδια με μπάλα ή με άλλα αντικείμενα, τους χορούς κτλ. (Blunt et al., 1787).

Επιπροσθέτως, τα περιηγητικά έργα παρέχουν λεπτομερέστατες περιγραφές για τους χορούς και τα παιχνίδια των Ελλή-

[14] Ibid., σελ. 96.

νων μέσα στις οικίες τους και στις αυλές τους, στα πανηγύρια, στα προαύλια των εκκλησιών, στα νεκροταφεία, στους γάμους, και γενικότερα σε όλες τις γιορτές, όπου, σε αντίθεση με τους Μουσουλμάνους, συμμετείχαν και τα δύο φύλα. Ακόμα, οι περιηγήτριες επανειλημμένα συγκρίνουν και εξυμνούν την εργατικότητα, την κορμοστασιά, το βάδισμα και το κάλλος των Ελλήνων με την παθητικότητα, την αδράνεια, την τεμπελιά, την ακινησία και την παχυσαρκία των Οθωμανών Τούρκων (Blunt, 1876; Craven, 1787; Demont, 1821; Melek Hanum, 1872; Montagu, 1740; Pardoe, 1837).

Υπογραμμίζουν ότι οι Ελληνίδες *έπρεπε να άλογα, κολυμπούσαν, χόρευαν*, και γενικά συμμετείχαν στις κοινωνικές δραστηριότητες και στη ζωή της κοινότητάς τους (Beaufort, 1861; Guthrie, 1802; Harvey, 1871; Lott, 1866; Melek Hanum, 1872).

Η χορευτική μανία των Ελλήνων της Σινώπης

Όπως μας πληροφορεί, το 1870, η Αγγλίδα περιηγήτρια Annie Jane Harvey, η Σινώπη ήταν διχοτομημένη σε δύο συνοικίες, στη μια κατοικούσαν οι Τούρκοι και στην άλλη οι Έλληνες (οι Πόντιοι)[15]. Τα σπίτια των Ελλήνων ήταν πολύ μεγάλα, πράγμα που ξάφνιασε την περιηγήτρια, γιατί η Σινώπη ήταν μια φτωχή πόλη.

Η περιηγήτρια επισημαίνει ότι ο βαθμός της σημαντικότητας του χορού, για τους Έλληνες της Σινώπης, διακρινόταν από τον τρόπο που κατασκεύαζαν τις οικίες τους. Παρατηρεί, ότι στριμώχνονταν σε ένα σπίτι, σε μικρά υπνοδωμάτια, 10-12 οικογένειες, για να έχουν χώρο για τα αγαπημένα τους Ρωμαίικα. Παρατηρεί ότι πρώτα, σχεδίαζαν μια μεγάλη αίθουσα χορού, για τους χειμερινούς μήνες, παρόλο που οι οικίες τους ήταν συνωστισμένες.[16]

«Ο χορός, εδώ, είναι *μια τέλεια μανία* για όλους του Έλληνες όλων των ηλικιών και τάξεων»,[17] γράφει η περιηγήτρια, υπογραμμίζοντας έντονα ότι «νέοι άνδρες και νέες κοπέλες, ηλικιωμένοι άνδρες και ηλικιωμένες γυναίκες, χορεύουν όλοι μαζί, κάθε βράδυ, με μια ζωηράδα και μια ακούραστη ευχαρίστηση, που ούτε η φτώχεια, ούτε η ηλικία μοιάζουν να μπορούν να εξαλείψουν. Ο κύριος σκοπός τους, συνεπώς, στην κατασκευή [των μεγάλων οικημάτων τους], είναι να έχουν μεγάλες αίθουσες χορού για χρήση τον χειμώνα....»[18] Προσθέτει ότι τα καλοκαίρια η χορευτική διαδικασία πραγματοποιούταν εκτός οικίας. Παρατηρεί, επιπροσθέτως, ότι οι γυναίκες της Σινώπης [οι Πόντιες] ήταν πολύ ωραίες γυναίκες, έμοιαζαν με τα αρχαία ελληνικά αγάλματα, είχαν ανοιχτό δέρμα και μαλλιά κοκκινωπά ή ξανθά[19].

Σε αντίθεση με τους Τούρκους κατοίκους της Σινώπης, όπως υπογραμμίζει η Harvey, οι Έλληνες είχαν το δικαίωμα να βλέπουν το πρόσωπο της μελλοντικής τους γυναίκας, καθώς και όλων των άλλων γυναικών της κοινότητάς τους. Οι

---

[15] Harvey, Annie Jane (1871) *Turkish Harems & Circassian Homes By Mrs. Harvey (Of Ickwell Bury)*. London: Hurst & Blackett. Great Marlborough Street, σελ. 274.

[16] Ibid., σελ. 276.

[17] Ibid., σελ. 275-276.

[18] Ibid., σελ. 276.

[19] Ibid., σελ. 276.

Ελληνίδες, σε αντίθεση με τις Τουρκάλες, δεν ήταν περιορισμένες στις οικίες τους ή αποκλεισμένες από τη δημόσια ζωή της κοινότητάς τους. Διέκρινε την «εξαιρετική καλή φύση και διάθεση»[20] των Ελλήνων και των Ελληνίδων της Σινώπης, και προσθέτει ότι μετά από το *καθημερινό* αυτό έθιμο του χορού οι Έλληνες της Σινώπης πήγαιναν για ύπνο λίγο μετά τις οκτώ.[21]

Συμπεράσματα

Ολοκληρώνοντας, οι γυναικείες μαρτυρίες του 18ου και του 19ου αιώνα αποκαλύπτουν ότι πρώτον, οι ελεύθερες Μουσουλμάνες κατά κανόνα δεν χόρευαν, αν και υπήρχαν ορισμένες εξαιρέσεις, διότι οι Τουρκάλες κυρίες «θεωρούν υποτιμητικό να εκθέτουν ένα ταλέντο το οποίο οι μισθωμένοι καλλιτέχνες κάνουν αντικείμενο αγοράς και κερδοσκοπίας». (Pardoe, 1837).

Δεύτερον, οι Μουσουλμάνοι άνδρες ποτέ δεν χόρευαν, και τρίτον, ποτέ δεν χόρευαν μαζί τα δύο φύλα, δηλαδή ένας άνδρας με μια γυναίκα. Τέταρτον, αν και οι ελεύθεροι Μουσουλμάνοι (άνδρες και γυναίκες) δεν συμμετείχαν στη χορευτική διαδικασία, απολάμβαναν να παρακολουθούν τους χορούς των υποτελών λαών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δηλαδή των Ελλήνων, των Αρμενίων και των Τσιγγάνων.

Πέμπτον, σύμφωνα με το έθιμο, οι εξισλαμισμένες σκλάβες δεν χόρευαν για τη δική τους προσωπική έκφραση, ψυχαγωγία ή απόλαυση, αλλά αποκλειστικά για την ψυχαγωγία του ενός αρσενικού ιδιοκτήτη-αφέντη τους, για εκείνη των ανώτερων έγκλειστων γυναικών της πυραμιδικής ιεραρχίας του χαρεμιού, ή προς τιμή των γυναικών προσκεκλημένων ή επισκεπτριών στα χαρέμια τους, όπως ήταν οι περιηγήτριες.

Έκτον, στη μουσικο-χορευτική διαδικασία γενικότερα, επικρατούσε, κατά κανόνα, μια έντονη διαφυλική διχοτόμηση ή μια αρσενική-θηλυκή διχοτομία. Δεν υπήρχε καμία κοινωνικότητα μεταξύ των δύο φύλων. Οι άνδρες και οι γυναίκες, σύμφωνα με τα έθιμα, γιόρταζαν, ψυχαγωγούνταν ή διασκέδαζαν πάντα χωριστά, οι άνδρες στο σελεμλίκι και οι γυναίκες στο χαρέμι (χαρεμλίκ). Δεν υπήρχε καμία κοινωνική επαφή, καμία ουσιαστική κοινωνική σχέση, και καμία πραγματική επικοινωνία μεταξύ των δύο φύλων της ίδιας "οικογένειας".

Όγδοον, ο χορός και η μουσική χρησιμοποιήθηκαν ως μια στρατηγική επιβίωσης για τις έγκλειστες γυναίκες. Εξελίχθηκε σε μορφή ψυχαγωγίας για τις ίδιες τις έγκλειστες γυναίκες έτσι ώστε να ξεχνούν την υποδούλωσή τους, τις πατρίδες τους και την οδύνη του υποχρεωτικού εγκλεισμού (Walker, 1886).

---

[20] Ibid., σελ. 278-79.
[21] Ibid., σελ. 282.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Beaufort, E. (1861). *Egyptian Sepulchres and Syrian Shrines, including some stay in Lebanon, at Palmyra, and in Western Turkey.* London: Longman, Green Longman and Roberts.

Belgiojoso, Ch. (1855). *La vie intime et la vie nomade en Orient, Scenes et souvenirs de voyage*: Paris: Bureau de la Revue des Deux Mondes.

Berkeley, E. (1789). *A Journey Through The Crimea to Constantinople In A Series Of Letters Written In The Year 1786.* London: G.G. J. and J. Robinson.

Blunt, F. J. (1878). *The People of Turkey: 20 years Residence among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians By a Consul's Daughter and Wife Vol. I and Vol. II.* London: John Murray, Albermale Street.

Craven, E. (1789). *A Journey Through The Crimea to Constantinople in 1785-1788, in a Series Of Letters Written In The Year 1786.* London: G.G. J. and J. Robinson.

Demont, L. (1821). *Caroline, Queen of England, the Princess of Wales, Voyages and Travels of Her Majesty, Caroline Queen of Great Britain: Including Visits to Various Parts of Germany, France, Italy, Greece, Palestine, &C, &C. By one of her Majesty's suite.* London: Jones & Co., Oxford Arms Passage, Paternoster Row.

Φωτιάδης, Κ. (1993). *Οι εξισλαμισμοί της Μικράς ασίας και οι Κρυπτοχρυστιανοί του Πόντου.* Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη.

Garnett, L. M.J. (1891). *The Women of Turkey and their Folk-Lore.* London: David Nutt, 270-271 Strand, W.C.

Guthrie, M. (1802). *A tour performed in the years 1795 - 1796 through the Taurida, or Crimea, the antient kingdom of Bosphoros, the once powerful republic of Tauric Cherson, and all the other countries on the north shore of the Euxine..* London: Printed by Nichols and Son, Red Lion Passage, Fleet Street, For T. Cadill, Jun. And W. Daview, in The Strand. 1802.

Hanum, M. (1872). *Thirty years in the harem: or, the autobiography of Melek Hanum, wife of H.H. Kibrizli-Mehemet-Pasha.* London: Chapman and Hall, 193, Piccadily.

Harvey, A. J. (1871). *Turkish Harems & Circassian Homes By Mrs. Harvey (Of Ickwell Bury).* London: Hurst & Blackett. Great Marlborough Street.

Hekmat, A. (1997). *Women and the Koran. The Status of Women in Islam.* New York: Prometheus Books.

Καμπερίδου, Ειρ. (2002). Η Πολυεθνική Δουλεία του Οθωμανικού Χαρεμιού. Η Θέση της Γυναίκας στο Οθωμανικό Χαρέμι κατά την Επιτόπια Παρατήρηση Ξένων Περιηγητριών του 18ου και του 19ου αιώνα. Η θέση της Γυναίκας στο Ισλάμ. *Διδακτορική διατριβή.* Τμήμα Κοινωνιολογίας Παντείου Πανεπιστημίου, Αθήνα.

Lott, E. (1866). *The English Governess in Egypt. Harem life in Egypt and Constantinople. By Emmeline Lott. Formerly Governess to His Highness the Grand Pacha, Ibrahim, Son of His Highness Ismael Pacha, Viceroy of Egypt..* London: Richard Bentley, New Burlington Street.

Maclellan, F. (1835). *Sketches of Corfu, Historical and Domestic, its scenery and natural productions: interspersed with Legends and Traditions.* London: Smith, Elder, and Co., Cornhill, Booksellers to their Majesties.

Montagu, Lady M. W. (1840). *The Letters of Lady M.W. Montagu, during the Embassy to Constantinople.* Paris: Baudy's European Library.

Pardoe, J. (1837). *The City of the Sultan, and domestic manners of the Turks in 1836.* London: Henry Colburn.

Σαρρής, Ν. (1994). *Οσμανική Πραγματικότητα. Το Δεσποτικό Κράτος, Τόμος Ι.,* Αθή-

να, Αρσενίδης.

Skene, F. M. F. (1845). *Wayfaring Sketches among the Greeks and Turks and on the shores of the Danube. By a seven years' resident in Greece*. London, Chapman and Hall.

The Dowager Marchioness of Dufferin and Ava (1916). *My Russian and Turkish Journals 1879, 1881-1884*. London: John Murray, Albermarle Street, W.

The Koran (1997). London: Penguin Books.

Toledano, E. R. (1999). *Slavery and Abolition in the Ottoman Middle East*. University of Washington Press, Seattle & London.

Vivanti, A. (1865). *A Journey to Crete, Constantinople, Naples and Florence. Three months abroad*. London: printed for private circulation.

Walker, M. A. (1886). *Eastern Life and Scenery, with excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania*. London: Chapman and Hall.

Walker, M. A. (1897). *Old Tracks and new landmarks; wayside sketches in Crete, Macedone, Mytilene, etc.* London: Richard Bentley and Son.